

ОЛЬГА НІКОЛЕНКО
ВАСИЛЬ ШУЛЯР
НАТАЛІЯ РУДНІЦЬКА

Література (українська та зарубіжна)

Інтегрований курс
Частина 1

Підручник
для **9** класу
закладів загальної
середньої освіти

I півріччя

Авторський колектив:

О. М. Ніколенко, В. І. Шуляр, Н. П. Рудніцька, А.-М. І. Богосвятська,
Н. В. Химера, Л. В. Таболіна, В. Г. Туряниця, Л. В. Мацевко-Бекерська,
Т. Б. Качак, О. В. Гвоздікова, Н. М. Базильська

Підручник створено відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти (2020) і модельної навчальної програми «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної). 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. О. М. Ніколенко, Л. В. Мацевко-Бекерська, Т. Б. Качак, А.-М. І. Богосвятська, Н. П. Рудніцька, В. Г. Туряниця, 2023).

е-додаток (інтерактивний
електронний додаток):
[https://chervona-ruta-academia.
online/9-klas/](https://chervona-ruta-academia.online/9-klas/)

© Ніколенко О. М., Шуляр В. І., Рудніцька Н. П.,
Богосвятська А.-М. І., Химера Н. В., Таболіна Л. В.,
Туряниця В. Г., Мацевко-Бекерська Л. В., Качак Т. Б.,
Гвоздікова О. В., Базильська Н. М., 2025
© Штогрин В., дизайн книжки, 2025

Книжкові мости єднають світ

Усі люди різні. Але є дещо, що об'єднує більшість людей цивілізованого світу, — це любов до книжок. У сучасному світі ми вже не уявляємо свого життя без них. Книги — це не лише джерело знань, а й духовна опора, підтримка у важкі моменти життя. У книжках ми знаходимо мудрі думки, що надихають, змушують замислитися, пробуджують емоції та почуття — усе те, що завжди було важливим для людини. Вони допомагають нам краще зрозуміти себе, усвідомити, хто ми є, що з нами відбувається, у чому полягає наша національна ідентичність і самобутність.

Книжки — надійний орієнтир для кожної особистості, яка шукає своє місце у світі. Вони є джерелом духовної сили народу, гартують дух і волю нації, що має бути мужньою і сміливою у прагненні обстояти свою свободу та незалежність. Книжкові мости єднають не лише країни — вони єднають серця людей. А це означає, що книги сприяють утвердженню миру, гармонії і взаєморозуміння між народами. Тож гарної вам мандрівки книжковими мостами України та світу! Бажаємо незабутніх вражень і нових відкриттів на цьому шляху!

Ваші автори

Дарницький міст, м. Київ. Сучасне фото

Як працювати з підручником

Рубрики підручника допоможуть вам опанувати шедеври світової класики й сучасної літератури, спонукатимуть до читання та обговорення художніх творів, пошукової діяльності, творчості, самовдосконалення. Рубрика **Барви емоцій** спрямована на розвиток ваших емоцій і почуттів, які є важливими для пізнання себе, людей, світу. Рубрика **Твір як квітка** запрошує долучитися до магічного світу літератури, до таємниць художньої творчості. У рубриці **На крилах читання** ви знайдете літературні твори (повністю, скорочено або уривки), які дадуть можливість розпочати самостійний діалог із книжкою. Рубрика **Суцвіття культур** надихає любити й цінувати «своє», шанувати «чуже», а також познайомить із творами різних видів мистецтва, допоможе зрозуміти мову художніх образів. У рубриці **Дерево термінів** знаходитимете теоретичні поняття, необхідні для розуміння творів. **Літературна мандрівка** відкриє багато нового із життя митців, історії їхніх творів, культури України та інших країн світу. У **медіапросторі** ви зможете дізнатися про кінофільми, мультфільми та інші медіатексти, що стосуватимуться прочитаних творів.

Усвідомити зв'язок різних епох і культур вам допоможуть розділи **«Відгомін»**, де ви знайдете популярні твори сучасної літератури України та інших країн.

Умовні позначення

Барви емоцій

Суцвіття культур

Твір як квітка

Літературна мандрівка

На крилах читання

У медіапросторі

Упевнені, що в процесі вивчення зарубіжної літератури вам захочеться не готових формулювань і трактувань, а власних думок, рішень, дій. Тому саме для вас, розумні й допитливі семикласники та семикласниці, у підручнику введено рубрику **АКТИВНОСТІ**, де розміщено різноманітні запитання і завдання для формування ключових компетентностей.

Учні та учениці Нової української школи. Сучасне фото

КОМУНІКАЦІЯ

(працюємо та обговорюємо усно)

АНАЛІЗ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

(аналізуємо, інтерпретуємо, оцінюємо)

ТВОРЧЕ САМОВИРАЖЕННЯ

(створюємо власні тексти, медіатексти, ілюстрації, комікси, аніме, фанфіки тощо на підставі прочитаних творів)

ЦИФРОВІ НАВИЧКИ

(використовуємо цифрові технології)

ДОСЛІДЖЕННЯ І ПРОЄКТИ

(досліджуємо літературні, мовні явища і власне мовлення, розробляємо проєкти)

ЖИТТЄВІ СИТУАЦІЇ

(проєктуємо зміст твору на власний або відомий вам чийсь життєвий досвід, обмірковуємо свою життєву траєкторію, стосунки з людьми, роль культури в наш час)

До підручника створено е-додаток — спеціальну **онлайн-платформу «ЧЕРВОНА РУТА»** (у вільному доступі). На ній розміщені е-хрестоматія, аудіохрестоматія, відеохрестоматія, мультимедійні презентації,

експрес-уроки, мистецькі твори, літературні ігри, вправи для перевірки знань і вмінь. Їх можна легко знайти на сайті або за допомогою QR-кодів. Тож візьміть із собою в майбутнє найкращі книжки України та світу!

ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМА «ЧЕРВОНА РУТА»
(<https://chervona-ruta-academia.online/9-klas/>)

E-text
електронна
версія підручника

Audio-text
аудіо-
хрестоматія

Video-text
відео-
хрестоматія

Expresslessons
експрес-
уроки

Presentations
мультимедійні
презентації

Check yourself
перевірте
себе

Вступ

Літературні жанри та стилі

Жанри художньої літератури

Знання цінують не за те, що ви знаєте, а за те, як ви використовуєте їх.

Арістотель

1. Які жанри художньої літератури та кіно є популярними серед сучасної молоді? Чому? Наведіть 1—2 приклади.

2. Що ви порадили б прочитати вашим однокласникам і однокласницям? На великому аркуші паперу намалюйте ваші спільні читацькі треки й розпочніть їх реалізацію.

Що таке жанр? Світ художньої літератури широкий і багатогранний. Художні твори різняться як за змістом, так і за формальними ознаками. Ми можемо розпізнати вірші й поеми, оповідання і романи, трагедії і комедії тощо. Однак, попри відмінності між ними, відчуваємо, що деякі тексти мають подібність. Отже, існує певна категорія, яка об'єднує різні твори в одне ціле, — це жанр.

Давньогрецький мислитель Арістотель у праці «Поетика» здійснив перші спроби виокремити та описати літературні жанри античності. А в XVII ст. французький теоретик Нікола Буало у віршованому трактаті «Поетичне мистецтво» визначив ознаки деяких жанрів класицизму. Однак науковці / науковиці й досі сперечаються про те, що таке жанр. Тривалий час вони вважали, що поняття «жанр» стосується лише зовнішніх (формальних) ознак, проте згодом дійшли висновку, що жанр зумовлений не лише формою, а й змістом твору.

Отже, жанр — це особливий тип художньої структури, поєднання змістових і формальних ознак, які дають змогу визначати подібність творів. Поняття «жанр» можна застосовувати щодо фольклору й художньої літератури. Звісно, літературні й фольклорні жанри різняться,

адже творцями художньої літератури є автори та авторки, а фольклор — витьвір колективної народної свідомості.

Сталість та змінність жанрів. Як ви думаєте, жанр — це постійна категорія чи така, що може змінюватися? Згадаймо жанр сонета. Ви читали сонет «В своїх очах вона несе кохання...» Данте Аліґ'єрі, сонети Ф. Петрарки й В. Шекспіра. Це віршовані твори, подібні за будовою, але між ними існують певні відмінності. Ми розпізнаємо форми італійського та англійського сонетів, відчуваємо, який сонет належить Ф. Петрарці, а який — В. Шекспірові. Або інший приклад — роман. Твори цього жанру мають великий обсяг і значну кількість персонажів. Однак на кожному етапі літературного процесу романи певних особливостей набувають, а деякі з них втрачають. Це зумовлено розвитком культури, національних літератур та індивідуальною творчістю митців / мисткинь. Очевидними є відмінності, наприклад, між романом «Дон Кіхот» М. де Сервантеса і сучасними романами для молоді.

Взаємодія родів і жанрів. Ви вже знаєте, що в художній літературі виокремлюють три роди літератури — епос, лірику, драму. Кожному роду літератури відповідає певна система жанрів. Однак літературні роди можуть взаємодіяти між собою, що зумовлює появу міжродових утворень — ліро-епосу, ліро-драми, епічної драми.

Роди і жанри літератури

Епос	Лірика	Драма
Епопея, роман, повість, оповідання, нарис, есе та ін.	Вірш, ода, панегірик, гімн, пісня, епіграма та ін.	Трагедія, комедія, власне драма, водевіль та ін.
Ліро-епос — поема, балада, дума, байка, роман у віршах та ін.		
	Ліро-драма — драматична поема, драматичний етюд, драматична сцена та ін.	
Епічна драма — драма-притча та ін.		

Учениця Нової української школи. Сучасне фото

Жанри також можуть взаємодіяти між собою, унаслідок чого формуються міжжанрові утворення — повість-казка, поема-казка, оповідання-притча тощо.

Деякі жанри мають жанрові різновиди. Наприклад, за змістом виділяють історичний, філософський, соціально-психологічний, політичний, родинно-побутовий романи; поема може бути героїчною, фантастичною, сатиричною тощо, трагедія — міфологічною, історичною та ін. А такі жанри, як ода, гімн, епіграма жанрових різновидів не мають.

● Дерево термінів

Жанр — тип літературного твору, якому притаманні певні теми, сюжетно-композиційні, мовні особливості тощо. Жанр класифікує літературні твори за типами їхньої поетичної структури.

АКТИВНОСТІ

check
yourself

Комунікація

1. Як ви розумієте поняття «жанр»? Укажіть його ознаки.
2. Доведіть, що жанри мають національну специфіку. Які жанри поширені в українській літературі?

Аналіз та інтерпретація

3. Назвіть загальні ознаки казки як жанру фольклору і літератури. Продемонструйте приклади змінності казки в часі.

Творче самовираження

4. Оберіть один із жанрів літератури й визначте його особливості. Оформте відповідь у вигляді схеми.

Цифрові навички

5. За допомогою інтернету визначте провідні жанри у творчості вашого улюбленого письменника чи письменниці. Підготуйте презентацію.

Дослідження і проєкти

6. З'ясуйте, які книжки читає старше покоління (наприклад, ваші рідні, знайомі), а які — більше подобаються молоді. Порівняйте. Поясніть уподобання щодо певних літературних жанрів, зумовлені віком читачів.

Життєві ситуації

7. Які літературні жанри, на вашу думку, були актуалізовані повномасштабним вторгненням російських окупантів в Україну? Наведіть 1—2 приклади прочитаних творів, які схвилювали вас після 24 лютого 2022 року. Які думки, ідеї в них порушено?

Стилі загальні та індивідуальні

Книги — морська глибина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Іван Франко

1. Як ви обираєте книжки для читання? Де ви дізнаєтеся про них?
2. Які книжки вам подобаються? Чому?

Стиль у різних науках. Поняття «стиль» є предметом дослідження в різних науках. У мистецтвознавстві стиль — це сукупність естетичних ознак, що характеризують твори певного часу, країни, доробку митця / мисткині, напряму, течії, угруповання. Наприклад, готичний стиль, романський стиль, стиль класицизму, стиль Рафаеля, стиль Рембрандта тощо. У мовознавстві стиль розглядають як мовну категорію, що передбачає дослідження принципів і форм використання мови в художній літературі, організування її зображувально-виражальних засобів і можливостей. За мовними ознаками розрізняють

Королівський палац у стилі класицизму, м. Версаль (Франція).
Сучасне фото

такі види стилів: науковий, публіцистичний, розмовний, офіційно-діловий, художній.

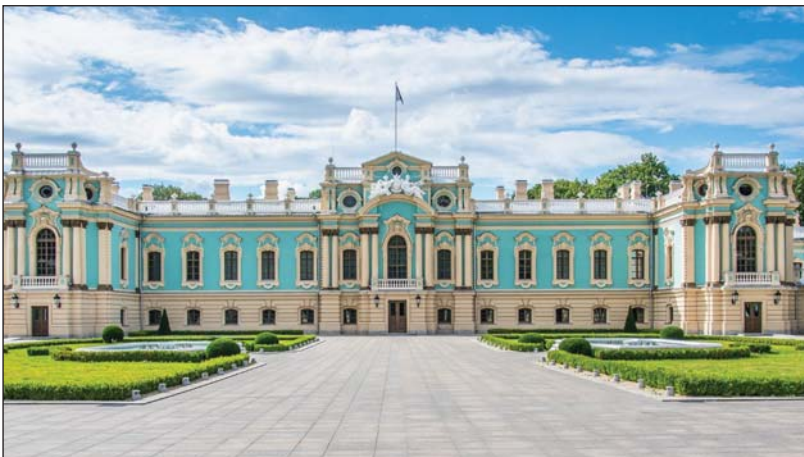
У літературознавстві утвердилося розуміння стилю не лише як мовних особливостей твору чи сукупності творів, а і як певного художнього змісту (стиль залежить від образної системи, композиції, тематики й проблематики тощо). Тобто поняття «стиль» охоплює формальні й змістові ознаки.

Яка структура стилю? Стиль — це не тільки різні художні елементи чи прийоми, а також їхня взаємодія, взаємозумовленість, взаємозв'язок. Саме стиль надає творові чи сукупності творів художньої цілісності. Своєрідність стилю залежить від культурно-історичної ситуації, світогляду письменника чи письменниці та інших чинників.

Структура стилю

«Надмовні» елементи	Тематика, проблематика, мотиви, образи, сюжетно-композиційні особливості тощо
Мовні елементи	Специфіка художньої мови, оповіді тощо

Стилi загальні та індивідуальні. Поняття «стиль» розглядають на двох рівнях: 1) на рівні історичної епохи, напрямів, течій, шкіл, угруповань; 2) на рівні окремого твору або всієї творчості митця / мисткині. Відповідно до цього стилі поділяють на *загальні* — ті, що пов'язані із загальними закономірностями літературного процесу (це стилі епох, напрямів, течій, шкіл, угруповань), та *індивідуальні* — ті, що сприяють розкриттю самотності митця / мисткині, секретів його творчості, індивідуальної майстерності. Наприклад, для класицистичного стилю

Маріїнський палац у стилі бароко, м. Київ. Будівництво 1750–1755 рр. Сучасне фото

Учні Нової української школи.
Сучасне фото

в художній літературі характерні перевага раціоналістичного начала, схематичність і однозначність образів, точна мова, умотивоване розгортання оповіді тощо. Бароковому стилю притаманні різноманітні контрасти, динамізм образів, рвучкість, емоційність мови, утаємничення змісту, схильність до алегорії, метафори тощо.

Загальні стилі не відокремлені від індивідуальних, тому що нова якість стилю виявляється спочатку на рівні окремого твору і творчості митця / мисткині. Кожний видатний художник чи видатна художниця має власний стиль. Фактично стиль є критерієм виміру таланту, художності творів. Індивідуальний стиль завжди можна впізнати, він відрізняє творчість митця / мисткині від інших.

● Дерево термінів

Стиль — сукупність ознак, які характеризують твори певної історичної епохи, напрямку, течії, школи, угруповання, індивідуальну манеру автора чи авторки.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Як розуміють стиль у різних науках?
2. Розкрийте структуру стилю в художній літературі.

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

3. Наведіть приклади (1—2) індивідуальних та загальних стилів. Прокоментуйте.

Творче самовираження

4. Придумайте сюжет зі шкільного життя і викладіть його (усно або письмово) у стилі: а) гумористичного оповідання; б) трагедії; в) оди.

Цифрові навички

5. Створіть рекламу вашої улюбленої книжки для соцмережі (фейсбуку або інстаграму).

Дослідження і проєкти

6. Відшукайте 1—2 публікації про дослідження впливу інформаційних технологій на розвиток художньої літератури. Які думки ви поділяєте, а з якими не погоджуєтеся?

Життєві ситуації

7. Поняття «стиль» можна використовувати не лише щодо літератури та інших видів мистецтва, а й у повсякденному житті. Який стиль одягу, стиль поведінки, спілкування вам імпонує?
8. Кожне місто, село має свій неповторний стиль (архітектури, способу життя, традицій тощо). Охарактеризуйте стиль міста чи села, яке вам подобається.
9. Які особливості притаманні молодіжному стилю моди в наш час?

1

Доба Просвітництва: розум, природа, освіта

Історичні умови, провідні ідеї та напрями Просвітництва

Чим людина розумніша, тим вона вільніша.

Вольтер

1. Яку функцію виконує освіта в суспільстві? Що залежить від освіти?
2. Яку освіту і де плануєте здобути ви? Якої мети прагнете досягти в житті за допомогою освіти?

Історичні умови. XVIII ст. називають добою Просвітництва.

Це епоха великих соціальних зрушень у країнах Європи. Головною ознакою доби стала криза феодальної системи і формування буржуазних відносин. У 1688—1689 рр. спалахнула буржуазна революція в Англії, а в 1789—1799 рр. — Велика французька революція. Між

Площа Згоди (площа Свободи), м. Париж (Франція). Сучасне фото

Кадри з кінофільму «Ґете» (режисер Ф. Штольцль, Німеччина, 2010)

цими подіями в Європі тривали процеси розбудови нових державних устроїв. На арену політичної боротьби вийшли буржуазія та широкі народні маси.

Вплив філософії на літературу й культуру. У XVIII ст. відбувся глобальний переворот в ідеології. У той період активно розвивалася філософія, яка проникала в усі сфери суспільного життя. Мислителі розуміли філософію як науку про щастя та процвітання людства. Різні філософські теорії відображені на сторінках літературних творів.

Які ж філософські ідеї були популярними на той час? Вагомого значення просвітелі та просвітительки надавали розуму. Трактат Джона Локка «Роздуми про людський розум» (1691) умовно називають початком Просвітництва. «Віра не має такого авторитету, як очевидні докази розуму», — писав Джон Локк. У розумі просвітелі та просвітительки вбачали основний критерій оцінювання дійсності та засіб перетворення світу. Вони утверджували великі можливості людини, здатної досліджувати світ і змінювати його на розумних засадах.

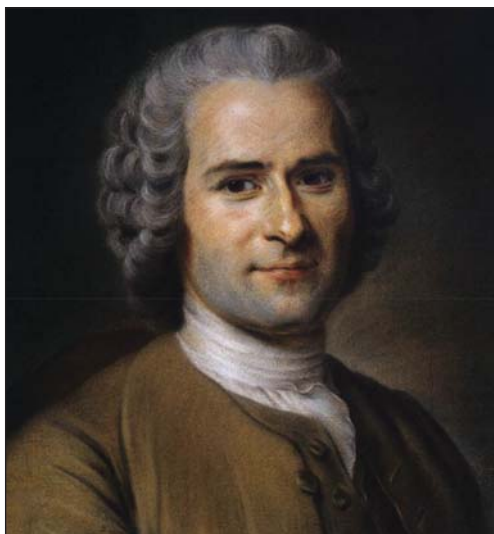
Представники і представниці Просвітництва засуджували тодішній суспільний устрій і щиро вірили в те, що можна поліпшити світ за допомогою розумних ідей, інтелектуального розвитку людей та їх виховання. «Ідеї правлять світом», — ця думка стала своєрідним гаслом доби. Просвітелі / просвітительки утверджували пріоритет освіти й моралі в суспільстві. Вони виступали з різкою критикою недосконалого суспільного ладу і пропонували нові, справедливі засади перебудови суспільства.

В епоху Просвітництва у творах літератури та інших видів мистецтва чільне місце посідало поняття «природа». Митці та мисткині прагнули пізнати природу, збагнути її закони та животвірну силу. Жан-Жак Руссо, Йоганн-Готфрід Гердер та інші мислителі / мислительки того часу вважали, що несправедливий суспільний лад суперечить природі, її законам та порядку. На їхню думку, зло в житті зумовлене тим, що людство порушило природні закономірності, а суспільний устрій, оснований на брехні й насильстві, згубно впливає на особистість.

Жан-Жак Руссо протиставляв «природну» людину «культурній» людині, наголошуючи на небезпеці відходу від природного, тобто гармонійного (такого, що відповідає законам розуму, справедливості й моралі), життя.

Кетрін Маколей — англійська письменниця — обстоювала права жінок, стала першою жінкою-історикинею свого часу, значну увагу приділяла проблемам виховання.

Однією із ключових проблем в епоху Просвітництва стала людина та її внутрішня сутність. Просвітителі / просвітительки вважали, що від народження всі люди рівні й добрі. Мудра природа наділила їх милосердям, прагненням до краси, справедливості, свободи. А суспільство, на їхню думку, спотворює людську природу, тому значну увагу вони приділяли дослідженню впливу соціального середовища на людину. Вони вважали, що її можна виправити через повернення до духовних ідеалів, природних законів. Оптимістичною вірою в людину, у її творчі можливості просякнуті твори тієї доби, які утверджували

Моріс-Кантен де Латур. Жан-Жак Руссо. 1753 р.

Джошуа Рейнолдс. Письменниця Естер Трейл з донькою. Прибл. 1777 р.

цінність особистості незалежно від її соціального походження і майнового стану.

Представники і представниці Просвітництва діяли як «громадяни світу», щиро вірили в можливість об'єднання всього людства на основі розуму й природи. «Я пишу як громадянин світу, який не служить жодному господарю», — зазначав Фрідріх Шиллер.

У мистецтві Просвітництва вперше об'єктом зображення стало реальне життя людей, соціальні умови формування особистості. Його представники та представниці досліджували вплив середовища на життя і формування людини, вагомому значення надавали вихованню. Вони розуміли його в широкому значенні — це і освіта людини, і її моральний розвиток, і навчання норм поведінки в суспільстві, і життя у згоді з природою. Просвітители повчали всіх — від представників народу до монархів. Тому літературні твори в добу Просвітництва набули виразного філософського спрямування і повчальності.

Томас Гейнсборо. Портрет містера і місіс Халлетт (Ранкова прогулянка). 1785 р.

Луїс-Мішель ван Лоо. Портрет Дені Дідро. 1767 р.

Джошуа Рейнолдс. Портрет письменниці Фанні Берні. 1784 р.

Вони вчили мислити, впливали на почуття, формували свідомість нової людини.

Отже, діячі і діячки Просвітництва щиро вважали, що ідеї розуму, природи, освіти, виховання здатні змінити людину, а через неї — і весь світ.

Представники і представниці Просвітництва. Дух оновлення відображений у різних галузях: філософії (Джон Локк, Ентоні Шефтсбері, Жан-Жак Руссо та ін.); літературі (Вольтер, Дені Дідро, Шарль-Луї Монтеск'є, Джонатан Свіфт, Даніель Дефо, Генрі Філдінг, Йоганн-Вольфганг Гете, Фрідріх Шіллер, Готфрід-Ефраїм Лессінг, Йоганн-Готфрід Гердер, Мері Волстонкрафт та ін.); живописі (Вільям Хогарт, Томас Гейнсборо, Жан-Батист Грез, Жан-Батист Шарден, Елізабет Віже-Лебрен, Розальба Карр'єра та ін.); музиці (Йоганн-Себастьян Бах, Йозеф Гайдн, Крістоф Глюк, Маріанна фон Мартінес, Єлизавета Жак де ла Герр та ін.); скульптурі (Етьєн-Морріс Фальконе, Жан-Антуан Гудон та ін.).

Художні напрями Просвітництва. У XVIII ст. розвивалися три художні напрями — просвітницький класицизм, просвітницький реалізм і сентименталізм, а також стиль рококо. Наприкінці століття виник преромантизм, що був підґрунтям романтизму, який у першій третині XIX ст. став провідним. Окремо від основних художніх напрямів доби розвивалося мистецтво рококо.

Джошуа Рейнолдс. Таїс
Афінська з факелом. 1781 р.

Томас
Гейнсборо.
Портрет
містера
і місіс Ендрюс.
1748 р.

Ознаки просвітницького класицизму

1. Провідні ідеї — необхідність служіння суспільству, свободі, справедливості.
2. Персонажі охоплені ідеєю зміни тодішнього порядку і встановлення замість нього більш розумного і гуманного; показують приклади відповідального ставлення до життя, доброчесності.
3. Актуальна, соціально значуща проблематика.
4. Основні жанри — філософська повість, філософський трактат, філософська поема та ін.
5. Художні особливості зумовлені традиціями класицизму XVII ст.: раціональна побудова, поділ персонажів на позитивних і негативних, конфлікт провідного героя / героїні із суспільством, використання античних образів і мотивів тощо.

Представники та представниці: у літературі — *Вольтер, Йоганн-Вольфганг Ґете, Фрідріх Шиллер, Мадам де Сталь*; у живописі — *Жак-Луї Давід, Джошуа Рейнолдс*; графіці — *Джованні Піранезі*; музиці — *Крістоф Глюк, Маріанна фон Мартінес, Анна-Амалія Брауншвейг-Вольфенбюттельська* та ін.

Ознаки просвітницького реалізму

1. Принцип наслідування природи.
2. Мистецтво має зображувати всі прояви життя — не лише привабливі, а й потворні.
3. Справжня краса — це правда.
4. Зміст творів — різні галузі суспільного життя, стосунки між різними верствами, вплив середовища на людину, приватне життя особистості.
5. Критичний пафос творів (викриття несправедливих порядків і вад суспільства).
6. Персонажі — люди зі звичайного життя, вони потрапляють у складні обставини й ситуації, проходять випробування на моральну стійкість. Утвердження типу активного, діяльного героя чи героїні.

Представники та представниці: у літературі — *Дені Дідро, Джонатан Свіфт, Генрі Філдінг, Річард-Брінслі Шерідан, Готфрід-Ефраїм Лессінг, Фанні Берні, Шарлотта Ленокс, Софі фон Ларош*; у живописі — *Вільям Хогарт, Жан-Батист Шарден* та ін.

Ознаки сентименталізму

1. Поетизація природи.
2. Оспівування краси людських почуттів.
3. Посилена увага до внутрішнього світу людини.
4. Персонажі — люди зі звичайного життя, наділені багатством почуттів і переживань.
5. Утвердження цінності людини незалежно від її соціального і майнового стану.
6. Протиставлення людини «природної» (яка живе на лоні природи, вчиться в неї, є вільною у своїх почуттях) і «цивілізованої» (на яку ганебно впливає суспільство, спотворює її мораль).
7. Емоційність, задушевність, психологізм творів.

Представники та представниці: у літературі — *Лоренс Стерн, Семюель Річардсон, Жан-Жак Руссо, Жанна-Марі Лепренс де Бомон*; у живописі — *Томас Гейнсборо, Володимир Боровиковський* та ін.

Особливості стилю рококо

1. Відсутність суспільних проблем і конфліктів.
2. Оспівування природи, краси, кохання, насолоди життям.
3. Вишуканість і витонченість форм.
4. Пишність, декоративність, святковість, увага до деталей.

Представники та представниці: у літературі — *П'єр-Огюстен Бомарше, Вольтер, Йоганн-Вольфганг Гете (рання лірика)*; у живописі — *Жан-Антуан Ватто, Франсуа Буше, Жан-Онор Фрагонар, Розальба Карр'єра* та ін. Цей стиль утілений також в архітектурі, скульптурі, музиці, предметах побуту, інтер'єрі тощо.

Палац
Сан-Сусі,
м. Потсдам
(Німеччина).
Середина
XVIII ст.

Жан-Оноре Фрагонар. Любовний лист. Прибл. 1770 р.

Франсуа Буше. Портрет маркізи де Помпадур. 1756 р.

● Дерево термінів

Просвітництво — широкий ідейно-культурний рух, який охопив країни Європи у XVIII ст. і виявився в різних галузях духовного життя, зокрема у філософії, літературі та інших видах мистецтва.

Просвітителі про об'єднану Європу

«Письменники всіх країн становлять єдину республіку і завдяки цій прекрасній матері є її громадянами і братами. Віддаленість територій, відмінності у кліматі, несхожість мови не роблять різними серце й дух, і вчені, котрі живуть у різних містах, провін-

Кадр із кінофільму «Шиллер» (режисер М. Вайнхарт, Німеччина, 2005)

ціях і країнах всього світу, ставляться одне до одного як мешканці однієї країни, що живуть у різних будинках. Тому помиляється той, хто зневажає інші народи, поважаючи тільки свій, але не менше помиляється той, хто вихваляє іноземців, зневажаючи співвітчизників» (Ф. Шиллер).

«Геній має на меті глибокі й піднесені цілі: навчити нас, що ми повинні робити і чого не повинні; ознайомити нас з істинною сутністю добра і зла, пристойного і смішного; показати нам красу природи... І розкрити нам предмети в їхньому справжньому світлі, щоб ми не захоплювалися фальшивим блиском» (Г.-Е. Лессінг).

Видатні українці XVIII ст.

Ідеї європейського Просвітництва позначилися на творчості українських митців і мисткинь. У XVIII ст. в українському мистецтві утвердилося зацікавлення життям і почуттями простих людей, ідеями рівності та справедливості, пробудженням та єдністю української нації. Батько Миколи Гоголя, Василь Гоголь, який теж був письменником, захоплювався ідеями Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо та інших просвітителів. Він виховував своїх дітей у любові до природи та мистецтва. У маєтку Дмитра Трощинського, українського державного діяча та мецената, у с. Кибинці на Полтавщині нерідко відбувалися вистави за п'єсами Василя Гоголя. До того ж Дмитро Трощинський став одним з ініціаторів першого видання «Енеїди» Івана Котляревського в 1798 р.

Художник Володимир Боровиковський збагатив скарбницю світового образотворчого мистецтва. На його полотнах втілено глибоку повагу до звичайних людей, багатство їхніх емоцій і почуттів. Завдяки нашим талановитим співвітчизникам про Україну дізналися у всьому світі.

Сцена
з вистави
«Емілія
Галотті»
за п'єсою
Г.-Е. Лессінга
(театр «На
Павленках»,
м. Полтава,
2025)

Володимир Боровиковський.
Лізонька і Дашенька. 1793 р.

Василь Гоголь-Яновський —
український письменник, драматург,
батько письменника Миколи Гоголя

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Яку функцію виконувала філософія в добу Просвітництва? Назвіть видатних філософів того часу.
2. У чому просвітителі / просвітительки вбачали можливості для прогресу людства?
3. Охарактеризуйте ставлення просвітителів / просвітительок до природи, людини і суспільства.

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Розкрийте мрії просвітителів та просвітительок. Чи здійснилися вони?
5. Підготуйте розповідь про історію та культуру України у XVIII ст. Про кого з видатних людей того часу ви читали? Який внесок вони зробили в історію світової культури?
6. Назвіть провідні художні напрями Просвітництва, їхні ознаки та представників / представниць.

Творче самовираження

7. Напишіть есе на тему «Як я розумію поняття “свобода”?».
8. Візьміть участь у конкурсі постів або стіннівок на тему «Історія одного шедевра доби Просвітництва».

Цифрові навички

9. За допомогою інтернету дізнайтеся про історію 1—2 пам'яток (за вибором) доби XVIII ст. — площа Згоди, площа Бастилії, Єлисейські Поля (Париж, Франція), Букінгемський палац (Лондон, Велика Британія), палац Сан-Сусі (Потсдам, Німеччина). Які події пов'язані з ними? Доберіть ілюстрації, світлини.
10. За допомогою інтернету та довідкової літератури підготуйте повідомлення і презентацію про європейського діяча чи діячку XVIII ст.

Дослідження і проєкти

11. Підготуйте проєкт на тему «Письменниці XVIII ст.».
12. Створіть хмару тегів «Ідеї Просвітництва». Прокоментуйте. Які просвітницькі ідеї, на вашу думку, є актуальними в наш час?

Життєві ситуації

13. Як сучасне суспільство впливає на людину? Як його вдосконалити? Запропонуйте 1—2 власні ідеї. Що, на вашу думку, означають поняття «демократія» і «демократичне суспільство»?
14. Як ви вважаєте, чи наближали просвітителі встановлення демократії в Європі? Наведіть аргументи.
15. Просвітителі вважали винятковою роль освіти та виховання в оновленні світу. Запропонуйте власну програму самоосвіти й самовиховання сучасної людини.

Йоганн-Крістоф-Фрідріх Шиллер (1759—1805)

Європа — це досвід багатьох віків...
Це Європа грандіозної цивілізації...
Європа — це європейський інтелігент
у найкращому розумінні цього слова.

Микола Хвильовий

1. *Що ви знаєте про Євросоюз? Які країни належать до Євросоюзу, а які мають статус кандидатів?*
2. *Прокоментуйте гасло Євросоюзу: «Єдність у різноманітності». Що воно означає?*
3. *Якою є позиція Євросоюзу щодо повномасштабного вторгнення в Україну? Як країни-члени Євросоюзу допомагають нашій країні чинити спротив окупантам?*
4. *У яких офіційних документах зафіксовано поступ України до Євросоюзу?*

У м. Брюсселі (Бельгія) розташована штаб-квартира відомого економічного й політичного об'єднання європейських країн — Європейського Союзу (Євросоюзу, ЄС). Воно існує з 1992 р., і його діяльність спрямована на міжнародну інтеграцію та розв'язання спільних проблем у межах європейського континенту. З цією метою працюють Європейський парламент, Європейська рада, Європейський суд, Європейський банк та інші інституції. У євроні діє єдина валюта — євро.

А чи знаєте ви, що ідея єдиної Європи виникла ще у XVIII ст.? Діячі та діячки Просвітництва мріяли про той час, коли всі європейські народи житимуть у злагоді, діятимуть на підставі принципів свободи і справедливості, підтримуючи одне одного. Видатний письменник німецького Просвітництва Ф. Шиллер вважав себе не лише представником національної культури, а й «громадянином світу», який має служити справі духовного об'єднання людства в ім'я миру і дружби на всій Землі. Цю ідею поділяв і Й.-В. Гете. Задум об'єднання країн звучить у вірші Ф. Шиллера «До радості», що був покладений на музику Л. ван Бетховена і став гімном Європейського Союзу. Цей твір урочисто виконують на всіх офіційних заходах ЄС.

Будинок
Європейського
парламенту,
м. Брюссель
(Бельгія).
Сучасне фото

Невідомий
художник.
Шиллер
читає перед
друзями драму
«Розбійники»,
за цим
спостерігають
солдати
герцога.
1850 р.

Йоганн-Крістоф-Фрідріх Шиллер народився у м. Марбаху (Німеччина) у сім'ї військового фельдшера. Як підданий герцога Вюртемберзького, батько змушений був віддати Фрідріха до військової академії. Він став військовим лікарем, але справжнім його покликанням була література. Проте герцог заборонив йому писати будь-що, крім медичних документів. За порушення наказу Ф. Шиллерові погрожували в'язницею, і він надумав утекти. Так почалися його мандри Європою.

Ф. Шиллер багато працював, глибоко вивчав філософію, історію і культуру. У літературній спадщині митця — образи мужніх людей, які борються за справедливість, честь, правду і свободу (драми «Розбійники» (1781), «Підступність і кохання» (1784), «Вільгельм Телль» (1804), балада «Рукавичка» (1797) та ін.).

Улітку 1787 р. Ф. Шиллер оселився в м. Веймарі. Тоді це невеличке місто було культурним центром Німеччини, де жили письменник Й.-В. Гете, композитори Ф. Ліст, Й. Штраус, Р. Вагнер, Й.-С. Бах та ін. Там Ф. Шиллер і створив вірш «До радості», який став одним із символів об'єднаної Європи.

«РУКАВИЧКА»

Історія створення. В основу твору покладено подію, яка нібито відбулася при дворі французького короля Франциска I (1515—1547). Прототипом героя балади Ф. Шиллера став лицар Делорж, про подвиги якого збереглося багато легенд і фольклорних переказів.

Світ звірів і світ людей. У баладі Ф. Шиллера «Рукавичка» немає нічого фантастичного. Історична легенда наближена до реального життя. У творі чітко визначено два світи: світ звірів (лев, тигр, два леопарди) і світ людей (король Франциск, придворні дами, лицарі та ін.). У тваринному світі триває боротьба не на життя, а на смерть. Такі самі жорстокі ігри влаштовують і люди. Король Франциск розважається, спостеріга-

Святування
Дня Європи.
2025 р.

ючи за поєдинками у своєму звіринці. Кунігунда заради власного задоволення здатна послати на смерть закоханого в неї лицаря Делоржа, не думаючи про наслідки. Рукавичка — лише привід для розваги. Кунігунда змушує Делоржа підняти її, а присутні мовчки спостерігають за жорстокою грою так само, як нещодавно споглядали бій звірів. Отже, хижі звірі є алегорією жорстокості, притаманної людському світу.

Образ Делоржа. В образі лицаря Делоржа втілено ідеал сміливості й лицарської честі. За допомогою цього образу автор засуджує хижі закони суспільства, утверджуючи духовні цінності. Лицар Делорж не лише демонструє мужність і хоробрість перед небезпечним випробуванням, а й зберігає внутрішню незалежність і гідність.

Секрет імені Кунігунда

Ім'я *Kunigund* — скорочена (редукowana) форма жіночого імені *Kunigunde* / *Kunigunda*, поширеного в Європі за часів Середньовіччя в аристократичних колах (Кунігунде або Кунігунда). Вибір цього імені не випадковий для Ф. Шиллера: воно складається з частин «*kunni*» та «*gund*». Перша — це слово на позначення родинних стосунків та кланових відносин, друга означає «боротьба». Називаючи так героїню, поет вказує на випробування для лицаря та підступність з боку красуні.

Ентоні ван Дейк. Портрет лицаря з червоною пов'язкою. 1625–1627 рр.

РУКАВИЧКА (1797)

БАЛАДА

1. Чому Кунігунда зраділа, коли Делорж приніс їй рукавичку?
2. Як би, на вашу думку, вона поставилася до лицаря, якби він не виконав її завдання?

Ждучи на грища й забави,
В звіринці своїм величаво

Король Франциск сидів;
Тіснились вельможі при троні,
А кругом, на високім балконі,
Дам барвистий вінок процвів.

Король дав знак рукою —
І з ґрат сторожкою стопою
Виходить лев;

Але не лунає рев:

Пустелі друг

Зором німим обводить круг

Арени —

І випростав з позіхом члени,

І гривову стряс густою,

І ліг самотою.

І знову владар маше рукою —

На знак царський

Тигр жаський

З клітки рине тісною

Скоком потужним;

Лева він бачить і виє,

Напружує шию,

Кола страшні вибиває хвостом

І лиже рот язиком;

І кроком несміло-пружним

Лева обходить він

І, волі невольний син,

Повнить арену риком

Хрипким і диким.

Погас його рев луною,

І осторонь хижий ліг.

І знову владар махає рукою —

І зіво дверей вивертає їх:

Двох леопардів прудких;

В буянні мужнього палу
Тигра вони напали;
Той лапою б'є їх тяжкою,
І вже підводиться лев;
Його могутній рев
Прогримів — і став спокій;
І, не давши волі злобі рвучкій,
Люті лягли по короткім бою.
Нової жде битви вельможне гроно.
І раптом упала з балкона
Рукавичка красної дами
Між хижакими.

І мовить лицарю юна

Кунігунда, глузлива красуня:

«Щодня, щогодини, лицарю мій,

Присягаєтесь ви в любові своїй —

Лукас Кранх Старший. Молода жінка.
Після 1530 р.

Принести рукавичку прошу я вас!».
 Лицар Делорж поспішає, і враз
 Збігає вниз безстрашно,
 І кроком твердим
 Ступає між звіром тим,
 І бере рукавичку відважно.
 І, повні подиву й жаху німого,
 Лицарі й дами глядять на нього,
 А він, спокійний, назад іде —

І гомін безмежний навколо росте
 На честь його перемоги.
 Кунігунда героя очима вітає —
 Той погляд щастя йому обіцяє,
 Але, зійшовши під крики бучні,
 Він рукавичку в лице їй кинув:
 «Подяки, дамо, не треба мені!» —
 Сказав і її покинув.
(Переклад Михайла Ореста)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Назвіть провідних персонажів твору.
2. Де відбуваються події в баладі?
3. Розкажіть про «розваги» при дворі короля Франциска, висловіть своє ставлення.
4. У чому виявляється хижість і жорстокість світу, який описує Ф. Шиллер?

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

5. Поділіть баладу на частини, дайте їм назви. Складіть план твору.
6. Який момент твору можна назвати кульмінаційним? Аргументуйте.
7. Хто з персонажів твору змінюється протягом розвитку сюжету? Наведіть цитати.
8. Як ви гадаєте, чи випадково впала рукавичка Кунігунди в центр звіринця? Дайте власну оцінку вчинку дами.
9. Що засуджує і що прославляє автор у баладі?

Творче самовираження

10. Створіть буктрейлер (або сценарій мультфільму) за змістом балади «Рукавичка». Доберіть або намалюйте ілюстрації.

Цифрові навички

11. За допомогою інтернету знайдіть інформацію про лицарів та їхню культуру в Західній Європі. Підготуйте презентацію.

Дослідження і проєкти

12. Випишіть епітети й метафори, які характеризують: а) Делоржа; б) Кунігунду; в) королівський двір. Які риси характеру вони уви-
 разнюють?

Життєві ситуації

13. Чи не порушив Делорж кодексу лицаря? Чи не образив він даму? Доведіть свою думку.
14. Чи варто випробовувати кохання, наражаючи людей на ризик? Що є критерієм справжнього кохання, на вашу думку?

Твори Ф. Шиллера в Україні

Першим перекладачем творів Ф. Шиллера українською мовою у 1830-х роках став Йосип Левицький. У різні роки твори митця перекладали Борис Грінченко, Олена Пчілка, Борис Тен, Микола Лукаш та ін. Перші вистави українською мовою драми «Розбійники» відбулися у львівському театрі «Руська Бесіда» (1881—1889). У Києві драму «Розбійники» поставив у Народному театрі 1918 р. Петро Саксаганський. Ця п'єса й досі йде з великим успіхом на сценах України.

«ДО РАДОСТІ»

У цій поезії митець критикує вади суспільства, засуджує деспотизм, несправедливість і лицемірство. Водночас твір сповнений оптимізму, віри в перемогу добра та людяності в усьому світі.

За жанром цей вірш є одою. Ода, що виникла як жанр хорової лірики ще в часи античності, у творчості Ф. Шиллера зазвучала по-новому. Поет оспівує не історичну подію чи конкретну видатну особу, а майбутнє — нове людство, яке має об'єднатися на засадах розуму, правди, добра й краси. Твір побудовано у формі діалогу ліричного героя та хору. Ліричний герой утілює просвітницькі ідеї автора, утверджує необхідність духовного єднання людей різних країн і націй. Це єднання у вільному поступі народів — нова «радість», рушійна сила Всесвіту.

Кадр із кінофільму
про Ф. Шиллера
«Любі сестри»
(режисер Д. Граф,
Німеччина, 2014)

ДО РАДОСТІ (1785)

1. У які моменти життя ви відчуваєте радість? Розкажіть про них.

2. Як ви розумієте назву твору?

Радість, гарна іскро Божа!

Несказанно любо нам

Увійти, царице гожа,
В твій пресвітлий дивний храм.
Все, що строго ділить мода,
В'яжеш ти одним вузлом,
Розцвітає братня згода
Під твоїм благим крилом.

Хор

Обнімітесь, мільйони,
Поцілуйтесь, мов брати!
Вічний отче доброти,
Дай нам ласки й охорони!

Кого доля ошастила
Тим, що другові він друг,

Кого любить лада мила, —
Йдіть до нас в веселий круг.
Йдіть усі, хто зве своєю
В світі душу хоч одну!
Хто ж весь вік черствів душею —
Йди у іншу сторону.

Хор

Хто живе в земній юдолі,
Всяк симпатії скорись!
Нас веде вона у вись,
Де всесильний на престолі.

Радість п'ють усі істоти
З груді матері-землі,
Ті солодкії щедроти
Мають всі — і добрі, й злі. (...)

Хор

Поклонітесь, мільйони,
Перед мудрістю творця!
Сповніть милістю серця
І чиніть його закони.

Радість — всесвіту пружина,
Радість — творчості душа,
Дивна космосу машина
Нею живиться й руша.
Радість квіти розвиває
І розгін дає сонцям,
Їх в простори пориває,
Невідомі мудрецам.

Хор

Як у безмірі світила
Хором райдужним пливуть,
Браття, йдіть у славу путь,
Що вам радість освятила.

Кадр із кінофільму «Шиллер»
(режисер М. Вайнхарт, Німеччина,
2005)

Вчених з істини свічада
Радість успіхом віта,
До чеснот провадить радо,
Хоч тропа до них крута;
На ясній вершині віри
Піднімає хоругов,
В день воскресний на псалтирі
Славить тих, хто смерть зборов.

Хор

Будьте мужні, мільйони!
Вірте, страдні, в кращий світ!
Тих, що справдять заповіт,
Прийме Бог у вічне лоно. (...)

Будь твердим в лиху годину,
Поміч скривдженим давай,
Всюди правду знай єдину,
Зроду клятви не ламай,
Не знижайсь перед потужним,
Коли треба — важ життям!
Шана й слава чесним, мужнім,
Згуба підлим брехунам!

Хор

Станьмо дружною сім'єю,
Жити правдою й добром
Присягнімо цим вином
Перед вишнім судією!

(Переклад Миколи Лукаша)

● Дерево термінів

Ода — жанр лірики; вірш, що виражає піднесені почуття та оспівує важливі події, діяльність видатних осіб. Виникла в Давній Греції (Горацій та ін.), активно розвивалася в добу Класицизму (Ф. Малерб, Н. Буало та ін.).

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Що викликає радість у ліричного героя?
2. Які ідеї утверджує автор в оді «До радості»?
3. Які вади людства викриває поет?
4. Якими, на думку митця, мають бути люди? Наведіть цитати.

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

5. Знайдіть у тексті оди біблійну лексику. Яку роль вона відіграє?
6. Розкрийте значення висловлення: «Не знижайсь перед потужним, Коли треба — важ життям...».

Творче самовираження

7. Уявіть, що вас запросили на засідання Європейського парламенту. Підготуйте промову про Україну та її роль у Європі.

Цифрові навички

8. За допомогою інтернету з'ясуйте, коли ода «До радості» стала гімном Європейського Союзу. Послухайте музичне виконання твору.

Поясніть, чому саме цей твір було обрано гімном Європейського Союзу.

9. Відшукайте інформацію про українського перекладача Миколу Лукаша, його долю і діяльність. Підготуйте презентацію.

Дослідження і проєкти

10. Створіть проєкт на тему «Шана й слава чесним, мужнім...» про українських захисників.

Життєві ситуації

11. Що дає вам оптимізм у сучасному житті? У яких життєвих ситуаціях вам допомагає оптимізм?
12. Які європейські цінності поділяє Україна на шляху до Євросоюзу?
13. Які ідеї Ф. Шиллера були б корисними для України та світу в наш час?

Йоганн-Вольфганг Гете (1749–1832)

Сподіватися, пізнавати, працювати —
це завжди краще, аніж впадати у відчай.

Йоганн-Вольфганг Гете

1. Яка пора року вам найбільше подобається? Опишіть її в науковому й художньому стилях.
2. Пр продемонструйте власні світлини пейзажів природи. Прокоментуйте їх.

Йоганн-Вольфганг Гете відіграв виняткову роль в історії німецького та європейського Просвітництва. Він був не лише геніальним письменником, а й філософом, знавцем театру й дослідником різних сфер життя.

Народився в м. Франкфурті-на-Майні (Німеччина) у родині юриста. Уже у восьмирічному віці знав кілька мов, почав писати перші вірші та п'єси. Здобув ґрунтовну вищу освіту в Лейпцизькому університеті. Після закінчення навчання через хворобу змушений був повернутися до батьківського дому, де за півтора року прочитав багато літературних творів і глибоко зацікавився філософією.

У Страсбурзькому університеті Й.-В. Гете здобув юридичну освіту. Тут він познайомився з представником німецького Просвітництва Й.-Г. Гердером, який мав на нього вагомий вплив. У цей час захоплювався різними філософськими концепціями (Б. Спіноза, І. Кант, Ф. Шеллінг), водночас пропонував і власні ідеї. На думку Й.-В. Гете, природа — єдине ціле, жива істота, велетенський організм, а людина — не її господар, а частина. Природа безмежна і невичерпна у своїх проявах, людина прагне до її пізнання за допомогою творчої свідомості, однак не всі таємниці природи можливо розкрити відразу.

Й.-В. Гете був обізнаний у багатьох галузях — філософії, астрономії, математиці, біології, театральному мистецтві, живописі тощо. Він виконував важливі громадські доручення — був міністром шляхів і військовим міністром. Упорядковував бібліотеку герцогині Анни-Амалії, заснував Національний театр у м. Веймарі. Але справжнім його покликанням була художня література.

Творчість Й.-В. Гете розмаїта і багатогранна. Він писав ліричні вірші, балади, романи й драми. Найвизначнішим твором усього його життя є трагедія «Фауст», над якою поет працював понад шістьдесят років.

Кабінет письменника. Будинок-музей Й.-В. Гете, м. Веймар (Німеччина). Сучасне фото

Вітальня. Будинок-музей Й.-В. Гете, м. Веймар (Німеччина). Сучасне фото

У ній відтворено його багаторічні роздуми про світ, людину, природу й сенс буття. Й.-В. Гете помер у березні 1832 р. Похований у м. Веймарі поруч зі своїм другом Ф. Шиллером.

Подорожі Гете

Й.-В. Гете дуже любив подорожувати пішки. Протягом доби міг пройти чимало кілометрів. Наприклад, пішки діставався з м. Веймара до м. Єни (а це понад двадцять два кілометри!), щоб помилуватися чудовими гірськими пейзажами і зустрітися з друзями. У своїх мандрах митець збирав різні колекції трав, квітів, каміння, комах тощо.

«ТРАВНЕВА ПІСНЯ»

На початку 1770-х років Й.-В. Гете створив цикл «Зазенгеймські пісні» під впливом кохання до Фрідеріки Бріон. У вірші «Травнева пісня» він возвеличив любов як переживання, що освітлює життя людини й дарує щастя. У творі також звучить думка про силу й доброту Бога, природи. Поезію побудовано на фольклорній основі. Провідним літературним прийомом у ній є психологічний паралелізм. Піднесений стан душі ліричного героя увиразнено за допомогою описів весняної природи. Буяння квітів, пташиний спів, свіже повітря, яскраві сонячні промені — це світ, у якому живе й кохає ліричний герой. Цей світ, зображений митцем у конкретних проявах, постає

Місце, де любив відпочивати Й.-В. Гете, м. Єна (Німеччина).
Сучасне фото

Колекція мінералів Й.-В. Гете.
Будинок-музей Й.-В. Гете, м. Веймар
(Німеччина). Сучасне фото

Кадри з кінофільму «Ґете» (режисер Ф. Штольцль, Німеччина, 2010)

як взірець гармонії та краси, відтворений за допомогою метафор, епітетів, порівнянь тощо. Уся природа ніби «усміхається», бо серце ліричного героя сповнене любові.

ТРАВНЕВА ПІСНЯ (1770—1771)

Як ви гадаєте, чому Й.-В. Ґете визначив жанр свого твору як пісня? Які ознаки пісні виявилися у вірші?

Сміється природа радо мені,
Як сяє сонце по зимнім сні!

Барвисті квіти по всіх лугах,
Пташині хори по всіх гаях,
І в кожному серці радість, весна:
О земле, сонце, любов ясна!

Любов моя, ти світлий чар!
Ти злото ранніх нагірних хмар!
Твій подив свіжим лугам, полям,
Благословення траві й квіткам...
Дівчатко любе, дівча ясне!
Як зір твій сяє: ти любиш мене!

Як жайворонок — повітря й спів,
Як чиста квітка — росу полів,

Невідомий художник.
Фрідеріка Бріон

Тебе люблю я гарячим чуттям,
 Ти радістю, сміхом, новим життям
 Підносиш спів мій, хвилюєш кров...
 О, будь щаслива, моя любов!

(Переклад Миколи Зерова)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Які емоції переживає ліричний герой?
2. Як він ставиться до коханої?
3. Чи можна назвати його почуття шляхетними?

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Знайдіть у вірші образи зі світу природи, прокоментуйте їх. Які з них можна назвати символічними?
5. Відшукайте у творі епітети, метафори, порівняння.

Творче самовираження

6. Опишіть (усно) картину природи, яку відображено у вірші Й.-В. Ґете. Намалуйте її або доберіть світлини.

Цифрові навички

7. За допомогою інтернету відшукайте 3—4 висловлення Й.-В. Ґете та інших мислителів про природу й кохання. Прокоментуйте.

Дослідження і проекти

8. Підготуйте повідомлення та презентацію на тему «Образ весни у різних видах мистецтва».

Життєві ситуації

9. Чи вірите ви в кохання з першого погляду?
10. Як зберегти почуття кохання?

Ґете в Україні

Діяльність і творчість Й.-В. Ґете високо оцінили в Україні вже на початку XIX ст. Він був обраний почесним членом Ради Харківського університету (1827). Перший український переспів твору німецького митця зробив П. Гулак-Артемівський. Його балада

«Рибалка» була опублікована 1827 р. і стала популярною серед широкої публіки. І. Франко переклав багато його поезій і значну частину «Фауста». Українською мовою твори Й.-В. Гете також перекладали М. Рильський, М. Бажан, М. Терещенко, Д. Загул, І. Стешенко, М. Лукаш та ін. Повний переклад «Фауста» здійснив М. Лукаш.

«РИБАЛКА»

У фольклорі різних народів Європи є образи морських дів, або русалок, — фантастичних створінь, подібних до жінок. У німецьких міфах і легендах їх називають *ундіни*, *нікси*. Вони втілюють стихію води, можуть бути добрими й злими, символізують таємний зв'язок людини й природи. Й.-В. Гете у своїх творах 1780—1790-х років прагнув відтворити непізнаність різних природних сфер, таїну світобудови, до якої люди ще не наблизилися. Окрім того, він попереджав проти легковажного і жорстокого ставлення до природи, закликав жити в гармонії з нею, вчитися в неї. Образ морської дівки став засобом вираження цих ідей митця.

Джон-Вільям Воттергаус. Морська дівка. 1900 р.

Вітольд Прушковський. Русалки. 1877 р.

РИБАЛКА (1797)

Звідки виникла русалка? Про що вона попереджає рибалку?

Вода шумить, вода бурлить;
Рибалка, повен дум,
Закинув вудку і сидить,
Вдивившись сумно в шум.
Сидів, дивився довгий час...
Враз розійшлась вода,
І з хвилі виринула враз
Русалка молода.
І сумно мовила вона:
«Чом вабиш ти мій рід
Людською хитрістю зо дна
В жаркий пекельний світ?
Якби ти знав, як рибці тій
Приємно у воді,
Ти й сам туди б зійшов як стій —
Одужав би тоді.

Чи ж сонце й місяць з вишини
Не люблять моря, хвиль?
Чи не вертаються ж вони
Ще кращими звідціль?
Тебе ж не вабить ця блакить,
Ця люба голубінь,
Ні власні очі — йти спочить
У росяну глибінь?».
Вода шумить, вода бурлить,
Так пеститься до ніг,
А серце тугою в'ялить,
Він чує любки сміх...
Вона співала і тягла...
Не знав він як, чого —
Схилився в воду... З того дня
Не бачили його.

(Переклад Дмитра Загула)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Як ви вважаєте, що передувало появі русалки?
2. Що вона каже головному героєві? Визначте провідну тему її монологу.
3. Охарактеризуйте інтонації промови русалки. Поясніть їх.
4. Куди зник, на вашу думку, рибалка? Що з ним сталося?
5. Які моменти твору залишилися для вас таємничими?

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

6. Знайдіть у творі символи й алегорії, розкрийте їхній зміст.

Творче самовираження

7. Опишіть (усно) героїню твору. Якою ви її уявляєте?

Цифрові навички

8. За допомогою інтернету знайдіть зображення русалок у різних видах мистецтва України та інших країн Європи. Підготуйте презентацію.

9. Знайдіть і прочитайте переспів вірша Й.-В. Гете, який зробив П. Гулак-Артемівський. Порівняйте.

Дослідження і проекти

10. Підготуйте проєкт на тему «Гете — дослідник природи».

Життєві ситуації

11. Як ви особисто ставитеся до природи? Що ви робите для її збереження?

Григорій Сковорода (1722–1794)

Творчість Сковороди була визначним явищем в українській культурі. Вона підготувала шлях Котляревському, Квітці-Основ'яненку та іншим письменникам нової української літератури.

Олександр Білецький

1. Що для вас означають поняття «розум», «мораль», «самопізнання»?
2. У який спосіб треба розвивати й удосконалювати власні інтелектуальні й моральні якості?

Філософ і письменник Григорій Сковорода — геній, який належить не лише Україні, а й світові. Він є яскравим представником доби Просвітництва, хоч у його творчості наявні ознаки бароко. Уся його спадщина просякнута ідеями вдосконалення людини й суспільства. Тому, читаючи твори Г. Сковороди, можна знайти багато корисних порад для власного розвитку.

Григорій Савич Сковорода народився в родині козака в містечку Чорнухи (нині Полтавської області). Закінчивши початкову школу, у 1734 р. вступив до Києво-Могилянської академії, що на той час була пе-

редовим осередком науки і культури. Там опановував філософію, літературу, іноземні мови (німецька, грецька тощо) та інші предмети.

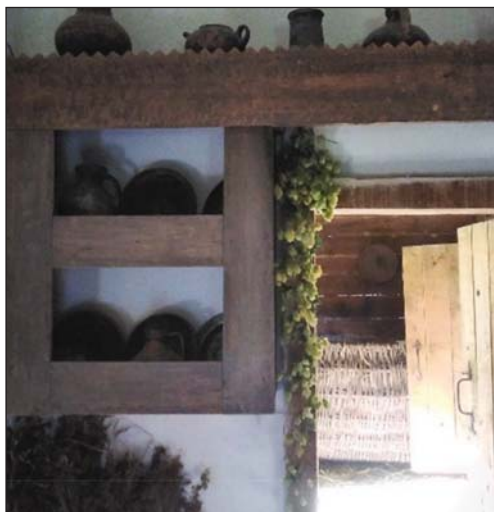
У 1741 р. став співаком імператорської капели, виконував партії альта в операх, літургіях, різних урочистостях у Санкт-Петербурзі та Москві.

Г. Сковорода дуже багато подорожував. Щоб побачити чужі краї, пізнати ширше «коло наук», навіть завербувався до «Токайської комісії з заготівлі вин до царського двору». Він відвідав місця, що нині розташовані в Угорщині, Австрії, Німеччині та інших країнах. Повернувшись у 1744 р. на батьківщину, учителював і займався літературною працею. З 1759 р. викладав поетику, іноземні мови та інші дисципліни в Харківському колегіумі (навчальний заклад, що існував у 1722—1817 рр.). Однак Г. Сковороду вабив інший шлях — служіння Богові й людству. Тому в 1769 р. він полишив викладання та обрав спосіб життя у молитвах, роздумах, написанні творів, мандрівках.

Останній прихисток Г. Сковороди — село Пан-Іванівка, або просто Іванівка (нині с. Сковородинівка). Саме тут минув останній рік його життя. Він мешкав у маєтку Андрія Ковалевського — поміщика і пред-

Денис Зозуля. Пізнав? 2022 р.

Будинок Г. Сковороди (реконструкція). Літературно-меморіальний музей Г. Сковороди, с. Чорнухи (Полтавська область). Сучасні фото

Національний музей Г. Сковороди, с. Сковородинівка (Харківська область).
Сучасні фото

водителя (очільника) місцевого дворянства. У минулому Г. Сковорода навчав його сина Петра в Харківському колегіумі, тому Ковалевський дуже поважав Григорія і з радістю прийняв його в себе.

Помер Г. Сковорода в Пан-Іванівці. Поховали його неподалік від дуба, де він любив відпочивати і писати твори. На могилі зробили напис: «Світ ловив мене, але не піймав». Життєвий шлях Г. Сковороди — це постійне самопізнання, глибока внутрішня праця і пошук істини, якою він прагнув поділитися з людством.

Г. Сковорода залишив значний літературний спадок у різних жанрах — філософські трактати та діалоги, поезії, байки, афоризми тощо. Свої твори він писав давніми мовами — староукраїнською (що спиралася на книжну традицію), слов'яноруською (слов'яноукраїнською), книжною українською (де менше церковнослов'янських елементів), латиною. Тому в наш час активно перекладають твори філософа, щоб донести його ідеї до широкого загалу. Сучасною українською мовою твори Г. Сковороди перекладали й адаптували Гнат Хоткевич, Микола Зеров, Валерій Шевчук, Василь Яременко, Сергій Жадан, Леонід Ушкалов та ін.

Музей Г. Сковороди в часи вторгнення в Україну

Національний музей Г. Сковороди в с. Сковородинівка Харківської області у 2022 р. готувався до 300-річного ювілею митця. Але 6 травня 2022 р. в цей будинок XVIII ст. влучила ракета з території країни-агресора. Це був постріл у серце української культури. Від

Будинок Ковалевських, де жив Г. Сковорода. Національний музей Г. С. Сковороди після ракетного обстрілу. 2022 р.

музею залишилися тільки стіни й сад. Але пам'ять про Г. Сковорода не зламати, як не зламати Україну у протистоянні російським окупантам.

АФОРИЗМИ Г. СКОВОРОДИ

Жанр афоризму відомий з античності. Видатні давньогрецькі й давньоримські письменники, філософи, громадські діячі (Арістотель, Сократ, Платон, Сенека, Гай Юлій Цезар та ін.) нерідко вдавалися до стислих висловлювань. Цей жанр був популярний і в XVII—XVIII ст. (Р. Декарт, Ф. Малерб, Ф. Ларошфуко, Ж. де Лабрюєр та ін.), коли проблеми освіти й виховання стали особливо актуальними. Г. Сковорода писав афоризми протягом усього життя. Ми знаходимо їх у різних його творах — трактатах, діалогах, листах. Це мудрі думки, якими мислитель прагнув поділитися з усіма людьми. Вони не втратили свого значення і нині.

Костянтин Павлишин.
«Благословенні ви, сліди, не змиті вічності дощами...». Мандрівник Сковорода. 2011 р.

● Дерево термінів

Афоризм — короткий влучний вислів, у якому втілено узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту. Художні особливості афоризмів: лаконізм, повчальність, пряме вираження ідеї, широке використання контрастів, порівнянь, алегорій та інших засобів.

АФОРИЗМИ

У яких афоризмах Г. Сковороди йдеться про шляхи духовного розвитку людини та поліпшення її життя?

Не той дурний, хто не знає, а той, хто знати не хоче.

Хто соромиться визнати недоліки свої, той з часом безсоромно виправдовуватиме своє невігластво, яке є найбільшою вадою.

Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати — це наполовину завершити.

Не за обличчя судить, а за серце.

Як ліки не завжди приємні, так і істина буває сувора.

Ти не можеш знайти жодного друга, не нашукавши разом із ним двох-трьох ворогів.

Безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилось.

Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись — значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота — рух душі, а життя — це рух.

Якщо любиш прибуток, шукай його пристойним шляхом. Тисяча на те перед тобою благословених ремесел.

Уникай людей, які, бачачи твої вади і недоліки, виправдовують їх або навіть схвалюють. Такі люди або підлабузники, або боягузи, або просто дурні. Від них не чекай допомоги ні в якій біді чи нещасті.

Як хто посіє в юності, так пожне в старості.

Роби те, до чого народжений, будь справедливий і миролюбний громадянин, і досить з тебе.

Юрій Кафарський. Сад пісень.
2022 р.

Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший — у бідності багатий?

Хіба може говорити про біле той, котрому невідоме, що таке чорне?

Що вподобав, на те й перетворився.

Не шукай щастя за морем.

Визначай смак не за шкаралупою, а за ядром.

Для шляхетної людини ніщо не є таким важким, як пишний бенкет, особливо коли перші місця на ньому посідають дурні.

Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти.

Бери вершину і матимеш середину.

Більше думай і тоді вирішуй.

Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є, ніби минуле зможе вернутись назад або напевно мусить здійснитися сподіване.

Уподібнюйся пальмі: чим міцніше її стискає скеля, тим швидше і прекрасніше здійснюється вона догори.

Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга.

Хіба не любов усе єднає, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?

Все минає, але любов після всього залишається.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. У яких афоризмах Г. Сковорода йдеться про дружбу та вибір друзів? Чи згодні ви з автором?
2. Виразно прочитайте і поясніть афоризми, у яких є критика людських вад або рис характеру. Чи актуальні думки письменника нині?
3. У чому Г. Сковорода вбачає розвиток людини і духовну опору для неї? Наведіть приклади афоризмів.

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Визначте провідні теми та ідеї афоризмів Г. Сковороди.
5. Знайдіть приклади контрасту та порівняння в афоризмах митця.

Творче самовираження

6. На підставі вашого життєвого досвіду створіть 4—5 власних афоризмів.

Цифрові навички

7. Оберіть один з афоризмів Г. Сковороди й створіть за його змістом колаж (із фото, ілюстрацій та/або ін.). Зробіть пост у соцмережах.

Дослідження і проекти

8. Підготуйте проект «Образ Г. Сковороди та його ідеї в сучасному мистецтві».

Життєві ситуації

9. Чи варто людині займатися самопізнанням і самовдосконаленням? З якою метою? Як ви це робите особисто? Поділіться досвідом.
10. Який афоризм (або афоризми) Г. Сковороди найкорисніший (найкорисніші) саме для вас? Поясніть.

Фонтан світу: «нерівна рівність»

Г. Сковорода вбачав у фонтані модель світу. Є в нього філософська концепція під назвою «нерівна рівність». Мислитель обрав символом фонтан, що складається з різних за об'ємом посудин, які наповнює вода. З одного боку — вони всі різного розміру, отже, нерівні. Але всі вони наповнені водою, тому «рівні між собою». Завдяки тому фонтан працює. «Нерівна рівність» — універсальне поняття, яке можна застосувати до людей. Ми всі різні, але разом утворюємо суспільство, де кожен має робити щось корисне, тоді буде гармонія. «Єдність у різноманітті!» — девіз Євросоюзу. Це гасло суголосне ідеї Г. Сковороди про «нерівну рівність».

«Нерівна всім рівність».
Малюнок
Г. Сковороди

«РОЗМОВА П'ЯТИ ПОДОРОЖНІХ ПРО ІСТИННЕ ЩАСТЯ В ЖИТТІ»

Кожна людина прагне бути щасливою. А що таке щастя? У чому сутність щастя? Як його досягти? Над цими питаннями замислювалися видатні мислителі доби Просвітництва. Тоді філософію тлумачили як науку про щастя. Про нього йдеться й у трактаті «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті». Твір написано у формі діалогу друзів, які обмінюються думками про сутнісні проблеми, що їх хвилюють. Форма дружньої розмови була зрозумілою і доступною для читачів. Трактат набув широкої популярності в рукописних списках ще за життя письменника.

У творі персонажі розмовляють про те, що життя може бути непередбачуваним, а обставини — несприятливими. Але це не означає, що людина не може досягти свого щастя. За будь-яких часів і за будь-яких умов особистість, яка прагне духовного вдосконалення, може стати щасливою. Адже щастя, на думку Г. Сковороди, — це гармонія із собою, природою, світом, а також пошук істини й корисна праця, творча реалізація. Він зазначав, що для щастя людині не обов'язково мати багато грошей, вона повинна радіти життю, природі, спілкуванню з людьми. Щастя можна досягти шляхом духовного розвитку й самопізнання, вважав Г. Сковорода. А ви як думаєте?

РОЗМОВА П'ЯТИ ПОДОРОЖНІХ ПРО ІСТИННЕ ЩАСТЯ В ЖИТТІ (1773—1774)

ТОВАРИСЬКА РОЗМОВА ПРО ДУШЕВНИЙ МИР

(Уривки)

1. Чи вважаєте ви себе щасливою людиною?
2. Якими є ваші уявлення про щасливе життя?

Афанасій. Люди в житті своїм працюють, метушаться, утаюються, а нащо, багато хто й сам не тямить. Коли помислити, то в усіх людських затій, скільки їх там тисяч не буває, є один кінець — радість серця. Чи ж не для цього вибираємо за нашим смаком товаришів, аби мати задоволення від спілкування з ними; дістаємо високі чини, аби пиха наша від схиляння інших розпалювалася; вигадуємо всілякі напої, страви, закуски для всолодження смаку; вишукуємо всілякі музики, створюючи безліч концертів, менуетів, танців і контратанців для звеселювання слуху; споруджуємо гарні будинки, насаджуємо сади, тчемо золототкані парчі, матерії... (...) О, якими значними веселощами користуються вельможні й багаті персони! В їхніх палацах живе розчинений у радощах та задоволенні дух. О, яка дорога ти, радосте сердечна!

За тебе царі, князі і дуки платять безліч тисяч, а ми, біднота, що не має статків, начебто живимось тими крихтами, що падають з їхніх столів. Погадай же нині, яким тріумфом охоплені славні європейські міста?

Яків. Достеменно великим. Я чув, що ніде немає більше веселощів та розваг, аніж у Парижі й Венеції.

Афанасій. То так, багато їх там, та допоки ти їх нам з Венеції перевезеш, помремо тут із нудьги.

Григорій. Годі брехати, любі друзі, високі посади, веселе місто, всілякі гриська та розваги і всі ваші витівки безсилі потішити духа і тим вигнати нудьгу, що зволоділа вами.

Яків. А що ж зможе?

Григорій. Лише знання того, що складає істинне щастя і як його віднайти.

Афанасій. Це так, ми народилися для справжнього щастя і мандруємо до нього, а життя наше — шлях, що тече, як річка.

Яків. Здавна вже шукаю я щастя, але годі його знайти.

Григорій. Коли достеменно хочете його знайти, то скажіть мені, що для людини найкраще?

Яків. Бог його знає, і взагалі, нащо питаєш те, чого великі мудреці не змогли розрішити і розійшлися у своїх гадках, як подорожні на шляху? (...)

Григорій. Тихіше, паночку мій! Дуже високо ви попливли. То я спитаю простіше: чого ви в своїм житті бажаєте найбільше?

Яків. Ти наче палкою покопав мурашника — так раптом тим запитанням схвилював наші бажання.

Афанасій. Я бажав би стати людиною високочиною, щоб мої підлеглі були міцні й добродішні; щоб будинок мій був венеціанський, сад флорентійський; аби бути мені й розумним, і вченим, і шляхетним, і багатим.

Григорій. Що ти мелеш?

Афанасій. Дужим, як лев, гарним, як Венера...

Яків. Спала й мені на згадку Венера, так звана собачка.

Григорій. Прошу, пане мій, доказуйте.

Яків. Хвостатим, як лев, головатим, як ведмідь, вухастим, як осел...

Григорій. Маю великий сумнів, аби ввійшли в Божі вуха такі безмозкі бажання. Ти зі своїми вигадками схожий на

Серафим Чаркин. Шлях.
2021 р.

дерево, яке хоче бути водночас і дубом, і кленом, і липою, і березою, і фігою, і оливою, і явором, і фініком, і трояндою, і рутою... сонцем і місяцем... хвостом і головою... Дитинча, що сидить на материних руках, часто хапається за ніж чи за вогонь, але немилосердна наша мати природа краще знає про те, що нам корисно. Хоча плачемо і тягнемося, вона всіх нас у міру харчує й зодягає, і цим добре маля задоволене, а злорідне хвилюється саме і турбує інших. Скільки ж мільйонів цих нещасливих день і ніч волають, нічим не задоволені: одне їм дають у руки — плачуть за чимись новим. Годі нам бути щасливими.

Афанасій. А то чому?

Григорій. Не можемо віднайти щастя.

Яків. Через що?

Григорій. Бо не бажаємо й бажати не хочемо.

Афанасій. Чому?

Григорій. Тому що не знаємо, в чому воно полягає. Започаткування справи — знаття, звідки іде бажання, від бажання — пошук, потім отримуємо результат — ось і задоволеність, тобто те, що дістаємо і що для людини благо. Затям відтак, що таке премудрість.

Яків. Я часто чую це слово: премудрість.

Григорій. Премудрості сенс у тому, щоб осмислити, в чому полягає щастя, — ось праве крило, а доброчесність прагне до пошуку. Через це вона в еллінів та римлян мужністю і силою зветься — ось ліве крило. Без цих крил годі вибратися й полетіти до гаразду. (...)

Єрмолай. Про що мова?

Яків. Про те, в чому полягає щастя.

Григорій. Премилосердна матінка наша природа і батько всілякої втіхи відчинив шлях до щастя кожному без вибору диханню.

Яків. Чи задоволений ти цією гадкою?

Афанасій. Тепер задоволений.

Григорій. Але те біда, що не хочемо знати, в чому воно достеменно поселилося. (...) Джерелом нещастя є наша безпорадність: воно нас полонить, видаючи гірке за солодке, а солодке за гірке. Але того не було б, коли б ми радилися самі з собою. Розміркуймо, друзі мої, і виправимось, — за добру справу братися ніколи не пізно. Пошукаймо, в чому твердість наша. Зміркуймо, яка думка й молитва найсолодша Богові. Скажіть мені, що для вас найкраще. Коли відшукаєте це, то й щастя своє достеменно знайдете, тоді до нього й добиратися можна.

Юрій Самойленко. Паїсій Величковський і Григорій Сковорода. 2022 р.

Єрмолай. Як на мене, найкраще, коли бути задоволеним усім.

Григорій. Скажи ясніше!

Єрмолай. Грішми, землею, здоров'ям, людьми і всім, що є на світі. (...)

Логвин. Дай, Боже, порадіти!

Григорій. О люб'язна душе! Який дух навчив тебе так вітатися? Дякуємо тобі за таке поздоровлення.

Яків. Так віталися завжди стародавні християни.

Єрмолай. Не дивно. Цей вітальний звичай властивий Христу Господу. Він народжений Божим миром. В мирі приніс вам, добровістуючи мир, що перевищує всілякий розум. «Мир дому цьому», мир вам, учить про мир. «Нову заповідь даю вам...» Відходячи ж, мир залишає.

Афанасій. Чи знаєш ти, про що між нами розмова?

Логвин. Я чув геть усе.

Афанасій. Він, мабуть, сидів під тією яблунею. Чи відгадав?

Логвин. Ви могли бачити мене за віттям.

Григорій. Скажи, люб'язний Логвине, чи є бідніший серед живих від того чоловіка, який не впізнав, що для нього найкраще і найбажаніше?

Логвин. Я й сам часто дивуюся, що ми надто цікаві до чужих країв, дбайливі щодо них і проникливі: виміряли море, землю, повітря, небеса, потурбували задля металів земний живіт, розмежували планети, дошукалися на Місяці гір, рік та міст, знайшли незчисленне множество світів, будуємо незрозумілі машини, засипаємо прірви, зупиняємо і скеруємо водну течію, ставимо щодня нові досліди і творимо дикі винаходи.

Боже мій! Чого ми не вміємо, чого ми не можемо! Але горе в тім, що при тому всьому відчувається, начебто бракує чогось великого. Немає того, чого й висловити не вміємо, одне тільки знаємо, що чогось бракує, а що воно таке, не розуміємо. Схожі ми на немовля: воно тільки плаче, не в силі знати чи сказати, що йому бракує, чує тільки саму добуку. Це явне незадоволення душі нашої... (...)

Тепер подумайте, друзі мої, і скажіть, у чому найнагальніша потреба? Що найкраще й найбажаніше? Що може зробити вас щасливими? Міркуйте завчасно, вийдіть із числа безпутніх подорожніх, які і самі не можуть сказати, куди і навіщо йдуть! Життя наше — дорога, а вихід до щастя не коротенький... (...)

(Переклад Валерія Шевчука)

Павло Марінець. Просвітитель.
2022 р.

У пошуках Григорія Сковороди

У 2022 р. в Україні було створено документальний фільм «У пошуках Григорія Сковороди» (автор сценарію — Сергій Лисенко, режисер — Максим Сметана). У стрічці йдеться не лише про місця, де жив і мандрував мислитель, про його твори, а й про сприйняття його ідей різними людьми в сучасний період. *Подивіться цей фільм. Чиї думки про Г. Сковороду вам сподобалися? Що б ви хотіли додати? Поясніть назву твору.*

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Хто бере участь у розмові про душевний мир? Назвіть імена персонажів.
2. Хто з них, на вашу думку, говорить розумні речі, а хто помиляється? Наведіть цитати.
3. Як у творі представлено європейський контекст? Що приваблює деяких персонажів у країнах Європи?

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Відшукайте у творі згадки про античну культуру. Які думки вони увиразнюють? Поясніть.
5. Як персонажі розуміють поняття «життя», «радість», «премудрість», «мир», «щастя»? А ви?

Творче самовираження

6. Напишіть власний діалог про щастя.
7. Створіть «хмару слів» на підставі трактату Г. Сковороди.

Цифрові навички

8. За допомогою інтернету встановіть походження і значення біблійних слів та виразів. Прокоментуйте.

Дослідження і проєкти

9. Про які наукові відкриття і винаходи йдеться у творі? Чи може тільки науковий прогрес привести до загального щастя? Наведіть аргументи, залучивши сучасні публікації, медіатексти.

Життєві ситуації

10. Де, на вашу думку, можливе щастя для вас — в Україні чи за кордоном? Поясніть чому. Що варто зробити, аби досягти щастя на рідній землі?

Джонатан Свіфт (1667–1745)

Свіфт показав усю гидоту і жах застою, рабської культури, дрібного, позбавленого ідеалів, повного безглузлого егоїзму життя.

Леся Українка

1. Покажіть на сучасній мапі Англію і м. Лондон та Ірландію і м. Дублін. За допомогою інтернету дізнайтеся про історію відносин Ірландії та Англії. Розкажіть про боротьбу Ірландії за незалежність, про видатних митців країни.
2. Підготуйте повідомлення про географічні відкриття англійських мореплавців XVII—XVIII ст. Покажіть на мапі шляхи їхніх експедицій.
3. Які види державних устроїв ви знаєте? У яких із них дотримуються / не дотримуються принципів демократії? Яким є державний устрій України?

Англо-ірландський письменник Джонатан Свіфт відомий як громадський діяч, філософ, журналіст, проповідник. Він зробив вагомий внесок у розвиток сатиричного соціально-філософського роману. Твір «Мандрі Лемюеля Гуллівера» (повна назва «Мандрі у різні віддалені країни світу Лемюеля Гуллівера, спочатку хірурга, а потім капітана кількох кораблів») назавжди уславив ім'я Дж. Свіфта. Роман актуальний і в наш час.

Дж. Свіфт народився в м. Дубліні (Ірландія). Його батько Томас Свіфт помер до народження сина. Виховував майбутнього митця його дядько, оскільки мати залишилася без засобів для існування. Дж. Свіфт навчався у приватній школі у м. Кілкенні, а відтак здобув вищу богословську освіту в Дублінському університеті, Триніті-коледжі.

У той час почалися заворушення в Ірландії. Короля Ірландії, Англії та Шотландії усунули з трону. Почалася так звана Славна революція 1688 р., яка спричинила переїзд Дж. Свіфта до Англії. Його мати

підшукала йому службу в лорда Вільяма Темпля, свого далекого родича, знатного вельможі. З 1689 р. Дж. Свіфт працював секретарем у нього і жив у м. Фарнхемі (Англія). Там він потрапив у вир соціального та політичного життя, прочитав багато літературних та філософських творів і розпочав власну письменницьку діяльність.

У 1692 р. Дж. Свіфт здобув звання магістра в Оксфордському університеті, Хертфорд-коледжі, а в 1694 р. прийняв сан священника.

Найбільш плідний етап у творчості письменника — 1700—1720-ті роки. Він спілкувався з представниками різних партій, уважно стежив за діяльністю англійського уряду, виступав у тогочасній пресі з гострою критикою державної політики. У 1710-х роках видавав політичний журнал «Екзамінер». Хоча Дж. Свіфт не мав права через духовний сан обіймати державні посади, він фактично став одним із найвпливовіших громадських діячів доби Просвітництва, довіреною особою прем'єр-міністра графа Р. Гарді та міністра іноземних справ лорда Дж. Болінброка.

Дж. Свіфта надзвичайно турбувала доля англійського народу. Тому він, прагнучи вплинути на перебіг подій, сміливо висловлювався щодо стану суспільства та актуальних проблем у своїх сатиричних памфлетах. Саме памфлети принесли Дж. Свіфтові популярність у народі, але водночас у нього з'явилося багато ворогів серед урядовців, чиновників, представників буржуазії та дворянства. Вони боялися гострого слова письменника і вислали його подалі від столиці — у м. Дублін, де він з 1713 р. був настоятелем (деканом) Собору Святого Патрика.

Стара бібліотека Триніті-коледжу, м. Дублін (Ірландія). Сучасне фото

Міст зітхань. Оксфордський університет (Велика Британія). Сучасне фото

Ірландський період став апофеозом діяльності Дж. Свіфта. Піднесення національно-визвольного руху в Ірландії дало новий поштовх його творчості. У своїх памфлетах він гнівно протестував проти поневолення ірландського народу, захищав його право на самостійність. Англійський уряд наполягав на його арешті, проте представники ірландської влади не наважувалися на це, бо побоювалися заворушень.

1726 р. вийшла друком книжка «Мандри Лемюеля Гуллівера», що стало визначною подією не тільки для Ірландії та Англії, а й для всього світу. Згодом у м. Дубліні було надруковано перше зібрання творів митця.

Дж. Свіфт помер у своєму рідному місті. На його могилі викарбували напис латиною, завчасно складений ним самим: «Тут упокоївся Джонатан Свіфт, декан цієї церкви, і жорстоке обурення вже більше не може краяти його серце. Іди, мандрівнику, наслідуй, якщо можеш, ревного поборника мужньої Свободи». Ім'я Дж. Свіфта назавжди залишилося в історії світової літератури як символ боротьби за волю.

Святкування Дня Святого Патрика, м. Дублін (Ірландія). Сучасне фото

Вестмінстерський палац, м. Лондон (Велика Британія). Сучасне фото

Собор Святого Патрика, м. Дублін (Ірландія). Сучасне фото

Кохання Дж. Свіфта

У домі лорда В. Темпля Дж. Свіфт познайомився з Естер Джонсон, донькою служниці, і покохав її. Естер, яку Дж. Свіфт називав Стелла, приваблювала його добротою, скромністю, розумом. Вона стала відданою супутницею, що супроводжувала митця протягом усього життя — і в злиднях, і в боротьбі, і в славі, і в поневіряннях. Стелла вирушила за Дж. Свіфтом в Ірландію, коли він полишив дім В. Темпля, відтак переїжджала за ним усюди. Дж. Свіфт почувався щасливим з нею. Протягом 1710—1713 рр. він написав Естер Джонсон понад шістдесят листів, що згодом було опубліковано під назвою «Листи для Стелли». Дж. Свіфт тяжко переживав смерть Стелли (вона померла 1728 р.). Утрата коханої призвела до невиліковної хвороби й наблизила смерть митця.

Джон-Еверетт Мілле.
Стелла. 1868 р.

Дерево термінів

Памфлет — невеликий художньо-публіцистичний твір на злободенну тему гостросатиричного характеру, у якому автор / авторка викриває негативні суспільні явища, політичні погляди, діяльність соціальних груп чи окремих людей.

Сент-Джеймський палац,
м. Лондон
(Велика Британія).
Сучасне фото

Роман — жанр епічної розповідної літератури; місткий за обсягом, складний за будовою прозовий (рідше віршований) епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкрито історію формування характерів багатьох персонажів. Головними структурними елементами роману є розповідь та створений нею уявний світ у просторі й часі, населений персонажами, наповнений подіями, що формують сюжет. За тематикою роман може бути пригодницьким, історичним, побутовим, соціально-історичним, психологічним тощо. Нерідко різновиди роману взаємодіють.

«МАНДРИ ЛЕМЮЕЛЯ ГУЛЛІВЕРА»

Історія створення роману. У XVIII ст. Англія здійснювала активну колоніальну політику, приєднувала території, брала участь у війнах за їх перерозподіл. Вона прагнула розширити межі свого панування, тому морські експедиції в пошуках нових країн відбувалися нерідко за підтримки уряду. Звіти, спогади й статті про далекі землі, опубліковані на сторінках тодішньої преси, викликали зацікавленість широкої публіки. Отже, Дж. Свіфт вирішив використати для свого твору популярну форму подорожі, обравши героєм оповіді сучасну людину, яка прагне пізнати світ.

Особливості композиції роману. Головний герой Лемюель Гуллівер мандрує різними країнами, зустрічається з фантастичними істотами, з ним відбуваються дивовижні пригоди. Прийом мандрівки надав нового імпульсу розвитку жанру роману, який у XVIII ст. наблизився до реального життя.

Подорожі Лемюеля Гуллівера відкривають перед читачами широку панораму світу. Твір містить чотири частини: «Подорож до Ліліпутії», «Подорож до Бробдінгнегу», «Подорож до Лапути, Белнібарбі, Глаббдобдрібу, Лаггнегу та Японії» і «Подорож до країни гуїґнґнмів». Однак Дж. Свіфт зображував у творі не конкретні географічні простори, а переважно художні символи та алегорії. Кожна країна, про яку йдеться в романі, — це втілення роздумів про суспільство, певні соціальні устрої і пошуки шляхів удосконалення держави та життя людей.

Слідом за Гуллівером. Перша частина твору «Подорож до Ліліпутії» містить критику політичного життя Англії XVIII ст. Дж. Свіфт викрив парламентську монархію, безглузді закони й порядки, бездарність і продажність політиків. На духовній ницості всього того, що марно претендує на величність, він наголосив за допомогою *прийому літоти* — символічного зменшення мешканців країни. Ліліпутів зображено не просто фізично маленькими, передовсім вони морально ниці. Імператор лише «на ніготь» вищий за інших. Боротьбу різних політичних груп відображено у формі «теоретичних» суперечок про те, з якого боку треба

розбивати яйце. Гуллівер у цій частині постає справжнім «велетнем» для ліліпутів, але не тільки через свій зріст. Він значно мудріший і розумніший за тих, хто метушиться довкола нього, переймаючись дріб'язковими проблемами.

У другій частині «Подорож до Бробдінгнегу» використано інший художній прийом — *гіперболу*. Гуллівер потрапив у квітучу країну, мешканці якої (велетні) добрі, великодушні й займаються мирною працею. Король Бробдінгнегу править мудро та справедливо. Він «усе мистецтво правління обмежує найтіснішими рамками і підходить до нього лише з вимогами здорового глузду, розумності, справедливості, лагідності, швидкого розв'язання карних і громадських справ». У цій частині втілено ідеал мирної патріархальної країни й мудрого правителя. Гуллівер постає маленьким порівняно з велетнями. У такий спосіб Дж. Свіфт показує, що уявлення людини відносні, акцентує на необхідності пізнання світу, постійного руху в пошуках ідеалу. Письменник вважав, що головною метою кожного мандрівника має бути виховання розуму і доброчесності своїх співвітчизників за допомогою гарних чи поганих прикладів із життя чужих країн.

У третій частині Гуллівер опинився в державі Лапута, королівський двір якої розташований на літаючому острові. Політичний устрій Лапути нагадує авторитарну бюрократичну систему із суворими порядками. Острів літає над країною, тому мешканці Лапути перебувають під пильним наглядом. У цій частині Дж. Свіфт викриває поневолення народу, відсутність свободи і прозорості в керівництві країною, а також згубність науки та інших інституцій, що обслуговують насильницьку владу. Їхні представники відірвані від реального життя, зайняті лише абстрактними теоріями, а це погіршує становище народу.

У четвертій частині зображено фантастичну країну гуїґнгімів — розумних коней. Колись на острові опинилося подружжя, нащадки

Жан-Жорж
Вібер.
Гуллівер
і ліліпути.
1870 р.

якого так здичавіли, що тільки зовні нагадували людей. А нащадки коней, навпаки, перетворилися на розумних істот і з часом підкорили собі здичавілих людей, назвавши їх єгу. У цій частині Дж. Свіфт висвітлює своє бачення концепції природної людини. Він переконаний, що природа є гармонійною і розумною, а цивілізація згубно впливає на людей: вони стають жорстокими, брехливими, підступними, войовничими, жадібними тощо. Недаремно володар коней, вислухавши розповідь Гуллівера про Англію, відзначає подібність між англійцями та єгу. Але порядок, який існує серед розумних коней, теж не досконалий. На перший погляд, гуїнггнми дотримуються рівності й справедливості. Однак життя колективу повністю знівельовало індивідуальність. Тут немає палких пристрастей та емоцій, мистецтва, прагнення до змін. Гулліверові є над чим замислитися. «Свіфт намалював образ щасливого життя, але не для людей, а для коней. Люди ввижались йому природженими рабами, залежними від природи. І він поставив паном над ними коня, їх звичного раба...» — зазначила Леся Українка.

Образ Гуллівера — втілення нової концепції людини доби Просвітництва. Лемюель Гуллівер — представник середнього класу, родом з Нотінгемширу, що в центрі Англії. Потрапляючи в різні ситуації (нерідко абсурдні), він не втрачає здорового глузду, розуму, відчуття справедливості й людяності. Образ Гуллівера покликаний пробудити в читача вільну думку, внутрішній спротив обставинам, бажання осмислити своє існування, знайти способи вдосконалення суспільного ладу.

Кожна мандрівка відкриває Гулліверові нове бачення природи, людства й самого себе — його образ змінюється з розвитком сюжету. У ньому Дж. Свіфт утілює багатогранність проявів особистості, її невтомну жагу пізнання, невпинну роботу думки, пошук свободи й гармонії, оптимістичну віру в перетворення світу. Згідно з художньою концепцією письменника, людина, котра глибоко досліджує життя, здатна змінити все довкола. Образ Гуллівера — це тип вдумливої людини своєї доби, котра прагне пізнання та змін, не спинається в пошуках ідеалу.

МАНДРИ ЛЕМЮЕЛЯ ГУЛЛІВЕРА (1721—1726)

РОМАН

(Уривки)

Частина перша. Подорож до Ліліпутії

РОЗДІЛ I

Автор оповідає дещо про себе та про свою родину, про перші спонукки до мандрівництва. Його корабель розбивається, і він, рятуючи собі життя, кидається у хвилі, пливе й виходить на берег у країні ліліпутів. Його беруть у полон і привозять до столиці.

Якими були перші почуття та емоції, коли Гуллівер зустрівся з дивними чоловічками? Чи була ця зустріч дружньою? Доведіть свою думку.

У мого батька був невеликий маєток у Ноттінгемширі. З п'ятих його синів я народився третім. На чотирнадцятому році мене віддали до коледжу в Кембриджі¹. Там я пробув три роки і вчився дуже старанно. Та в батька, чоловіка небагатого, не стало коштів тримати мене там довше. Тому через три роки мені довелося піти в науку до видатного лондонського хірурга містера Бетса, у якого я вчився чотири роки. Вряди-годи батько присилав мені трохи грошей, і я витрачав їх на книжки з мореплавства та пов'язаних із ним галузей математики, бо весь час мріяв стати моряком і вірив, що рано чи пізно мені пощастить здійснити цю мрію. Скінчивши навчання в містера Бетса, я приїхав до батька і дістав од нього, дядька Джона й декого з родичів сорок фунтів стерлінгів готівкою та ще й обіцянку давати тридцять фунтів щороку на моє утримання в Лейдені². Там я протягом двох років і семи місяців вивчав природознавство, бо знав, що воно стане мені в пригоді під час майбутніх подорожей. (...)

Три роки чекав я, що мої справи покращають, але врешті мусив прийняти вигідну пропозицію капітана Вільяма Прічарда — власника судна «Антилопа», що вирудалось у південні моря.

Ми відпливли з Брістоля 4 травня 1699 року, і спочатку наша подорож минала досить спокійно. Та коли ми вже прямували до Індії, нас захопив страшний шторм і відніс на північний захід до Ван-Діменової землі³ — аж до тридцятого градуса й двох мінут південної широти, як ми довідалися з вимірів. Двадцять наших матросів померли від надміру тяжкої роботи та поганого харчу, а решта зовсім знесилили.

П'ятого листопада (коли в тих широтах починається літо) в густий туман дозорець помітив скелю, що виступала з води всього за пів кабельтова⁴ від нас. Сильний вітер гнав нас просто на неї. За мить корабель налетів на скелю й розбився. Шістьом з екіпажу, і мені в тому числі, пощастило спустити на воду човен і відпливти на безпечну відстань від корабля та скелі. Ми гребли, гадаю, зо три милі, доки знемоглися зовсім, бо були виснажені роботою ще на кораблі. Далі ми пустилися на волю хвиль, і за пів години шквал з півночі перекинув наш човен. Що сталося з моїми товаришами в човні й з тими, котрі допливли до скелі або залишилися на судні, — сказати не можу, але гадаю, що всі вони загинули.

¹Кембридж — місто в Англії, де розташований відомий на весь світ університет, заснований 1231 року.

²Лейден — місто в Нідерландах, де є відомий університет.

³Ван-Діменова земля — стара назва острова Тасманія, що поблизу Австралії.

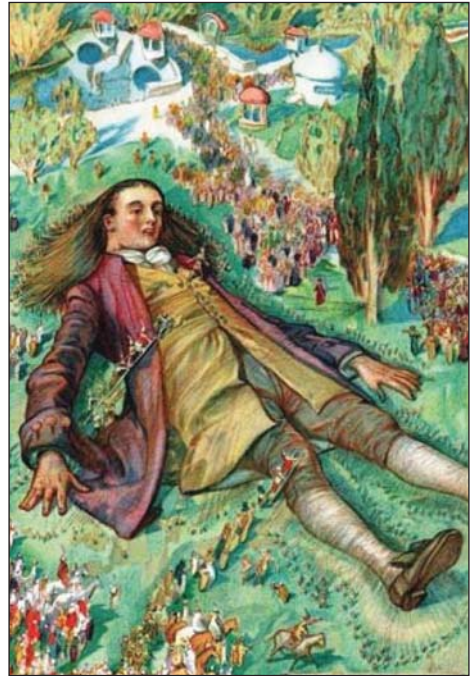
⁴Кабельтов — морська міра довжини, що дорівнює 185,2 метра.

Я плив навмання, підштовхуваний вітром і припливом, раз у раз шукаючи ногами дна й не знаходячи його. Кінець кінцем, уже знесилений до краю, я раптом відчув під ногами дно. На той час шторм помітно вщух. Дно було таке положисте, що я брів з милою, перш ніж добувся до берега; це сталось, як здається мені, годині о восьмій вечора. Я пройшов ще з пів милі, але не натрапив ніде ні на які ознаки житла чи людей або ж був такий змучений, що не помітив їх.

Від утоми та спеки мені дуже захотілося спати. Я ліг на низеньку м'яку траву і заснув так міцно, як не спав ще ніколи зроду. Проспав я щонайменше дев'ять годин, бо коли прокинувся, був уже білий день. Я хотів був підвестись, але не спромігся й поворухнутись: я лежав горілиць, і мої руки та ноги з обох боків — так само, як і моє довге, цупке волосся, — прив'язані незліченними нитками до чогось на землі. І на всьому тілі я відчував тоненькі перев'язі, що обплутували мене від пахов до стегон. Я міг дивитися лише вгору: сонце починало вже припікати, і світло його сліпило мене. Навкруги чувся якийсь гомін, але хто то гомонить, розгледіти я не міг, бо, неспроможний перевернутись, бачив саме небо.

Незабаром на моїй лівій нозі заворушилося щось живе і, поволі посуваючись уперед, спинилося в мене на грудях, а потім підійшло під саме підборіддя. Опустивши погляд, я побачив чоловічка дюймів¹ шести на зріст, з луком та стрілою в руках і з сагайдаком за плечима. Водночас я відчував, що слідом за ним суне принаймні ще з півсотні таких самих чоловічків. Украй вражений, я так голосно скрикнув, що всі вони з переляку кинулися врозтіч. Як довідався я потім, дехто з них навіть прибився, сплигуючи з мене на землю. Але незабаром вони повернулися, і один з них, наважившись стати перед самим моїм обличчям, на знак подиву підніс угору руки і верескливо, але цілком виразно гукнув: «Гекіна де-гуль!». Решта теж загукала ті самі слова.

А тим часом лежати мені було дуже незручно. По довгих зусиллях

Ілюстрація до роману «Мандри Лемюеля Гуллівера». Енциклопедія «Britannica»

¹Дюйм — англійська міра довжини, що дорівнює 2,5 см.

мені пощастило розірвати нитки і витягти з землі кілочки, до яких була прив'язана моя ліва рука. Воднораз, шарпнувши головою (що завдало мені невимовного болю), я трохи звільнив моє волосся і спромігся повернути голову дюймів на два. Але чоловічки втекли швидше, ніж я встиг спіймати когось із них. Знявся пронизливий крик. А коли гамір ущух, один із них голосно вигукнув: «Тольго фонак!».

У ту ж мить я відчув, як у мою ліву руку ввігналося з сотню стріл, що кололи мене, наче голки. До того ж чоловічки разом вистрілили в повітря, як ми стріляємо з гармат, і багато стріл упало мені на тіло (хоч я й не відчув їх), а деякі влучили в обличчя, хоч я його зараз же затулював рукою. Коли ця злива стріл ущухла, я аж застогнав від досади та болю і знову спробував звільнитись. Але чоловічки випустили ще більше стріл, і дехто з них намагався уколоти мене списом у бік. Добре, що на мені була куртка з буйволячої шкіри, якої вони не могли проколоти. Я подумав, що найобачніше буде лежати поки що тихо, а вночі, користаючись вільною лівою рукою, визволитися зовсім. (...)

Знайшовши мене сонного на березі, тубільці зразу відрядили гінця до імператора, і державна рада ухвалила зв'язати мене описаним вище способом (зроблено це вночі, коли я спав), а також надіслати мені силу їжі та питва і приготувати екіпаж, щоб перевезти мене до столиці. Ці люди — чудові математики. Вони досягли великих успіхів у механіці завдяки підтримці свого імператора, відомого покровителя наук. У цього монарха є багато пристроїв на колесах, щоб перевозити колоди та інші важкі вантажі. Він часто будує величезні військові кораблі, деякі до дев'яти футів завдовжки, в місцевості, де росте будівельне дерево, і звідти їх цими пристроями перевозять ярдів за триста-чотириста до моря.

П'ятсот інженерів і теслярів зараз же заходились будувати щонайбільший екіпаж, який будь-коли бачили в цій країні. То була дерев'яна платформа дюймів на три від землі, футів у сім завдовжки і чотири завширшки, поставлена на двадцять два колеса. Всю цю роботу було виконано протягом чотирьох годин по моему прибуттю на острів. Поява цієї платформи і викликала гомін, який я почув, прокинувшись. Її поставили поряд зі мною. Але найбільші труднощі полягали в тім, щоб підняти мене і покласти на платформу. Для цього тубільці вкопали вісімдесят стовпів в один фут заввишки і канатами, не товщими за нашу дратву, обвили мені шию, руки, ноги та тулуб. Дев'ятсот найдужчих чоловіків тягли шворочки крізь силу блоків, почеплених на стовпи, і за три години я лежав уже на платформі, міцно прив'язаний до неї. (...)

Гуллівера привезли до столиці та поселили в найбільшому будинку Ліліпутії — старовинному храмі, де він зміг лежати та стояти на повний зріст. До його ноги прикували ланцюг, який дозволяв йому ходи-ти коло будівлі та залазити всередину помешкання.

РОЗДІЛ II

Імператор Ліліпутії в супроводі багатьох вельмож приходить подивитись на автора в його ув'язненні. Опис особи та одягу імператора. Щоб навчити автора ліліпутської мови, до нього приставлено вчителів. Своєю сумірною поведінкою він заслуговує ласку імператора. Коли його обшукують, шаблю та пістолі відбирають.

Яким було перше речення, яке вивчив Гуллівер на мові ліліпутів? Про яку рису характеру героя воно свідчить?

Тим часом імператор зійшов з башти і верхи наближався до мене. Хоч як добре був вимуштруваний його кінь, та, побачивши таку величезну постать, що здалася йому живого горою, він злякався і став дибки. Але імператор був чудовим вершником і всидів у сідлі, аж поки підбігли придворні. Вхопивши коня за вуздечку, вони допомогли імператорові злізти. Його величність з великим подивом оглядав мене з усіх боків, не підходячи, проте, ближче як на довжину мого ланцюга. З його наказу двірські кухарі та комірники, що були напоготові, підвезли до мене на двоколісних візках їжу та напої і поставили їх так, щоб я міг дістати. Я взяв ті візки і швидко спорожнив їх. Двадцять із них були повні м'яса, десять — вина. Кожен візок з м'ясом став мені на два-три добрих ковтки, а вино, налите в десять череп'яних посудин, я вилив просто у візок, випив його одним духом і так само зробив з рештою. Імператриця й молоді принци та принцеси разом з двірськими дамами спершу сиділи в кріслах оддалік, а після пригоди з конем повставали і підійшли ближче до імператора, якого я хочу зараз описати.

На зріст він майже на цілий мій ніготь вищий за першого-ліпшого із своїх придворних: самого цього досить, щоб викликати особливу пошану до нього. Риси обличчя його гострі й мужні, ніс — орлиний, шкіра — оливково-смаглява, постать — струнка; у рухах цього монарха була грація, у поводженні — велич. Він був уже немолодий як на ліліпута —

Бернард Гіллам. Гуллівер і ліліпути. 1885 р.

мав двадцять вісім років і дев'ять місяців і правив щасливо та переможно. Щоб краще бачити його, я ліг на бік, і його обличчя опинилося на одному рівні з моїм, а стояв він за якихось три ярди від мене. Згодом я не раз брав його на руки і тому не можу помилитися в моєму описі. (...)

За три тижні я зробив великі успіхи у вивченні їхньої мови. За цей час імператор не раз ушановував мене своїми візитами, і йому подобалось бути присутнім на лекціях, що їх давали мені мої вчителі. Я міг уже сяк-так розмовляти з імператором. Перше речення, яке я вивчив, було прохання ласкаво повернути мені волю. Ставши навколішки, я повторював його щодня. Скільки я міг зрозуміти, він відповідав, що це справа часу, що розв'язати її він може тільки у згоді з радою і що спершу я повинен заприсягтися жити в мирі з ним та його державою. Проте він обіцяв, що зі мною поводитимуться цілком добре, і порадив заслужити своєю поведінкою його прихильність, а також симпатію його підданців. Одного дня він попросив, щоб я не ображався, коли він накаже обшукати мене: в мене, мовляв, напевно, є зброя, що повинна бути небезпечною, коли вона відповідає розмірам такої величезної істоти. (...)

Узявши в руки обох чиновників, я поклав їх спершу в кишені мого камзола, а потім в усі кишені, крім двох у куртці та однієї потайної, якої я не хотів давати обшукувати, бо в ній лежало кілька необхідних мені дрібних речей. В одній з кишень куртки був мій срібний годинник, а в другій — гаманець з кількома золотими монетами. Чиновники, маючи при собі пера, чорнило й папір, склали докладний список усього, що бачили, а закінчивши роботу, попросили спустити їх на землю для доповіді імператорові. Той список я згодом переклав англійською мовою. Ось цей переклад повністю:

«Після найпильнішого обшуку в правій кишені Великого Чоловіка-Гори ми знайшли тільки шмат цупкого полотна, якого вистачило б, щоб застелити парадну залу вашої величності. В лівій знайдено величезну срібну скриню зі срібним-таки віком, якого ми не могли самі підняти. Ми попросили Чоловіка-Гору підняти віко, і один з нас, влізши всередину, опинився по коліна в якомусь поросі. Порох той, злетівши вгору аж до наших облич, примусив нас обох довго чхати. В правій кишені куртки виявлено величезний сувій тонких білих листів, у три людини завтовшки, міцно обв'язаний товстим канатом і вкритий чорними знаками, кожен у півдолоні завбільшки, які ми смиренно дозволяємо собі вважати за літери.

В лівій кишені лежала якась машина з двадцятьма довгими палями на зразок паркану перед палацом вашої величності. Гадаємо, що нею Чоловік-Гора розчісує собі волосся, але ми не питали його про це, бо зрозумітися з ним дуже важко.

У більшій кишені з правого боку його середнього одягу (так назвали вони мої штани) ми побачили порожній залізний стовп з людину за-

вбільшки, з'єднаний зі шматком дерева ще більшого розміру; з одного боку стовпа випинаються великі залізні виступи, зроблені у вигляді дивних фігур, призначення яких ми не знаємо. Така сама машина була й у лівій кишені.

У меншій правій кишені лежало багато кружал, плескуватих металевих різного розміру, з білого та червоного металу. Деякі з них, білі, зроблені наче із срібла, були такі важкі та великі, що ми з товаришем ледве підняли їх.

У лівій кишені були два чорні стовпи неправильної форми; стоячи на споді кишені, ми ледве змогли дістати до верхньої частини цих стовпів. Один із них, здається, був зроблений з якогось суцільного матеріалу, а на верхньому кінці другого була біла куля, як дві наші голови завбільшки. В кожному із стовпів укладено по величезній сталевій пластині. Ми змусили показати їх нам, бо боялись, що це якісь небезпечні знаряддя. Він витяг їх із ящиків і сказав нам, що в своїй країні одним із них він звичайно голить собі бороду, а другим — ріже м'ясо.

Там-таки були ще дві кишені, які він називає годинниковими. Вони являють собою два великі розрізи в його середньому одязі, щільно закриті тиском його живота. З правої кишені звисає довгий срібний ланцюг з якоюсь чудною машиною, що лежить на дні кишені. Ми наказали йому витягти все, що було на кінці ланцюга; вийнята річ виявилась кулею — зісподу срібною, а зверху зробленою з якогось прозорого металу. На прозорому боці ми побачили чудні знаки, розміщені колом, але доторкнутися до них пальцем заважала та прозора речовина. Він приклав машину нам до вух, і ми почули шум, як од водяного млина. Вважаємо, що то або якась невідома тварина, або ж його бог. Схиляємося більше до останньої гадки, бо він запевняв нас (скільки ми могли зрозуміти його, бо висловлює він свої думки дуже погано), що рідко робить щось, не порадившись із ним. Він називає його своїм оракулом і каже, що ця річ показує йому час кожного його вчинку.

З лівої кишені він вийняв сітку завбільшки з рибальську, але зро-

Жако-Марі-Гастон Онфрей
де Бревіль. Гуллівер у Ліліпутії.
1920-ті роки

блену так, що вона відкривається й закривається, як гаманець. Всередині знайдено кілька монет з жовтого металу; якщо вони справді золоті, то повинні мати величезну цінність.

Обшукавши пильно, з наказу вашої величності, його кишені, ми помітили круг його стану пояс із шкіри якоїсь велетенської тварини. З правого боку на ньому висів довгий, з п'ять чоловік завдовжки, меч, а з лівого — торба або мішок з двома відділами. В кожному з них умістилося б три ваші підданці. В одному відділі — багато кульок з важкого металу з людську голову завбільшки; щоб підняти їх, потрібна велика сила. В другому лежала купка чорних зернят, невеликих і не дуже важких; ми брали їх по п'ятдесят штук у жменю.

Тут точно перелічено все знайдене на тілі Чоловіка-Гори, який поведився з нами дуже шанобливо, як і належить поводитись з представниками вашої величності. Підписано й скріплено печаткою четвертого дня вісімдесят дев'ятого місяця щасливого царювання вашої величності.

Клефреп Фрелок, Марсі Фрелок».

(...) Як уже я казав, у мене була потайна кишеня, якої не помітили обшукувачі: там лежали окуляри (якими я, маючи слабі очі, іноді користуюся), кишенькова підзорна труба та кілька дрібниць. Я подумав, що вони не мають ніякої цінності для імператора, і вважав, що маю право не показувати їх, бо боявся, що мені їх зіпсують або загублять, якщо я зважуся віддати їх.

РОЗДІЛ III

Автор дуже оригінальним способом розважає імператора і його придворних дам та кавалерів. Опис придворних розваг ліліпутів. Авторіві на певних умовах дають волю.

Як ставився Гуллівер до імператора та його підданих? Чи вони ставилися до нього аналогічно?

Моя лагідність і добра поведінка так вплинули на імператора та його двір, а також на армію та народ в цілому, що я вже сподівався незабаром здобути собі волю. Я всіляко намагався підтримувати свою високу репутацію. Тубільці поступово перестали боятися мене. Іноді я лягав долі і дозволяв п'ятьом-шістьом чоловікам танцювати на моїй долоні; кінець кінцем хлопчики та дівчатка насмілилися гуляти в піжмурки в моєму волоссі. Я добре підучився їхньої мови і міг уже розуміти їх та розмовляти з ними.

Одного разу імператорові спало на думку потішити мене видовищем тамтешніх ігор, у яких ліліпути переважають усі відомі мені нації спритністю та пишнотою. Найбільше розважили мене канатні танцюристи,

що виконували свої танці на тоненькій білій нитці у два фути завдовжки, натягненій на висоті дванадцяти дюймів од землі. На цих танцях я, з дозволу терплячого читача, трохи зупинюся.

У грі цій беруть участь тільки кандидати на якусь високу посаду або ті, хто хоче домогтися великої ласки при дворі. Їх навчають цього мистецтва змалку, і вони не завжди бувають вельможного роду або гарного виховання. Коли хтось, чи то померши, чи то попавши в неласку (що трапляється часто), звільняє високу посаду, то п'ять-шість кандидатів просять у імператора дозволу розважити його величність та двір танцями на канаті. Дуже часто навіть найголовніші міністри дістають наказ показати свою спритність і довести імператорові, що вони не втратили своїх здібностей. Флімнеп, державний скарбник, підстрибнув на канаті принаймні на дюйм вище від усіх інших вельмож імперії. Я бачив, як він раз за разом підплигував на дошці, покладеній на канат, не товщий за нашу звичайну англійську дратву. Мій приятель Релдресел, перший секретар таємної ради, посідає, на мою думку, друге після скарбника місце. Інші визначні урядовці не можуть і рівнятися з ними. (...)

Є в них ще одна розвага, яка відбувається дуже рідко і тільки в присутності імператора, імператриці та прем'єр-міністра. Імператор кладе на стіл три тонкі шовкові нитки по шість дюймів завдовжки: одну — синю, другу — червону і третю — зелену. Цими нитками нагороджують тих, кого імператор захоче відзначити своєю ласкою. Церемонія відбувається у великій тронній залі, де кандидати складають іспити, дуже відмінні від тих, що влаштовуються в країнах Старого чи Нового Світу. Імператор, узявши в руки палицю, держить її горизонтально, а кандидати, ідучи один по одному, то стрибають через неї, то пролазять під нею, залежно від того, підіймає чи опускає палицю імператор. Буває, що другий кінець палиці доручають тримати прем'єр-міністрові, іноді міністр орудує палицею сам. Хто виконує всі ці штуки найдовше і з найбільшою спритністю, той дістає в нагороду

Жако-Марі-Гастон Онфрей
де Бревіль. Гуллівер у Ліліпутії.
1920-ті роки

синю шовкову нитку; другий приз — червона нитка; третій — зелена¹. Їх обмотують круг стану, і рідко трапляється вельможа, не прикрашений таким поясом. (...)

Через два дні по цій пригоді імператор звелів привести у готовність усе військо, розташоване в столиці та в її околицях, і вигадав собі дуже оригінальну розвагу. Він попросив мене стати на зразок Колоса Родоського² і якнайширше розставити ноги, що я й зробив. Одному із своїх найкращих генералів (старому, досвідченому полководцеві і великому моему прихильникові) він наказав провести всю армію зімкненими лавами між моїми ногами. В параді взяли участь три тисячі піхотинців та тисяча вершників. Піхота йшла по двадцять чотири чоловіки в ряд, а кіннота — по шістнадцять. Військо марширувало з піднятими списками, барабанним боем та розгорнутими прапорами. Парад мав блискучий успіх.

Я так часто подавав прохання, щоб мені даровано волю, що його величність поставив, нарешті, цю справу на обговорення в кабінеті міністрів, а потім і в державній раді. Там ніхто не заперечував, за винятком Скайреша Болголама, який чомусь став моїм смертельним ворогом, хоч я нічим не завинив перед ним.

Та наперекір йому всі висловились за те, щоб мені дати волю, і король затвердив постанову.

Цей Болголам був гальбет, або адмірал королівського флоту. Він користався цілковитою довірою свого монарха, але мав дуже сувору та похмуру вдачу. Примушений погодитись на моє звільнення, він, проте, наполіг, щоб йому доручили остаточно зредагувати текст угоди, на підставі якої я діставав волю. Прочитавши угоду в присутності двох секретарів та багатьох поважних осіб, Болголам зажадав, щоб я присягся не порушувати її — спершу так, як присягаються на моїй батьківщині, потім так, як вимагають їхні закони — тобто взявшись лівою рукою за праву ногу і приклавши середній палець правої руки до лоба, а великий палець — до кінчика правого вуха. Мабуть, читачеві цікаво буде довідатись, як висловлюються в країні ліліпутів, і він захоче знати умови, на яких мене звільнено, тому я наводжу тут точний переклад цього документа.

1. Чоловік-Гора не покине наших володінь без писаного нашого дозволу, скріпленого нашою печаткою.

2. Він не вступатиме до нашої столиці без особливого нашого дозволу і має попереджувати про свій прихід принаймні за дві години, щоб городяни встигли поховатися в свої будинки.

¹Синя, зелена, червона нитки — кольори англійських орденів Підв'язки, Бані та Святого Андрія.

²Колос Родоський — велетенська статуя, побудована в старовину греками на острові Родос. Заввишки статуя сягала 35 метрів.

3. Зазначений Чоловік-Гора має обмежувати свої прогулянки великими шляхами, не ходити й не лягати на луках і на ланах.

4. Гуляючи зазначеними шляхами, він повинен якнайпильніше дбати про те, щоб не ступити на когось з наших любих підданців, або на їхніх коней, чи то на екіпажі, і не має права брати наших підданців у руки без їхньої на те згоди.

5. Якщо буде потреба негайно послати якесь розпорядження, Чоловік-Гора зобов'язується віднести в своїй кишені, куди йому вкажуть, кур'єра разом з конем і, в разі потреби, приставити їх назад цілих і неушкоджених.

6. Він буде нашим спільником проти ворожого нам острова Блефуску і докладе всіх зусиль, щоб знищити ворожий флот, який саме тепер готується до нападу на нас.

7. Названий Чоловік-Гора у вільний час має допомагати нашим робітникам підіймати великі камені, з яких будують мури круг головного парку та інші державні споруди.

8. Згаданий Чоловік-Гора має протягом двох місяців установити розміри наших володінь, обійшовши для цього острів понад берегом та підрахувавши кількість своїх кроків.

9. І останнє: зазначений Чоловік-Гора, заприсягшись виконувати всі вищенаведені умови, діставатиме щодня їжу і напої в кількості, достатній, щоб утримувати 1728 наших підданців, матиме вільний доступ до нас і користуватиметься всіма знаками нашої до нього прихильності. (...)

РОЗДІЛ IV

Опис Мілдендо, столиці Ліліпутії, та імператорського палацу. Розмова автора з першим секретарем про державні справи. Автор пропонує імператорові послуги у воєнних діях.

1. Що в цьому розділі викликало у вас усмішку?
2. Які явища автор критикує в тексті?

Здобувши волю, я насамперед попросив дозволу оглянути Мілдендо — столицю Ліліпутії. Імператор охоче дав такий дозвіл, нагадавши тільки про мою обіцянку не чинити шкоди ні людям, ні будівлям. Населенню оголосили про мій намір одвідати місто. Його мур два з половиною фути заввишки й не менше як одинадцять дюймів завширшки; по ньому круг усього Мілдендо вільно проїхала б карета, запряжена парою коней. Через кожні десять футів над муром височать міцні вежі.

Я переступив велику західну браму і обережно боком пройшов двома головними вулицями, одягнений у саму куртку, щоб не зачіпати полами свого камзола дахів та карнизів. Я посувався вперед дуже обережно, щоб

не наступити на якого-небудь гульвісу, який міг залишитися на вулиці, незважаючи на суворий наказ усім городянам не виходити з дому, щоб не наражатись на небезпеку. У слухових вікнах та на дахах тислися цікаві, і мені здалося, що я ніколи ще не бачив такого велелюдного міста.(...)

Якось, тижнів через два по моєму звільненні, до мене приїхав перший секретар таємної ради Релдресел у супроводі слуги. Наказавши кучерові стати віддалік, він попросив мене дати йому одногодинну аудієнцію, на що я погодився, зважаючи на його високу посаду та особисті якості, а також і на його клопотання за мене перед двором. Щоб краще чути, я хотів був лягти на землю, але він волів перебувати під час розмови на моїй долоні; поздоровивши мене з визволенням і згадавши, що в цьому було трохи і його заслуги, він додав:

— Якби не сталися деякі події, вас не звільнили б так швидко. Хоч чужоземцеві може здатися, ніби в нас усе гаразд, проте над нами тяжить два лиха — партійні чвари і можливий напад сильної ворожої держави. Треба вам сказати, що протягом уже сімдесятьох місяців у нашому королівстві існують дві ворожі партії — тремексени й слемексени. Перші з них — прихильники високих підборів, другі — низьких. Хоч стародавнім звичаям відповідають більше високі підбори, але його величність вирішив призначати на всі урядові посади тільки тих, хто носить низькі підбори, чого ви не могли не помітити. Помітили ви, мабуть, і те, що підбори його величності нижчі принаймні на один друп проти інших (друп — приблизно одна чотирнадцята дюйма).

Ненавість між обома партіями дійшла до того, що члени їх не їдять і не п'ють за одним столом. Ми знаємо, що тремексенів, або прихильників високих підборів, більше, ніж нас, але вся влада у наших руках. Ми боїмось, що і його високість — наступник трону — симпатизує тремексенам. У всякому разі, один з його підборів вищий за другий, і він через це навіть трохи шкандибає. І от серед оцих чвар нам загрожує напад війська з острова Блефуску — другої після нас і майже рівної нам могутності та розмірами держави.

Генрі Джефрой. Гуллівер командує армією ліліпутів. 1890-ті роки

Мушу зазначити, що хоч ви й розповідаєте про країни, де живуть люди вашого зросту, та наші філософи не ймуть цьому віри і вважають, що ви впали з Місяця або якоїсь зірки. Адже сто чоловік таких, як ви, знищили б за найкоротший час усі плоди й усю худобу, що є у володіннях його величності. А до того ж у нашій історії, яка нараховує вже шість тисяч місяців, згадується тільки про дві великі держави — Ліліпутію та Блефуску.

Ці дві могутні держави вже тридцять шість місяців перебувають у стані запеклої війни, і ось з якої причини. Всім відомо, що яйця, перед тим як їх їсти, розбивають з тупого кінця, і так ведеться споконвіку. Однак, коли дід його величності ще хлопчиком урізав собі пальця шкаралупкою, його батько видав закон, щоб усі під страхом найсуворішої кари розбивали яйця тільки з гострого кінця.

Цей закон так обурих населення, що від того часу історики занотували шість повстань, унаслідок яких один імператор позбувся голови, а другий — корони. Монархи Блефуску завжди підбурювали наш народ на заколоти, а коли їх придушували, давали у своїй державі притулок повстанцям. Нараховують одинадцять тисяч чоловік, які не згодились розбивати яйця з гострого кінця, воліючи піти на страту. (...)

РОЗДІЛ V

Автор надзвичайно дотепним способом запобігає ворожому нападові. Йому дають високий титул. Приїждять послы імператора Блефуску і просять миру.

1. Який титул і за що отримав Гуллівер у Ліліпутії?
2. Чи вдалося Гулліверові здобути прихильність імператора Ліліпутії?

Імперія Блефуску являє собою острів, розташований на північний схід од держави ліліпутів і відокремлений від неї протокою у вісімнадцять ярдів завширшки. Я ще не бачив цього острова, а довідавшись про майбутній напад, умисно не підходив до берега, щоб мене не помітили з якогось ворожого корабля. У Блефуску про мене нічого не знали, бо всякі зносини між обома державами було суворо заборонено під страхом смерті, і наш імператор наклав ембарго¹ на всі судна, куди б вони не йшли.

Поміркувавши трохи, я склав план захоплення всього ворожого флоту, що стояв тоді, як доповідали наші розвідники, у гавані, готовий рушити при першому попутному вітрі, і повідомив про свій план імператора.

¹Заборону виходити з порту.

Перш за все я розпитав найдосвідченіших моряків про глибину протоки, яку вони часто виміряли. Вони сказали мені, що глибина на самій середині не перевищує сімдесяти глемглефів (тобто шести європейських футів) навіть під час припливу, а в інших місцях становить щонайбільше п'ятдесят глемглефів. Я пішов на північно-східний берег, звідки видно було Блефуску, ліг за горбком і, глянувши у свою маленьку підзорну трубу, побачив з пів сотні військових кораблів і велику силу транспортних суден, що стояли на якорі. Повернувшись додому, я звелів (на що мав повноваження) приставити мені найміцніший канат та залізних брусів. Канат був з нашу шворку завтовшки, а бруси — із спицю для плетіння завбільшки. Я сплів канат удвоє, щоб зробити його міцнішим, і з тією ж метою поскручував залізні бруси втриє, загнувши їхні кінці гачками. Причепивши п'ятдесят таких гачків до п'ятдесяти канатів, я знову подався на північно-східний берег. Там я скинув камзол, черевики та панчохи і в самій шкіряній куртці увійшов у воду за пів години перед припливом. Спочатку я брів, а посередині проплив ярдів з тридцять, доки опинився на міліні, а через пів години дійшов уже й до флоту.

Вороги, побачивши мене, так перелякалися, що пострібали в море і вплав добулися до берега, де їх зібралося не менш як тридцять тисяч. Тоді я взяв свої знаряддя, позачіпав гачки за отвори, що були в носі кожного корабля, а шворки від них зв'язав докупи. Поки я порався з цим, вороги пускали тисячі стріл, і багато з них впилися мені в руки та обличчя, завдаючи пекучого болю й заважаючи мені працювати. Та найдужче боявся я за очі. Я напевне втратив би їх, якби раптом не згадав про надійний захист. Між інших дрібниць у мене зберігалися в потайній кишені окуляри — їх, як я вже казав, не помітили імператорські чиновники, коли обшукували мене. Я видобув їх, якнайміцніше приладнав на носі й сміливо став до роботи, не зважаючи на ворожі стріли, що часто влучали в скельця окулярів, не чинячи мені ніякої шкоди.

Позачіплявши всі кораблі гачками і взявшись за зв'язані вузлом канати, я почав тягти їх за собою. Але жоден корабель не зрушив з місця, бо якорі не пускали їх, і мені лишалася ще найважча частина справи. Не виймаючи гачків, я кинув шворки й рішуче перерізав ножом якірні линви, діставши при цім сотні дві стріл у руки та обличчя; потім знов узявся за вузол і легко потяг за собою п'ятдесят найбільших ворожих кораблів.

Блефускуанці, не маючи ніякого уявлення про мої наміри, спершу остовпіли. Вони бачили, як я різав линви, і вирішили, що я хочу пустити судна в чисте море, де б вони порозбивалися одне об одне. Але, помітивши, що весь флот пливе у цілковитому порядку слідом за мною, вони зняли такий лемент і вдалися в такий розпач, що й описати не можна. Вийшовши з-під обстрілу, я на хвилинку спинився, повиймав стріли з рук і обличчя, а рани намазав маззю. Знявши окуляри й пе-

реждавши з годину, поки вода трохи спала, я перебрів середину протоки, тягнучи за собою всю свою здобич, і цілий та неушкоджений прибув до свого порту.

Імператор і весь його двір стояли на березі, очікуючи кінця цієї великої події. Вони бачили, як півколом наближаються до них ворожі кораблі, але мене не помічали, бо я був по шию у воді, і зовсім занепали духом. Імператор думав уже, що я потонув, а цей флот наближається з ворожими намірами, і заспокоївся тільки тоді, коли побачив мене з канатами від суден у руках і почув, як я голосно гукнув: «Хай вічно живе наймогутніший імператор ліліпутів!». Великий монарх оддав мені належну честь і тут-таки, на березі, нагородив мене титулом нардака, що в них вважають за найвищу відзнаку.

Але його величність відразу висловив бажання, щоб я привів йому решту ворожих кораблів і навіть (ось вона, царська чванливість) захотів не чого іншого, як обернення цілої імперії Блефуску на провінцію Ліліпутії з призначенням од нього віце-королем. Він збирався стратити всіх емігрантів із секти тупоконечників і примусити всіх блефускуанців розбивати яйця з гострого кінця. Тоді він став би володарем цього світу. Я спробував відрадити його від такого наміру, вдаючися як до політичних доказів, так і до міркувань справедливості, і нарешті рішуче відмовився бути знаряддям закріпачення вільного та відважного народу. Це питання обговорювали потім у державній раді, і найрозумніші міністри всі були на моєму боці.

Моя відверто й сміливо висловлена думка настільки суперечила політичним поглядам його величності, що він так і не зміг пробачити мені цього. Він дуже тонко дав це зрозуміти державній раді, де, як переказували мені, найрозумніші підтримували мене, принаймні своєю мовчанкою, зате інші, мої потайні вороги, не могли втриматися від деяких виразів, що відбилися-таки на мені, хоч і посередньо. Відтоді його величність і ворожа мені кліка міністрів розпочали інтригу проти мене, яка через два місяці ледве не спричинилася до моєї загибелі. Ось як мало

Генрі Джефрой. Гуллівер у центрі битви між кораблями Ліліпутії та Блефуску. 1890-ті роки

важать найбільші послуги, вчинені монархам, порівняно з відмовою догоджати всім їхнім примхам.

За три тижні після цих подій з Блефуску врочисто прибула делегація, що смиренно просила миру. Незабаром вона підписала договір на умовах, дуже вигідних для нашого імператора. До складу її входило шість послів з почтом у п'ятсот чоловік, і прибули вони з великою урочистістю, яка відповідала величчю їхнього імператора та важливості дорученої їм справи. Договір був підписаний, у чому я завдяки тодішньому моему впливові чимало допоміг їм.

Після цього послали, яких приватно повідомили, що я був їм щирим другом, віддали мені офіційний візит. Почали вони з компліментів моєї одважності та великодушності і запросили мене іменем свого імператора відвідати їхню державу. (...)

РОЗДІЛ VII

Автора сповіщають про намір обвинуватити його в державній зраді, і він тікає до Блефуску. Як прийнято його там.

Яке нове випробування чекало на Гуллівера? Чи злякався він? Оцініть його вчинки.

Саме тоді, як я збирався відвідати імператора Блефуску, одного вечора дуже таємно, в закритих ношах, прибула до мене поважна персона з двору (якій я зробив дуже велику послугу, коли вона втратила ласку його величності) і, не називаючи свого імені, зажадала побачення зі мною. (...)

* * *

Вельможа повідомив Гулліверу про рішення щодо його долі, прийняте Державною радою і особисто імператором. В акті обвинувачення Чоловік-Гора був визнаний винним у прихильності до мешканців Блефуску, бо захищав їх перед імператором Ліліпутії, благав замирення і збирався відвідати запеклих ворогів-тупоконечників. За державну зраду було вирішено зберегти життя Чоловіку-горі, але виколоти йому очі.

Нарешті я спинився на рішенні, за яке читач мене, мабуть, ганитиме. Треба признатися, що очі мої, а значить і волю, я зберіг тільки завдяки поспіхові та моїй цілковитій недосвідченості. Якби я знав тоді натуру міністрів та монархів і їхнє поводження із злочинцями, винними ще менше за мене, так як вивчив їх згодом, буваючи по багатьох дворах, то без заперечень і навіть з охотою скорився б милостивому присудові. Та я був молодий, до того ж мав формальний дозвіл його величності відвідати імператора Блефуску, і тому ще не минуло й три дні, як написав своєму

другові секретареві листа, повідомляючи, що від'їжджаю.

Не чекаючи відповіді, я того ж таки ранку подався до тієї частини острова, де стояв наш флот. Там я взяв великий військовий корабель, прив'язав до його носа канат, витяг якоря, роздягся, поклав на корабель свій одяг та ковдру, яку приніс під пахвою, і, тягнучи за собою судно, де вплав, а де й убрид добувся до порту Блефуску. (...)

РОЗДІЛ VIII

Авторові трапляється щаслива нагода покинути Блефуску. Подолавши певні труднощі, він повертається цілий і неушкоджений на батьківщину.

Як Гуллівер ставиться до своєї батьківщини? Наведіть відповідні цитати, прокоментуйте.

Через три дні по прибутті до Блефуску я пішов із цікавості на північно-східне узбережжя острова і там, приблизно за пів милі від берега, помітив у морі якусь річ, що скидалася на перевернутий човен. Роззувшись та скинувши панчохи, я пройшов убрид ярдів із двісті й виразно побачив, що то справді човен — мабуть, одірваний бурєю від якогось корабля. Підштовхуваний припливом, він помалу наближався до берега.

Я негайно вернувся до міста й попросив його величність довірити мені двадцять найбільших кораблів з числа тих, що лишилися після викрадення флоту, та три тисячі моряків з віце-адміралом на чолі.

Флот поплив кругом, а я найкоротшим шляхом пішов назад і побачив, що приплив підігнав човна ще ближче. У моряків був канат, який я заздалегідь зсукав до належної товщини. Коли прибули кораблі, я роздягся і увійшов у воду; спочатку я брів мілиною, а ярдів за сто від човна мені довелося поплисти. Матроси кинули мені кінець каната, я закріпив його в дірці на носі човна, а другий кінець прив'язав до військового корабля. Та користі з цього було мало. А сам я не діставав дна ногами й мусив підпихати човен однією рукою, пливучи ззаду. Приплив допомагав мені. Я плив дуже швидко й незабаром став на дно, по шию у воді. Перепочивши дві-три хвилини, я знову почав штовхати човен. Невдовзі вода сягала мені вже тільки під пахви. Тепер, коли найважчу частину роботи було закінчено, я взяв решту моїх канатів, складених на одному з кораблів, і прикріпив їх одним кінцем до човна, а другим до дев'яти суден з числа тих, що супроводили мене. Вітер був сприятливий, кораблі тягли човен буксиром, а я підштовхував його ззаду, і таким способом ми наблизились на сорок ярдів до берега. Коли приплив скінчився, я витяг човен на суше. З допомогою двох тисяч матросів з канатами та машинами

я перекинув його догори дном і побачив, що він не дуже пошкоджений.

Не буду надокучати читачеві, розповідаючи про труднощі, які мені довелося перемогти, щоб за допомогою весел (робив я їх десять днів) приставити свій човен до столичного порту, де мене чекала юрба народу, яку страшенно вразили велетенські розміри судна. Я сказав імператорові, що цей човен прислала мені моя щаслива доля, аби дати мені змогу допливти до якогось місця, звідки я зможу добутись до батьківщини, і попросив його величність дати мені потрібні для обладнання судна матеріали, а разом з тим і дозвіл виїхати. Його величність зразу почав переконувати мене, щоб я залишився, та врешті ласкаво задовольнив моє прохання. (...)

Приблизно о третій годині другого дня, відпливши од Блефуску, за моїми розрахунками, на двадцять чотири ліги, побачив вітрило, що рухалось на південний схід, тоді як я плив просто на схід. Я почав гукати, але не дістав відповіді. Вітер ущухав, і я спробував наздогнати судно. Я розпустив обоє вітрил, і за пів години мене помітили, на кораблі викинули прапор і вистрілили з гармати.

Нелегко висловити радість, що охопила мене від несподіваної надії побачити знов улюблену батьківщину і любих родичів та друзів. Корабель згорнув частину вітрил, і я підплив до нього 26 вересня між п'ятою та шостою вечора. Серце моє закалатало в грудях, коли я побачив англійський прапор. Я поклав корів та овець у кишені камзола і зійшов на палубу з усім своїм невеличким вантажем. (...)

(Переклав з англійської Микола Іванов за редакцією Юрія Лісняка)

Артур Рекхем. Ілюстрація до роману «Мандри Лемюеля Гуллівера». 1904 р.

● Дерево термінів

Гумор — різновид комічного, відображення смішного у життєвих явищах і людських характерах.

Іронія — художній прийом, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення. Це насмішка, замаскована зовнішньою благопристойною формою.

Сарказм — їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті й гнівного презирства.

Сатира — особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому осміянні негативного. Сатира спрямована проти соціально шкідливих явищ.

Пародія — жанр фольклору та художньої літератури; гумористичний чи сатиричний твір, у якому зімітовано стиль, поведінку, творчу манеру з метою осміяння та невідповідності новим запитам.

Гротеск — вид художньої образності, для якого характерні: 1) фантастична основа, тяжіння до особливих, незвичайних, спотворених форм; 2) поєднання в одному предметі або явищі несумісних, різко контрастних якостей (жахливого і смішного, комічного і трагічного тощо), що веде до абсурду; 3) заперечення усталених художніх і літературних норм; 4) стильова неоднорідність (поєднання високого й низького стилів, поетичного й вульгарного тощо).

«Мандри Лемюеля Гуллівера» в Україні

Творчість Дж. Свіфта зацікавила й українську письменницьку спільноту. У 1889 р. Леся Українка в листі до брата Михайла Косача згадувала про свій переклад перших двох подорожей «Мандрів Лемюеля Гуллівера», але його було втрачено. Олена Пчілка переклала й адаптувала для юних читачів «Подорожі Гуллівера до краю велетнів» (1906) та «Перебування в Ліліпутів» (1911). Їх було опубліковано в Києві. Повний переклад роману «Мандри Гулліверові» у 1928 р. здійснив Микола Іванов, а зараз найпопулярнішим є переклад Юрія Лісняка.

Кадр із аніме
«Небесний
замок
Лапута»
(режисер
Хаяо
Міядзакі,
Японія,
1986)

Персонажі Дж. Свіфта в образотворчому мистецтві

Твір Дж. Свіфта приваблює ілюстраторів поєднанням фантастики і сатири, глибоким філософським змістом. Світовими шедеврами визнані ілюстрації XIX ст. — французького художника Жана Гранвіля і британського художника Томаса Мортена. У XX ст. твір Дж. Свіфта ілюстрували митці з різних країн. Італійський художник Лібіко Марая створив яскравий, схожий на казку світ ліліпутів і велетнів. Англійський ілюстратор Артур Рекхем посилив карикатурність ситуацій, але зробив це вишукано та декоративно. У 2005 р. в Україні вийшла книжка Дж. Свіфта з ілюстраціями сучасного художника Владислава Єрка. Він свідомо не ілюстрував ті епізоди твору, класичні малюнки до яких зробили Жан Гранвіль, Томас Мортен, Артур Рекхем, а створив власні образи.

Екранізації роману «Мандри Лемюеля Гуллівера»

За сюжетом твору Дж. Свіфта створено понад десяток ігрових та анімаційних фільмів. Першу екранізацію здійснив французький режисер Жорж Мельєс (Франція, 1902), який сам знявся в ролі Гуллівера в оточенні ляльок-ліліпутів. До речі, прийом комбінованої зйомки акторів і мультиплікаційних героїв пізніше використав у своїй екранізації режисер Пітер Хант (Велика Британія, Бельгія, 1977). Більшість екранізацій «Мандрів Лемюеля Гуллівера» має розважальний характер. Сучасними казками можна назвати мультфільми про пригоди Гуллівера, створені в США (1968), у Великій Британії та Бельгії (1977), Японії (1986), в Індії та Великій Британії (2006). Автори цих стрічок вільно інтерпретують сюжет твору, доповнюючи його новими епізодами й персонажами, роблячи з Гуллівера казкового супергероя. Так, у фільмі «Три світи Гуллівера»

Кадр
із фільму
«Мандри
Гуллівера»
(режисер
Р. Леттерман,
США, 2010)

(режисер Дж. Шер, США, Велика Британія, 1960) головний герой мандрує з нареченою, вони разом долають випробування у країнах ліліпутів і велетнів. Новий фільм (режисер Р. Леттерман, США, 2010) — ще одна версія осучаснення класичного сюжету. Молодий американець Семюель Гуллівер потрапляє в Ліліпутію, яка нагадує Європу XIX ст., і кардинально змінює цю країну та її мешканців. У фільм уведено мотив романтичного кохання, карколомні трюки. Єдине, що залишилося від твору Дж. Свіфта, — це іронія щодо сучасних вад людей і суспільства.

Серед усіх екранізацій роману вирізняється фільм «Мандри Гуллівера» (режисер Ч. Старрідж, Велика Британія, США, 1996). Дві серії фільму дають повне уявлення не тільки про мандрівки героя, а й про постать автора, який теж нагадував велетня, скутого ліліпутськими нитками. Адже фантазії Дж. Свіфта були незрозумілі пересічним людям, а для влади — ще й небезпечні. *Подивіться одну з екранізацій твору Дж. Свіфта. Висловіть враження про точність інтерпретації авторського сюжету, художність кіноверсії роману.*

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Прочитайте список речей Гуллівера, який склали чиновники Ліліпутії. Визначте, про які речі йдеться у списку.
2. Доведіть, що Гуллівер, як зазначено в романі, «розумна істота».
3. У чому виявляється розум героя, його ініціативність і практичність? Наведіть приклади.

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Які форми державного устрою відображено в романі «Мандри Лемюеля Гуллівера»? Визначте їхні особливості.
5. Які різновиди комічного представлено у творі? Наведіть приклади.

Творче самовираження

6. У першій частині роману зазначено, як Гуллівер навчався мови тубільців. Напишіть 2—3 речення, які вивчив Гуллівер іншою мовою, а також відповідь імператора.
7. Від імені Гуллівера розкажіть про соціальний устрій, владу і становище народу в Англії XVIII ст.
8. Від імені одного з ліліпутів розкажіть про зустріч з Людиною-Горою.

Цифрові навички

9. Відшукайте в інтернеті три факти із життя Дж. Свіфта, пов'язані з подіями в Англії XVIII ст., які відображені у творі.

Дослідження і проекти

10. Сформулюйте просвітницьку програму Дж. Свіфта на підставі роману «Мандри Лемюеля Гуллівера» (5—6 тез у вигляді таблиці).
11. У яких країнах побував Гуллівер? Створіть карту його подорожей.

Життєві ситуації

12. Спрогнозуйте (усно або письмово) подорож Гуллівера в сучасній Україні.
13. Запропонуйте власну програму оновлення нашого суспільства (5—6 тез).
14. Як ви вважаєте, якою має бути людина ХХІ ст.? Які риси громадянина потрібно в ній виховати?

Григорій Квітка-Основ'яненко (1788—1843)

Видатний прозаїк і драматург широко відкрив двері у велику літературу. Ним були закладені основи нової української прози, введені жанри повісті, оповідання, соціально-побутової комедії. Письменник розробив і утвердив в українській літературі принципи просвітительського реалізму, який у 30-х роках ХІХ ст. став в Україні провідним творчим методом і літературним напрямом. Проза і драматургія письменника мали велике значення для утвердження статусу української літератури серед інших літератур.

Олесь Гончар

1. Чи любите ви комедії? Які комедії ви читали або дивилися в театрі, кіно? Що було смішним у них?
2. Поділіться вашим досвідом відвідування театру. Як ви вважаєте, у чому полягає його значення для людини?

Усе життя і діяльність українського драматурга, прозаїка, критика і громадського діяча Г. Квітки-Основ'яненка були пов'язані з Харковом. Він — засновник художньої прози та жанру соціально-побутової комедії в українській літературі, брав участь у створенні професійного театру в Харкові, а також у публікуванні історико-літературних видань «Український вісник» і «Молодик». Як і німецькі просвітителі Й.-В. Гете і Ф. Шиллер, обстоював ідею вдосконалення суспільства шляхом розвитку освіти й культури. Він глибоко вивчав українську народну творчість і захищав право на використання української мови в усіх сферах суспільного життя. Важливого значення Г. Квітка-Основ'яненко надавав театру, наголошуючи, що театральне мистецтво є дієвим засобом виховання народу та пробудження його національної свідомості.

Григорій Федорович Квітка (псевдонім Грицько Основ'яненко) народився в с. Основа (нині частина Харкова). Його батьки мали велику любов до мистецтва, тому в родині багато читали, ставили домашні п'єси, співали. Відомо, що вдома у Квіток часто бував Г. Сковорода. Тому змалку Григорій знав і любив його твори, а також захоплювався спадщиною Мольєра, М. де Сервантеса, П. Гулака-Артемовського та інших митців XVII—XVIII ст.

Навчався Григорій у Курязькій монастирській школі, потім, як й інші юнаки його часу, був зарахований до війська, згодом виконував суспільні обов'язки — служив предводителем дворянства, головою Харківської палати кримінального суду. Г. Квітка-Основ'яненко був активним громадським і культурним діячем у Харкові. У 1812 р. став першим директором Харківського професійного театру, був одним із засновників Благодійного товариства, Інституту шляхетних дівчат, Харківської губернської публічної бібліотеки.

Наприкінці 1830-х років Г. Квітка-Основ'яненко почав писати драматичні й прозові твори українською мовою. П'єсу «Сватання на Гонча-

Невідомий
художник.
Центр
м. Харкова.
1840-ві роки

Олексій Кулаков. Весілля. 2010 р.

рівці» було надруковано в 1836 р. українською мовою. Того ж року трупа Людвіга Млотковського, тоді — одна з найкращих в Україні, поставила виставу в Харкові. Пізніше Г. Квітка-Основ'яненко значно переробив п'єсу, і в 1862 р. вона вийшла у видавництві Пантелеймона Куліша. Від середини 1830-х років і дотепер «Сватання на Гончарівці» — у репертуарі театрів України та світу.

Із прозових творів Г. Квітки-Основ'яненка українською мовою популярними ще за його життя стали «Маруся» (1834), «Козир-дівка» (1838), «Сердешна Оксана» (1841), «Щира любов» (1839), «Добре роби — добре й буде» (1836), «Божі діти» (1840) та ін.

Письменник привернув увагу читацької публіки до життя українського народу, зокрема — українських жінок, обстоював їхні права на власні почуття і щастя. Образи жінок у творах Г. Квітки-Основ'яненка наділені щирістю, глибиною почуттів, розумом, працелюбністю,

Покровський собор.
Збудовано в XVII ст.,
м. Харків.
Сучасне фото

прагненням до особистої свободи. Митець спирався на традиції європейського сентименталізму (С. Річардсон, Л. Стерн, Ж.-Ж. Руссо та ін.), зображував світ почуттів «природних людей», багатство їхнього внутрішнього світу, емоційні переживання. Водночас твори Г. Квітки-Основ'яненка, на відміну від європейських сентименталістів, мають виразну національну самобутність. У них змальовано яскраві українські характери, побут, звичаї, цінності й ідеали українського народу.

Т. Шевченко був добре обізнаний із творчістю Г. Квітки-Основ'яненка і присвятив йому вірш «До Основ'яненка» (1839), у якому висловив складні переживання українця на чужині та сум за втраченою козацькою свободою. Він також створив малюнки за творами митця «Знахар» і «Панна Сотниківна».

Твори Г. Квітки-Основ'яненка в Європі

У Європі зацікавленість Україною та українською літературою виникла наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Знайомство європейських читачів та читачок з українською прозою почалося з творчості Г. Квітки-Основ'яненка. У 1854 р. в Парижі було опубліковано у французькому перекладі його повість «Сердешна Оксана». Згодом прозові й драматичні твори митця перекладали іншими європейськими мовами — польською, чеською, болгарською, німецькою.

«СВАТАННЯ НА ГОНЧАРІВЦІ»

Дія п'єси відбувається в селі Гончарівка (нині частина м. Харкова). Основою сюжету є історія про кохання парубка й дівчини, боротьбу з перешкодами на їхньому шляху до щастя, перемогу любові. Цей сюжет є традиційним для українських казок, народних пісень, дум. Однак

Пам'ятник
Г. Квітці-
Основ'яненку,
м. Харків.
Сучасне фото

Г. Квітці-Оснoв'яненку вдалося привнести в нього новизну. У чому ж полягає ця новизна? Чому п'єса стала цікавою тодішній публіці і є популярною дотепер? Насамперед тому, що автор надав традиційній історії соціально-побутового змісту. Його персонажі є представниками різних соціальних груп — серед них багаті й бідні. Батьки головної героїні Уляни — Одарка і Прокіп Шкурат — незаможні люди. Тому мати вирішила віддати доньку за дурного Стецька, сина багатія Павла Кандзюби з-під Харкова. Одарка переживає, що Уляна буде нещасливою з ковалем-кріпаком Олексієм, хоча він працьовитий, чесний, з відкритою душею. Отже, у п'єсі порушено такі соціальні проблеми, як кріпацтво, протиставлення бідних і багатих, влада грошей, важка доля і залежність дівчини та жінки від волі батьків і суспільного тиску.

Г. Квітка-Оснoв'яненко також надав традиційному сюжетові життєвості й глибокого психологічного змісту. Раніше персонажів з народу зображували схематично в ідеалізованому або комічному вигляді. Вони часто нагадували абстрактних героїв і героїнь українських казок. А Г. Квітка-Оснoв'яненко зробив своїх персонажів живими, колоритними, наближеними до дійсності. Його найкращі герої та героїні є органічною частиною соціального середовища, наділені глибокими почуттями, переживають цілу гаму емоцій, висловлюють свої думки й почуття образною українською мовою та піснями.

А ще Г. Квітка-Оснoв'яненко сміливо поєднав у жанрі соціально-побутової комедії психологічні колізії та гумор, уявлення народу про щастя й критику вад людей і суспільства. Він висміяв не лише дурість та марні намагання Стецька взяти шлюб з Уляною, а і його моральну нікчемність. Митець виступає проти антигуманних законів у суспільстві, засуджує всі форми рабства (в тому числі кріпацтво, примушення дівчат до шлюбу з нелюбом задля грошей тощо), утврджує право людини на любов і щастя незалежно від її соціального походження та статків.

Харківський академічний драматичний театр імені Г. Квітки-Оснoв'яненка. Сучасне фото

У творі розгортається кілька конфліктів: між бідними і багатими; між донькою, яка прагне свободи почуттів, і матір'ю, яка хоче віддати її за заможного дурника; між Олексієм і Стецьком через дівчину та ін. Відставний солдат Осип Скорик, дядько Олексія, усе-таки допомагає влаштувати сватання. Стецько отримав гарбуза, а закохані Олексій і Уляна радіють своєму щастю. У такому фіналі, дещо ідеалізованому, автор утверджує думку про те, що всі люди, незалежно від соціального статусу, мають бути сильними й упевненими на шляху до мети, повинні боротися за волю, свої почуття і щасливе життя.

У п'єсі «Сватання на Гончарівці» використано живу народну мову (з елементами харківської говірки), чимало засобів комічного — гумор, іронію, сатиру тощо, а також ліричні пісні, що розкривають внутрішній світ та почуття персонажів. Усе це робить твір Г. Квітки-Основ'яненка і нині цікавим та актуальним.

СВАТАННЯ НА ГОНЧАРІВЦІ (1835)

П'ЄСА

(Уривки)

ДІЯ ПЕРША

Ява третя

О д а р к а і У л я н а.

1. *Які почуття переживає Уляна? Як і коли під час розмови з матір'ю вони змінюються?*
2. *Що тривожить матір? Які аргументи вона наводить у розмові з донькою?*

Сцена
з вистави
«Сватання
на Гончарівці».
Полтавський
обласний
музично-
драматичний
театр імені
М. В. Гоголя.
Сучасне фото

У л я н а. Здорові, мамо, були! З неділенькою будьте здорові.

О д а р к а. Спасибі, будь і ти здорова! Де-то ти так рано ходила? Поки я упоралась, дивлюсь, вже тебе і нема.

У л я н а. Ходила, мамо, на базар, поки до ранньої, та купила дещо. Ось скиндячки у коси, а оце шпалерів купила на голуби та на квітки. А оце, бач, так обіщалась: на ті гроші, що по п'ятинкам заробляла, так відкладала, та, зібравши, купила, платок. Бач, який? (розгортає платок) І не гарний, скажеш? Великий та модний, з квітками; тепер усюди такі на міщанках.

О д а р к а. Нащо було тратитись? Мабуть, і дорогий?

У л я н а. Дала я за нього сім кіп та золотого з п'ятаком; та вже торгувалась, торгувалась! Морока та й годі! Біля круглого трахтиря чугуєвська перекупка так аж забожилась, що не можна дешевше. Та ще там сміх: вона узяла, на мою голову приміряє і каже: виш, як тобі к лицю! А тут де узявся пан, таки справжній пан; тут хрест (показуючи на груди), а тут кавалерія (показуючи на шию), та й каже: «От славная девушка! Пристало, пристало. Вот красавица!». А я як засоромилась. Ув очах почервоніло, та не знаю, куди й дивитись; а він усе хвалить та сміється.

О д а р к а. Потурай панам, чого вони не набрешуть! То він над тобою глузував.

У л я н а. Будто б то пани і брешуть? Вони сього не вміють і над дівкою не будуть знущатись. Вони письменні.

О д а р к а. Та знаю я і письменних. Є, душко, з них усякові. Чи мало тут на Гончарівці дівчат з ума позводили і письменні, і купці, і усякі? Хто молодого чоловіка зупинить!

У л я н а. Та сей, мамо, вже підтоптаний.

О д а р к а. Потурай, потурай! Такий ще більш лиха наробить, чим молодий. Ох, знаю я таківських! Та скажи ж ти мені, нащо тобі сей платок?

Сцена
з вистави
«Сватання
на Гончарівці».
Київський
національний
академічний
Молодий
театр. Сучасне
фото

У л я н а. Отак, нащо? Случиться чоловік, от у мене і хустка. Рушники є, хустки не було, а як вийду заміж, так буду сама пов'язуватись. Тепер вже така мода, що очіпків не носять, і на попадях не побачиш; не так, як ви усе у очіпці, по-старосвітськи.

О д а р к а. Тим-то й горе, що новина старовину прогонить. Потурай людям! Покинули свій закон, та усе б то по-панськи, то й наші будуть як панні з мужиками жити. А се добре зробила, що купила хустку. Увечері жди старостів, казали, прийдуть.

У л я н а. Які там старости? Від кого б то?

О д а р к а. Чи знаєш із-за Харкова Павла Кандзюбу, що чумакує? Він колись до нас заходив з монастиря на Спаса.

У л я н а. От за того старого? Лисого?

У л я н а. Тю-тю, дурна! За Стецька, його сина, коли знаєш.

У л я н а. За того божевільного? Се ще краще! Та він, мамо, зовсім дурний!

О д а р к а. Дурний! Так багатий.

У л я н а. Цур йому з його багатством, коли в нього глузду нема.

О д а р к а. Глузду нема, так багатий.

У л я н а. Як і по нашій вулиці йде, то малі діти з нього сміються.

О д а р к а. Нехай сміються, а він собі багатий.

У л я н а. А як прийшов раз до нас на Оснів'янську мойку, так там такий з нього регіт був, що вже хазяїн насилу прогнав, щоб ми через нього не гуляли. Се вже побила лиха година та нещаслива, коли за такого іти; неначе усі люди повимирали.

О д а р к а. Так кажу тобі, що багатий! Скільки пар волів чи усякої худоби! У нього будеш у золоті ходити; а помре старий, так усьому добру будеш господиня. Нема на світі луччого щастя, як з дурнем жити! Він тебе не б'є, не вередує; а коли там здуру хоч і налає, так тільки крикни на нього, то він і замовче. Куди схочеш, підеш; як задумаєш, так і худобою орудуєш. Та що то й казати! Усе не те, що з розумним; нема тобі воленьки; ні погуляти, ні в хороші походити. А сварка, а лайка, а бійка!.. Ось і мій п'яниця: що з нього, що він не дурний? Коли б пак одурів, то я б зрадувалась.

У л я н а. Та вже, мамо, що хочете, кажіте, а я за того дурня не піду та й не піду.

О д а р к а. Нічого вередувати. За такого багатого не підеш, так кого ще тобі треба? Чи якого повитчика будеш ждати? Та доки нам тебе і содержати? Бач, батько п'яниця непросипенний; я своїми бубликами тільки вас і содержу, та вже і в мене сила не та; звалюсь, хто вас буде годувати?

У л я н а. Чим я тобі, мамо, у тягість? Літом на мойці — слава тобі, Господи, — скільки заробляю? А зимою пряду; та й збрала чимало: повнісінька скриня на колесах. Коли ж я стільки у дівоцтві збрала, то можу себе і содержувати, і зодягати і без мужика-дурня.

О д а р к а. Те-таки, що зібрала, то гаразд, а що за багатим мужиком більш збереш, так то ще лучче. Послухай мене, Улясю! Послухай мене, доню! Не дровичись! Іди за Стецька, даром що дурний. Бач, ніхто не трапляється. За кого ж тебе і віддати? Де ті люди?

У л я н а. Мамо!.. Я б вам... щось сказала...

О д а р к а. Ану, кажи.

У л я н а. Адже ви знаєте Олексія?

О д а р к а. Якого се?

У л я н а (сміливіше). Ковалю. Ось чи в пам'ятку вам, що доварив вам кочергу, а оце недавно чаплію зробив?

О д а р к а (згадуючи). Еге-ге-ге! Коваль? Знаю. А що? Чи не дума він?

У л я н а (сором'язливо). Атож!

О д а р к а. Нехай собі і у голові не доклада. Чи можна, щоб я за нього віддала? Хіба він тобі казав?

У л я н а. Еге!

О д а р к а. А ти що? А ти йому і не плюнула межи очі?

У л я н а. От так пак! А за що?

О д а р к а. Щоб не сікався за нерівню. Чи не думаєш ти за нього?

У л я н а. Атож!

О д а р к а. Та що се ти узяла у голову? Чи він же тобі рівня? Правда, він парень добрий, коваль мудрий, усячину зробить, не п'є, з бурлаками не гуля, протів мене звичайний; усе правда. Так що ж? Крепак!

У л я н а. Що нужди, мамо, що крепак. Пани у нього добрі, про них усюди така чутка іде.

О д а р к а. Та хоч вони і добрі, та пани! Як-таки се можна, щоб тобі з волі та у неволю; була казенна, та підеш у підданство; була городянка, та станеш селянкою!

У л я н а. Де б я не була, чим би я не стала, то мені і байдуже. Мені за ним буде усюди добре, бо я люблю його!

Сцена
з вистави
«Сватання
на Гончарівці».
Полтавський
обласний
музично-
драматичний
театр імені
М. В. Гоголя.
Сучасне фото

О д а р к а. А того і не подумаєш, як тебе поженуть на панщину?.. Ох, мені лихо! Мою Улясю та на панщину!

У л я н а. А чим панщина страшна? Так зате не знатимемо ні подушних, ні десятських, ні хвонарних; усе то пани за своїх людей платють. Та і на мойці — чи мало там панських? Так усі-то, крий Боже, як то хваляться, що як добре за панами жити!

О д а р к а. Та вже ж, Улясю, як собі хоч, а я тобі мати, так я тобі скажу: скоріш в мене на долоні волосся виросте, чим я віддам тебе за Олексія. Та вже тут нічого паякати: я вже старому Кандзюбі казала, щоб сьогодні і старостів прислали.

У л я н а. Ох, мені лихо! Сьогодні?..

О д а р к а. Сьогодні, сьогодні. Чого тут відкладати? Постій же, доню, тут; Стецько прийде та й поговорите собі любенько; а ти не безумствуй, будь до нього приєдна...

У л я н а. Об чім з таким дурнем і говорити? Я не вмію...

О д а р к а. Потурай! Дівка з парубком аби б зійшлись, а то найдуть, об чім говорити, а часом і мовчки ще й лучче подружать; я се добре знаю. Посидь же за воротами, а я піду лагодити обідати. (Йде.)

У л я н а (одна). Так така-то моя доленька нещаслива? (...) Що мені у його багатстві? Казала ж наша паламарка: через золото, каже, слюзи ллються. Наварю і борщу, і усякої страви, та як воно буде розведено моїми слізеньками, чи піде ж у душу? Буде і одежа хороша, і постіль біла, та коли стіна німа, з ким буду розмовляти, у кого порадоньку узяти? З Олексієм пішла б на край світа, старцевому сухареві буду рада, з калюжі водиці нап'юся, аби б він, мій милий, мій голубонько сизий, мій Олексієчко, мені подав! Коли ж горе і біда постигне, то аби б він був біля мого серденька, він не дасть мені сплакнути; а як приголубить мене, то і усю бідоньку забуду. (Розгортає куплену хустку, співає.)

Хусточко ж моя шовковая!

Чи на те ж я заробляла,

Щоб нелюбу, та й немилому,

Та її я почіпляла?

Хусточко моя шовковая!

Обітри мої слізеньки!

Нехай же, нехай же від них

Полиняють квітоньки!

Хусточко моя шовковая!

Прийшло тебе заховати.

З пліточкою та і дротяною

Тепер треба привикати!

Хусточко моя шовковая!

Не доставайся ворогу.

Покрий мої ясні очі... (...)

Ява четверта

1. Як Стецько залицяється до Уляни? Чи справив він на неї враження?
2. Як батько вчив Стецька ставитися до жінки? Чи згодні ви з позицією старого Кандзюби?

Стецько і Уляна. Стецько підходить до Уляни.

Стецько. Та й патлата!.. А що у вас варили?

Уляна (стоячи на місці, не звертає на нього уваги і сумно відповідала). Нічого!

Стецько. Ну!.. ну!.. А тепер... що?

Уляна. Що?

Стецько. Що?

Уляна. Що?

Стецько. Що?

Уляна. Що? Нічого.

Стецько. Брешеш-бо, як нічого! Батько казав, розпитай її обо всім. А чорт її зна, об чім її розпитувати! Я усе позабував.

Уляна. Так піди до батька та і розпитай, коли позабував еси!

Стецько. Так він-бо добре казав, не іди, каже-говорить, від неї, поки обо всім не домовишся.

Уляна. Ні об чім нам домовлятися.

Стецько. Як ні об чім, коли вже ти за мене ідеш?

Уляна. Ні, голубчику, сього ніколи не буде.

Стецько. А чом не буде?

Уляна. Тим, що я за тебе не піду.

Стецько. А чом не підеш?

Уляна. Тим, що не хочу.

Сцена
з вистави
«Сватання
на Гончарівці».
Полтавський
обласний
музично-
драматичний
театр імені
М. В. Гоголя.
Сучасне фото

С т е ц ь к о. Та чому не хочеш?

У л я н а. А не хочу — тим, що не хочу.

С т е ц ь к о. Ну, тепер твоя правда. А батько казав, що ти підеш.

У л я н а. Не піду.

С т е ц ь к о. Ну, а батько казав: не потурай їй, поженитайся та пісеньки заспівай, то вона і піде. От я і заспіваю:

На курочці пір'ячко рябоє;

Любимося, серденько, обоє.

Диб, диб на село,

Кив, морг на нього.

Я не дівка його.

Не піду я за нього.

Ой полола дівчина пастернак

Та сколола ніженьку на будяк.

Диб, диб на село... і проч.

Не так болить ніженька з будяка,

Ой як болить серденько від дяка.

Диб, диб... і проч.

Ой, чия ти, дівчино, чия ти?

Чи ти вийдеш на вулицю гуляти?

Диб, диб... і проч.

А що? чи хороша моя пісня?

У л я н а. Така точнісінько, як ти, що нічого і не второпаш. Ось слухай, яку я тобі заспіваю. (Співає.)

В мене думка не така,

Щоб пішла я за Стецька.

Стецько стидкий!

Стецько бридкий!

Цур тобі, не в'яжися!

Пек тобі, відчепися!

Божевільний!

Не дурна я і не п'яна,

Щоб пішла я за Степана.

Стецько стидкий... і проч.

Лучче впасти мені з дубу,

Чим йти заміж за Кандзюбу.

Стецько стидкий... і проч.

Лучче мені з мосту в воду,

Чим достатися уроду!

Стецько стидкий... і проч.

А що, Стецю, чи хороша моя пісенька?

С т е ц ь к о. Погана! Який тебе нечистий такої навчив? Як я її розслухав, так вона дуже погана! Зачим ти її співаєш? Га?

У л я н а. Та я тобі і співаю, і кажу, що не люблю тебе і не піду за тебе.
С т е ц ь к о. Так себто батько збрехав? Ну, ну! Ось тільки скажи йому, що він бреше, то так по пиці ляпанця і дасть. Я вже пробував.

У л я н а. Так що ж? То батько твій, а то я тобі кажу, що не хочу.

С т е ц ь к о. Не треба мені твого хотіння, підеш і без нього. Батько ще казав, щоб ти не пручалась.

У л я н а. А чого мені пручатись? Я не скотина, нехай Бог милує! А щоб я пішла за тебе, то навряд. Я ж кажу, що наше сватання ще вилами писане.

С т е ц ь к о. Ей!.. чи Прісько, чи Домахо, чи як тебе. Послухай та іди. Ось коли б ти вже була моя жінка та сказала б, що не хочеш за мене, так я б тобі пику побив, як мені батько часом б'є; а то ще тепер не можна. Батько казав, після весілля можна жінку бити скільки хоч, а тепер не можна. Дарма! Я і піджду. А поки ще ласкою прошу: піди за мене!

У л я н а (убік). Що мені з дурнем товковати? Покинула б його, так мати лаятиме. Зостанусь та буду його піддурювати. (...)

Ява п'ята

1. *Які емоції молодих людей висловлені в піснях?*
2. *Які образи зі світу природи, що згадані в піснях, увиразнюють їхні почуття?*

Ті самі й Олексій, побачивши їх разом, тихо підходить і підслуховує.

С т е ц ь к о. Оце ж увечері і старостів пришлемо. Чи присилать?

У л я н а. Аякже! Присилай, присилай. (Убік.) Побачиш, якого облизня піймають.

Сцена з вистави «Сватання на Гончарівці». Полтавський обласний музично-драматичний театр імені М. В. Гоголя. Сучасне фото

С т е ц ь к о. А піч колуватимеш?

У л я н а. Як-то вже не колуватиму? Отак усю поковиряю. (Дере його по обличчю пальцями.)

С т е ц ь к о (сміється). Бач, яка жартовлива! Але трохи баньок не ви-колувала. Зачим так робити?

У л я н а. Затим, що я тебе шаную (тихо), як ту собаку рудую!

О л е к с і й (убік). От тобі і правда на світі! Послухаю, що дальш буде.

С т е ц ь к о. Ну! Кажіть мені: як ми оженимось, то що будемо ро-бити? Га? Кажіть, кажіть.

У л я н а. Ти знаєш, а я не знаю.

С т е ц ь к о. Пожалуй, я знаю, а ти чи знаєш?

У л я н а. Та не знаю. Ну тебе зовсім.

С т е ц ь к о (сміється). Еге! Так я тобі усе розкажу: нігде правди діти. Мене батько навчив. Чи сказати? (Ще більше сміється). Напечемо кор-жів, зомнемо маку, та намішаємо з медом, та й посідаємо, та й їстимемо. І не мудро, скажеш? (Побачив шовкову хустку в неї.) А що то в тебе? Хустка? Чи не мені то?

У л я н а. Кому ж, як не тобі, мій вороне чорнесенький! (Тихо.) Твоїй пиці вона і пристала.

С т е ц ь к о. А йди сюди, я приміряю.

У л я н а. Та нехай же увечері, сама тобі почеплю (тихо), що і у двері не потовпишся.

С т е ц ь к о. Що то, мабуть, гарно з хусткою? Чи знаєш що? Я ще зро-ду не женився. То-то десь гарно жонатому; що усі ж то, усі, куди оком закинеш, усі женються. Будеш же мені головоньку мити і голубити?

У л я н а. Змию, змию (тихо), що тебе і чорт не пізна. Цур вже йому! прожену його відсіля та й втечу додому. (...)

О л е к с і й (стає поміж ними). Здорова, Уляно! Нехай тобі Бог помага!

У л я н а (зраділа). А, мій Олексієчку! Де ти узявся? Я тебе цілий ра-нок бажала.

О л е к с і й (сердитий, відвертається). Дурний, що і прийшов, не чув би об своїм нещасті.

У л я н а (злякавшись). Ох, мені лихо! А що там за нещастя?

О л е к с і й. Тобі лихо? Не знаю кому! Ох-ох-ох! От правда на світі! Здоров, Степане! Поздоровляю тебе засватавшись!

С т е ц ь к о (поважно). Спасибі.

О л е к с і й. Так оце увечері до Уляни і за рушниками пришлеш?

С т е ц ь к о. Пришлемо.

О л е к с і й. Боже ж вам помагай! (Повільно йде.)

С т е ц ь к о. Спасибі.

О л е к с і й (йде). Прощай, Уляно!

С т е ц ь к о. Іди здоров!

У л я н а (убік). О батечки! Що мені робити? Він нічого не зна, та й сердиться і утіка, коли мені світ не милий. Як би його зупинити? (Голосно.) Олексію!

О л е к с і й (убік). Схаменулась! Нехай покортить! (Йде, наче не чує.)

У л я н а. Олексію-бо!

О л е к с і й (зупиняючись). А чого там?

У л я н а. Чого-бо ти сердишся?

О л е к с і й (повертаючись до неї). Чи се ж таки правда, що ти ідеш за його?

У л я н а. Так що ж, що правда?

О л е к с і й (співає).

Чи се ж тая криниченька, що голуб купався?

Чи се ж тая дівчинонька, що я женихався?

Женихався, не сміявся, хотів її взяти,

Уродила товариша, нечистая мати!

Чи ждав же я бідиноньки такої на себе,

Щоб почути в дівчиноньки, що не йде за мене,

Не за мене, за другого йде моя дівчина!

Що робити? Тільки іти світ за очима!

Уляно, Уляно! Як же мені не сердитись? Як мені стояти і слухати, що ти, забувши, як десять разів божилася, ген там, на Холодній горі, у ліску, як з тобою за горіхами ходили, що ні за кого не підеш, опріч мене, а тут при мені кажеш, щоб присилав за рушниками... Гріх тобі, Уляно! Занапастила ти мене! Я ж кажу: коли се правда, що ти ідеш за Стецька, що у посміх на увесь город за навіженного, за дурня...

С т е ц ь к о (нарешті почув останні слова). Брешеш, брешеш, брешеш! Оце вже, голубчику, брешеш! Тривай лишень: я ще не зовсім дурний, а батько каже, коли ще й він не бреше, що в мене не усі дома. Та дарма: хоч би і дурний, так хіба не можу женитися? Тут не розуму треба, я вже знаю.

Сцена
з вистави
«Сватання
на Гончарівці».
Полтавський
обласний
музично-
драматичний
театр імені
М. В. Гоголя.
Сучасне фото

О л е к с і й. Так що ж у тім, що оженишся, та як не вмітимеш жінку содержити? Треба її годувати. Ніякої худоби не стане, коли не будеш сам робити! А вмієш ти що робити?

С т е ц ь к о. Робити, пожалуй, вмію, так талану щось нема. Раз батько таки протурив мене на тік. Дарма, я і пішов, узяв ціп і молоту з дядьком Панасом, а він ще, братику, лисіший, чим мій батько. Я чи вдарив раз по снопові, чи ні, а його як учищу замість снопа та по лисині, а він як гепне об землю, так сторчка і дав! (Сміється.) А я собі: ких, ких, ких! кишки порвав регочачись. Годі після того часу молотити! Батько сказав: нема талану, лучче чумакувати та в дорогу ходити. (...)

О д а р к а (із-за воріт кричить). Уляно, Уляно! А іди обідати!

У л я н а. Зараз, мамо, прийду.

О д а р к а. Коли Стецько тут, клич і його.

С т е ц ь к о. Ось-осьдечки я. Обідати? Зараз. Що то вже я люблю обідати! Я б і вдень, і вночі усе б обідав. (Йде у двір.)

О л е к с і й. Що, Уляно, чула? От за якого дурня ідеш!

У л я н а. Чи я ж сама за нього іду, чи що?

О л е к с і й. А як же? Коли і за рушниками веліла присилати? Я сам чув. Прощай, Уляно! Бог з тобою! Тільки мене і бачила. Сам собі смерть заподію.

У л я н а (кидаючись до нього). Олексієчку, мій голубчику! І я без тебе не хочу на білім світі жити! Не вмирай без мене, візьми мене з собою! Не покинь мене сиротинкою!

О л е к с і й (стоїть, не обіймаючи її). Так се правда? Де ж твоя божба, Уляно? Тяжко моєму серцю, коли вже й ти не держиш правди і міняєш того, хто тебе любив, від щирого серця... дуже, дуже любив... і міняєш на кого? Не боїшся ж ти Бога, га?

У л я н а (обіймає його). Бога я боюсь, люблю тебе, мій лебедику, мій сизий голубоньку; час від часу більш люблю, чим уперш на вулиці

Сцена
з вистави
«Сватання
на Гончарівці».
Київський
національний
академічний
Молодий
театр. Сучасне
фото

зійшлися. Не покинула б я тебе нізащо на світі; що ж будеш робити? Не моя воленька: мати силує!

О л е к с і й. Ти ж їй казала, що мене любиш?

У л я н а. Казала усе: казала, що не хочу за Стецька, казала, що коли не за тебе, то й ні за кого не піду; так і говорити не дає. Та вже ж: на усе піду, а за Стецьком не буду. Приголуб же мене у останній разочок! (Обійми.)

ДУЕТ

У л я н а.

Горе, лихо і біда!
Не дають за тебе!
Олексію, серце моє,
Не покинь ти мене!

О л е к с і й.

Не вбивайсь, моя Уляно!
Буду вічно я любити,
Бо ніяк мені не можна
Без тебе на світі жити!

У л я н а.

Я боюся зоставатись;
Вже і мати скоро вийде.

О л е к с і й.

Тяжко, важко розставатись!
Що ж? Нехай же хоч і прийде.
В ноги їй отут впаду.
Слізоньками обіллю.

У л я н а.

Станьмо ми її молити,
Станьмо жалібно просити:
(разом)
Не розлучай нас, мамо рідна!
Ой, дай пожити ще нам, бідним!
Не пий, не пий ти нашої крові,
Не розривай між нас любові!

У л я н а. Умру без тебе, Олексію!

О л е к с і й. Собі я смерть заподію!

(разом)
Горе, лихо і біда!
Не дають за мене!
Ой, Улясю, серце моє,
Не забудь ти мене!

У л я н а.

Горе, лихо і біда!
Не дають за тебе!

Олексію, серце моє,
Не покинь ти мене!
(Обійми.)

ДІЯ ДРУГА Ява шоста

1. Знайдіть у зверненні Олексія до Одарки слова, у яких ідеться про його кохання. Чи є воно щирим?
2. Як Олексій ставиться до матері коханої?

Ті самі й Одарка.

О д а р к а. Чи се ж тобі, дівко, звичайно серед дня з парубком на вулиці стояти? Чи се тобі хіба вечір? Не вміла б де у куточку постояти, щоб ніхто і не бачив, а то і маяче усім у вічі, як та верства! Що люди скажуть?.. Та й тобі, Олексію, чого тут ханьки м'яти? Вже вона мов просватана, відрізана скибка. Шукай собі другу, а її вже не обдурюй.

О л е к с і й. Ні, паньматко, ніколи я нікого не обдурював; не моя се натура, її ж я полюбив, от від макотруса буде другий год; та, правду тобі скажу, так її полюбив, що коли не віддасте за мене, то не знаю, як і на світі проживу. Одаріє! Не знаю, як вас по батюшці, паньматко! Згляньтесь на Бога, не занастіть моєї душі; кажу вам, що вмуру або у солдати піду, коли її рішусь. Пожалійте мене, сироту: батька у мене нема, мати при старості, одна, нікому її, бідної, буде доглянути. Я буду тут-здесь на заробітках, а Уляна і господарюватиметь, і стару матір доглядатиметь. Захочете і ви до нас перебратись — найдемо куток, буде і хліба шматок. Буду на вас заробляти, буду вас почитати і послухати, як матір рідненьку. Худого слова від мене не почуєте. Буде вам гарно в мене жити. Коли і було яке лихо, то усе позабуваєте, тільки віддайте за мене Уляну.

О д а р к а. Олексієчку, мій голубчику! Послухай же й мене, що й я тобі скажу. Я й сама тебе люблю, мов ріднесенького сина. Парень ти протів мене звичайний, слухняний; що озьму у руки ту чаплію, що ти мені сковав, то зараз тебе і згадаю. Та як же за тебе віддати? Ти собі на лихо крепак! Та й за Кандзюбенка як не віддати? Хоч дурний — міри нема, так багатий, не узяв його чорт і з батьком. Сама собі господиня, свекрухи нема; у хороші походить і у волі поживе. Ні, Олексійку, не віддам з волі та у неволю.

О л е к с і й. Та яка се неволя? То ви не буваєте по селам та й не знаєте, як тепер добре за панами жити! І казенні дівчата, аж вибрикуючи, ідуть у села за панських, одна одну попережа.

О д а р к а. Та воно, Олексійку, і правда твоя; чула і я дечогось про се багачко: ідуть і наші городяни за селян, та ще й за панських; та мені ось

що: Кандзюбина худоба, а її до біса! Жалко, як достанеться кому другому, а не моїй дитині. Нехай вже, Олексію, так буде, як воно є. Ти з Уляною розійдись та приходь на весілля, буцімто нічого і не було.

О л е к с і й. Ой, паньматко, паньматко! Ти мене такими річами, мов гарячою шиною у серце шпигаєш! Щоб я на весілля прийшов? Не хочу, не хочу!.. Не можу із собою зовладати, бо любов, як сон: ні заіси, ні зап'єш, коли кого нападе. Коли ж нема у вас жалю, піду прямо до свого барина, упаду у ноги і проситиму, щоб віддали у солдати, та й піду на край світа, у Туреччину, де дядько був.

У л я н а (плаче). Тогді, мамо, тільки ти мене і бачила!

ДУЕТ

У л я н а.

Матусенько ріднесенька!
Зозуленька милесенька!
О що ж оце мені ти робиш?
За що мене нещасну топиш?

О л е к с і й.

Не пий ти нашої крові!
Не розривай щирої любові!
Худобу всю мою озьми,
Без неї щасливі будем ми!
(Разом).
Нема біди,
Нема нужди,
Де щира любов.
Дасть і радість,
Дасть і щастя
Нам вірна любов!

Сцена
з вистави
«Сватання
на Гончарівці».
Полтавський
обласний
музично-
драматичний
театр імені
М. В. Гоголя.
Сучасне фото

О л е к с і й.

Чи вміє дурень же любити?

У л я н а.

Порадоньку він дасть яку?

О л е к с і й.

Тільки знай, що будеш сльози лити!

У л я н а.

Не буде щастя на моїм віку!

О л е к с і й.

Ой згляньте на мою біду!
Улясю за мене віддайте,
Коли ж не віддасте, то знайте,
Я за очима світ піду!

У л я н а

Ой згляньте на мою біду!
За милого мене віддайте;
Коли ж не віддасте, то знайте,
(Разом)
Усюди смерть собі знайду!
Мене з тобою розлучають!
Нехай собі вони се знають:

У л я н а.

Усюди смерть собі знайду!

О л е к с і й.

Я за очима світ піду!
(Обійми. Одарка в стороні плаче.)

О д а р к а (підходить до Уляни). Годі ж, Улясю, годі, моя доненько!
Не розривай мого серця! Іди у хату та вбирайся; вечір близенько, скоро
старости прийдуть. (...)

Сцена
з вистави
«Сватання
на Гончарівці».
Київський
національний
академічний
Молодий
театр. Сучасне
фото

АКТИВНОСТІ

Комунікація

check
yourself

1. Назвіть провідних персонажів п'єси та розкажіть про їхній соціальний стан. Чим вони заробляли собі на життя?
2. Які перешкоди стали на заваді кохання Уляни та Олексія? Які з цих перешкод мають суспільні причини, а які — особистісні?
3. Розкрийте ставлення Одарки до своєї доньки. Чи справді мати бажала їй щастя? Чи можна було досягти щастя тим шляхом, що обрала Одарка?

Аналіз та інтерпретація

4. Як герої та героїні розуміють поняття «воля» і «неволя»?
5. Яким було становище жінки в суспільстві того часу? Чи вдалося головній героїні досягти своєї життєвої мети? А її матері?
6. Що викликає сміх у комедії? Наведіть приклади засобів комічного (один-два) — гумору, іронії, сатири.

Творче самовираження

7. Напишіть есе на тему «У чому мають рацію і в чому помиляються персонажі п'єси “Сватання на Гончарівці” Г. Квітки-Основ'яненка?».

Цифрові навички

8. Відшукайте в інтернеті фільм «Сватання на Гончарівці» (Україна, 1958) і подивіться його. Висловіть враження (усно).

Дослідження і проекти

9. Підготуйте проект на одну з тем: 1) «Кріпацтво, його витоки й наслідки в українському суспільстві XIX ст.»; 2) «Видатні митці й мисткині, які перебували в кріпацтві, їхній внесок в українську культуру»; 3) «П'єса “Сватання на Гончарівці” в театрах України».

Життєві ситуації

10. Чи варто дослухатися до батьків у питанні вибору супутника / супутниці для подружнього життя? Аргументуйте.
11. Якщо ви стикнетеся з перешкодами на шляху кохання, чи будете боротися за своє щастя?

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Крістіне Нестлінґер (1936—2018)

Я хочу взаємодіяти з людьми,
в іншому разі писати зовсім не весело.
Крістіне Нестлінґер

1. З якими проблемами, на вашу думку, стикаються підлітки в наш час?
2. Які сучасні твори для підлітків ви читали? Поділіться враженнями.

Австрійська письменниця Крістіне Нестлінґер (уроджена Дракслер) народилася в м. Відні.

У школі Крістіне захоплювалася малюванням і читанням. Серед її улюблених авторів були Е. Кестнер, Б. Брехт, К. Тухольський та ін. У 1954 р. вступила до Віденського університету прикладних мистецтв. Після закінчення навчання займалася графікою, ілюструвала книжки для дорослих. Коли стала матір'ю, повністю присвятила себе вихованню дітей.

Свою першу книжку «Рудоволоса Фредеріка» (1970), у якій порушено проблему булінгу, мисткиня проілюструвала сама. Головна героїня, рудоволоса дівчинка Фредеріка, наділена суперсилою: вона здатна протистояти насильству у всіх його формах. Книжку відразу полюбили дорослі та юні читачі й читачки. Згодом вийшли друком й інші твори К. Нестлінґер: «Чоловік для мами» (1972), «Начхати нам на огіркового короля!» (1972), «Летіть, хрущі» (1973), «Конрад, або Дитина з бляшанки» (1975) та ін.

Творчість Крістіне Нестлінґер відзначена численними престижними нагородами, зокрема Премією імені Г.-К. Андерсена (1984) і Премією імені Астрід Ліндґрен за вагомі досягнення в літературі для дітей та юнацтва

(2003). Журі Премії імені Астрід Ліндгрєн зазначило: «Крістіне Нестлінгер впливає на дітей так само, як і Астрід Ліндгрєн. Її розмаїтій творчій спадщині притаманні гумор, серйозність і незриме тепло. Вона самовіддано підтримує дітей і знедолених людей».

«МАРГАРИТКО, МОЯ КВІТКО»

Ще в 1970-ті роки Крістіне Нестлінгер називали «ною Астрід Ліндгрєн». У своїх книжках письменниця порушила такі проблеми, як булінг, конфлікти між різними поколіннями, самотність дітей і підлітків. Серед них — роман «Маргаритко, моя квітко».

Структура роману. Твір містить три частини, кожна з яких хронологічно відповідає новому періоду життя головної героїні, — «Маргарита Закмайєр», «Маргарита й клопоти з Гансиком», «Маргаритко, моя квітко». У першій частині їй чотирнадцять років, у другій — п'ятнадцять, а в третій — сімнадцять.

Система образів. Головна героїня твору — дівчина на ім'я Маргарита-Марія Закмайєр, у якої «сірі, як дунайська ріль, очі, волосся кольоруспанієля» і «малесенький дитячий носик». Вона має тата, що працює на макаронній фабриці, маму-домогосподарку Елізабет, дванадцятирічного брата Гансика і цвєтльську бабусю (її так називали, бо вона мешкала в містечку Цвєтль). Усі члени родини Закмайєрів люблять поїсти, через що з них нерідко насміхаються. Маргарита соромиться власного тіла, її часто ображають у школі через надмірну вагу, а уроки фізкультури стали для неї величезною проблемою.

Проте одного дня мама Маргарити прийняла сміливе рішення — почала дотримуватися дієти. Бажання змінити свою зовнішність сигналізує і про зміни в характері жінки: вона не хоче більше бути домогосподаркою, починає заробляти гроші власною працею, а згодом іде навчатися, щоб стати соціальною працівницею. Отже, мама дівчини активно

м. Відень
(Австрія).
Сучасне фото

шукає новий сенс життя та можливості для самореалізації.

Маргарита наділена здоровим глуздом та емпатією. Спостерігаючи за тим, як її рідні переживають життєвські складнощі, Маргарита прагне зрозуміти їх, утішити й підтримати. Вона ставить запитання, які змушують дорослих замислитися, водночас намагається розібратися з особистими проблемами — навчання, зайва вага, кохання без відповіді, пошук справжніх друзів. Але згодом її життя стало настільки цікавим, активним і насиченим, що Маргарита сама не помітила, як припинила переїждати.

Упродовж розвитку сюжету роману до Маргарити виявляють увагу двоє хлопців — Флоріан Кальб і Гінцель Целляндер-Целлергаузен. Флоріан — зарозумілий, самозакоханий красунчик, який прагне добре провести час, а не шукає серйозних стосунків. А розумного Гінцеля Маргарита вважає своїм найкращим другом, він підтримує її у складні моменти. Однак вона не може визначитися, кого кохає насправді та й чи кохає когось із них узагалі.

Образи героїв та героїнь твору розкрито у всій багатогранності — із чеснотами й недоліками, досягненнями й помилками, інтересами й кумедними звичками, особливостями зовнішності й характерів. Усім їм хочеться співпереживати, адже ми бачимо в них відображення самих себе.

Актуальні проблеми твору. У романі «Маргаритко, моя квітко» К. Нестлінгер порушила проблеми, актуальні для різних поколінь: стосунки між дітьми і батьками, між чоловіком і дружиною, розлучення і його вплив на дітей, проблема професійної та особистісної самореалізації жінки, перше кохання, булінг, самопізнання, відповідальність за власне життя та власні вчинки тощо. Герої та героїні К. Нестлінгер стараються збагнути складний і непередбачуваний світ, не падають духом, а об'єднуються і намагаються подолати життєві перешкоди разом. Попри всі непорозуміння члени родини Закмайєрів ніколи не полишають одне одного в біді, а Маргарита з часом знаходить справжніх друзів — Габрієлу і Гінцеля. Перебіг сюжетних колізій у творі визначає надія на краще. Віра в людей, сила родинної підтримки, дружба допомагають Маргариті та іншим персонажам здолати всі випробування. Герої та героїні твору

Крістіне Нестлінґер у віці 17 років

не тікають від недосконалого світу, а намагаються адаптуватися в ньому, змінитися за допомогою гумору, творчості, емпатії, саморозвитку, позитивних людських стосунків.

МАРГАРИТКО, МОЯ КВІТКО (1988)

РОМАН

(Уривки)

МАРГАРИТА ЗАКМАЙЄР

РОЗДІЛ 3,

у якому тато недостатньо серйозно сприймає мамині нові звички, Маргарита зустрічається із Флоріаном Кальбом не зовсім так, як їй би хотілось, а Меді розповідає новину, та їй ніхто не вірить

1. Чи можна вважати поведінку Сабіни, Отті та інших однокласників Маргарити булінгом? Поясніть свою думку.
2. Знайдіть у тексті приклади гумору. Прокоментуйте.

(...) Наступного дня Габріела святкувала день народження. Габріела була однокласницею Маргарити, а її уродини та вечірки славилися на всю школу. Усі — навіть діти з інших класів — аж пищали, так хотіли отримати запрошення. Маргариту запрошували кожного року. Та не через те, що вона так дуже товаришувала з Габріелою, а на вимогу Габріелиної мами, бо Габріелин батько працював на макаронній фабриці разом з Маргаритиним татом, а Габріелина мама товаришувала з Маргаритиною мамою. Крім того, Габріелина мама вважала Маргариту надзвичайно милою, просто чудовою дитиною. «Чому б тобі не заприятелювати з Маргаритою?» — щодня питалася Габріелина мама доньку. «Маргарита, без сумніву, матиме на тебе кращий вплив, ніж ті жахливі типи, з якими ти знаєшся!».

Друзів, котрих Габріела вибирала собі сама, аж ніяк не можна було назвати «жахливими», але «типами» вони все-таки були. Один, худенький бліденький хлопчик, мав на правій щоці метелика, витатуйованого в натуральну величину. В іншого був гладко виголений череп. В однієї дівчини зачіска виглядала як перука з вусів. Певно, ця дівуля щодня виливала собі на голову неймовірну кількість лаку для волосся. А ще в Габріели був один знайомий, котрий уже два роки не вилазив з гіпсу: то рука в гіпсі, то нога в гіпсі, то ребра в гіпсі. Цього року на ньому був гіпсовий комір. Два тижні тому «гіпсовий» хлопчик упав з мопеда. І, як розповідали, через неправильну конструкцію захисного шолома зламав собі шийний хребець.

Вусата Голова та Метеликова Щока теж були на вечірці. А ще — дві дівчини, подібні як дві краплі води одна на одну, а також на Ніну Гаген¹. Цього разу тут був і Флоріан Кальб. Його Габрієла запросила теж із примусу: з ним товаришував її брат. (...)

У Маргарити ті «типи» не викликали блювотних рефлексів. Гості їй подобалися. Габрієліні друзі мали одну незрівнянну перевагу: вони ні до кого не чіплялися! (...)

А ще з тими типами можна було непогано поспілкуватися, тільки треба було звикнути до того, що вони розмовляли трохи інакше: повільніше, вставляючи купу англійських слів, і майже без інтонацій.

Габрієла теж була цілком нормальна. Маргариті набагато більше хотілося товаришувати з нею, ніж зі зрадливою Сабіною. І якби Габрієліна мама безперервно не вихваляла Маргариту й не ставила її доньці за приклад, це навіть було б реально. (...)

Мама Маргарити й Гансика вирішила схуднути й почати заробляти власні гроші, а відтак найнялась працювати прибиральницею до придворного радника. Це обурило тата, який вважав, що жінка має залишатися вдома і займатися хатньою роботою.

РОЗДІЛ 4,

*у якому два візочки напакуються харчами вщерть,
сивий пан з люлькою не на жарт виводить з рівноваги тата
й дещо змінюються Маргаритині уявлення по справжню любов*

1. Чому цветльська бабуся була обурена поведінкою Марі-Луїзи?
2. Що кажуть про Елізабет бабуся і тато? Як сприйняла ці думки Маргарита? Чи погоджуєтеся ви з ними?

(...) — Що сталось? У вас подружня криза?

Тут тато виклав усю правду, і бабуся безмежно обурилася. Маргарита ще ніколи не бачила її такою розгніваною. Бабуся оголосила мамину дієту зрадою всього роду Закмайєрів.

— Ми всі — круглі й добре вгодовані. Це — спадкове, — говорила вона, потягуючи носом.

Маргарита звернула бабусину увагу на те, що мама не може мати закмайєрівських генів, бо вона просто вийшла заміж за одного із Закмайєрів.

— Не роби з тата вар'ята, — заперечила бабуся. — Тепер вона Закмайєр, а Закмайєри всі круглі.

¹Ніна Гаген (Nina Hagen) — німецька панк-рок-співачка.

Бабуся голосно шморгнула носом:

— А як вона виглядала раніше? То ж був просто ходячий анекдот! Її мало не здувало вітром. До заміжжя вона була худа як тичка.

І бабуся ще довго обурювалася із приводу дієт й ідіотських жіночих журналів, які втовкмачують бідним дурепам такі жахливі нісенітниці.

Тоді тато зазначив, що цього разу винен не журнал, а така собі Марі-Луїза:

— Неможлива особа! Я трохи пригадую цю пані. Коли я познайомився з Елізабет, вона постійно ходила з тією Марі-Луїзою попідручки. Потім та, Богу дякувати, поїхала до Англії й вийшла там заміж. І народила трьох дітей. Але тепер, — тато зітхнув, — вона повернулася. Розлучена із однією дитиною! Двоє інших залишилися з батьком. І після розлучення вона вже скинула тридцять кілограмів!

— Ага! Розлучена! — бабуся зневажливо скривилась. І залишила двох дітей у батька! Гарно, нічого не скажеш! І ти дозволяєш своїй дружині зустрічатися з такою особою! Я б на твоєму місці заборонила.

Тато спробував пояснити бабусі, що мама — не мала дитина, котрій він може заборонити бавитися з іншою дитиною.

— Чоловік має право забороняти своїй жінці! — не вгавала бабуся.

— Я ж не якийсь хатній тиран, — сказав тато.

— А шкода, — докинула бабуся. Тепер вона була обурена не тільки своєю невісткою, але й сином.

— Не слід підтримувати стосунки з жінкою, котра залишила своїх дітей у колишнього чоловіка, — скрикнула вона. — Ганьба!

Гансик, жуючи маківник, теж вигукнув: «Ганьба!».

Тато почав збиратися додому набагато швидше, ніж звичайно, бо його рознервували бабусині нотації. А бабуся була така зла на тата, що

Крістіне
Нестлінґер.
2008 р.

й не намагалась його затримати. І вона не поцілувала його на прощання, як звичайно, в обидві щоки, а тільки буркнула: «Тобі не завадило б навчитися трохи більше наполягати на своєму».

У машині, підстрибуючи на вибоїнах, Маргарита промовила:

— Бабуся якась дивна.

Тато не відповів, а Гансик заверещав:

— А от і ні, вона має рацію! Мама не повинна зустрічатися з тією Марі-Луїзою!

— Та я не це маю на увазі, — сказала Маргарита. — Я маю на увазі, що вона обурюється, коли після розлучення діти залишаються з батьком. Це звучить так, ніби батько — найстрашніше, що може бути.

— Ні, вона не це хотіла сказати, — заперечив Гансик. — Вона хотіла сказати, що добра мати ніколи не віддасть своїх дітей!

— Та і я ж про це! — сказала Маргарита. — А чому добрий батько має віддавати своїх дітей?

— Тому що нібито існує материнський інстинкт, а не батьківський, — пояснив тато.

— А в тебе є батьківський інстинкт? — поцікавилася Маргарита.

— Не знаю, — сказав тато.

— А якби ти розлучився з мамою... — тато не дав Гансикові договорити:

— Я не збираюся розлучатись!

— А якщо мама з тобою розлучиться...

Тато знову перервав Гансика:

— Не розлучиться!

— Та я знаю, — кивнув Гансик, — але ж можна собі таке уявити.

— Ну, припустімо, — сказав тато.

— А що було б з нами? (...) Ти би взяв нас до себе? — наполягав Гансик.

— Усіх трьох? — голос тата звучав дещо розгублено.

— Так, усіх трьох, — підтвердив Гансик.

— Мама би вас не віддала, — ухилився від прямої відповіді тато.

— А якби віддала? — вперто правив своє Гансик.

— А ви б хотіли до мене? — спитав тато.

— Припустімо, хотіли б, — сказала Маргарита.

— Ну, то я би спробував, — прорік тато. Це пролунало героїчно. Потому він уже не так героїчно додав: — Але я не знаю, чи дав би собі раду з Меді. Це, напевно, було б дуже важко. Вона ж така маленька!

Тато забрав одну руку з керма й скрутив з лівого вуса знак питання, а із правого — знак оклику.

— Ну, ось бачиш! — Маргарита повернулася до Гансика. — Цілком так само могло бути в Марі-Луїзі. Двоє старших дітей захотіли залишитися в Англії, у тата, а найменшого він не взяв!

Гансикові очі затято зблиснули.

Він закричав:

— А чого ти весь час захищаєш цю дурепу! Якби вона була доброю матір'ю, діти не хотіли б лишатись у батька!

— А якщо тато був добрим батьком? — Маргарита усміхнулася до Гансика.

— Не верзи дурниць! — огризнувся Гансик.

Коли він не знав, як викрутитися, то завжди починав кричати: «Не верзи дурниць!». Маргарита до цього звикла й не ображалася. (...) Але тато вже захопився цією ідеєю й продовжував уголос розмірковувати, як би виглядало життя такої трійці — Гансик & Маргарита & тато. Він дійшов висновку, що це все вимагало б лише «перерозподілу та переструктурування». Він був переконаний, що все би функціонувало бездоганно. Слухаючи татову версію життя втрьох, Маргарита зі здивуванням помітила, що хатню роботу в цьому уявному трикутнику тато порівну розподілив між нею та Гансиком, а те, що було не до сили дітям, перекинув на пральні, хімчистки, ресторани й прибиральниць. Здавалося, що для нього самого нічого не змінювалось. У такому «троїстому» господарстві татові знову не залишалось жодних обов'язків, окрім заробляння грошей і смаження яєчні з беконом. (...)

Мама посварилася з татом, забрала шестирічну Меді й оселилася у своєї подруги Марі-Луїзи. Гансик повідомив однокласникам, ніби його мама поїхала до Африки, але хлопці йому не повірили, оскільки щодня бачили пані Закмайер у місті. Тому Гансика побили. Маргарита заступилась за брата, але через те, що вона грубо відштовхнула нападників, її викликали до директора разом з усіма учасниками бійки.

РОЗДІЛ 8,

*який хоч і є останнім, але це ще не кінець історії,
оскільки для живих людей життя не зупиняється,
а в цій книжці живими залишаються, звичайно ж, усі герої*

1. Чи змінилися стосунки батьків Закмайєрів після сцени в директора?
2. Чим був дуже задоволений Гансик?

(...) Перед десятою директор був уже геть знесилений.

— Як на мене, — оголосив він, — цю справу можна закривати. Відповідні оцінки з поведінки Закмайєрам виставить педрада. Мені ж особисто продовження цих розмов видається недоцільним і небажаним. Батьки жертв, звісно, можуть подати скаргу в поліцію. Це, звичайно, їхнє право.

— Але тоді ми теж подамо скаргу, — в один голос скрикнули тато й мама, — бо наш Гансик — теж жертва!

Пан і дві пані ще трохи пообурювались і, кидаючи розлючені погляди, відступили. Директор попросив присутніх учнів на знак примирення подати одне одному руки. Потиск рук відбувся без особливого ентузіазму, і коли й це було залагоджено, троє старших школярів і маленький Майер пішли на уроки.

Тато і мама простягнули директорові руки й процвірінькали щось про «вдячність за розуміння» та «дитячу психіку». А насамкінець Гансик і Маргарита ще мусили пообіцяти директорові, що більше ніколи не битимуться, ні в наступі, ні в обороні, і аж тоді родина Закмайєрів нарешті вийшла з кабінету.

У коридорі, перед кабінетом директора, було тихо.

— Ху-у-у, як я ненавиджу школу, — сказав тато, витираючи чоло.

— І я! — сказала мама.

— Це досить сумно для людини, котра незабаром знову піде вчитися, люба Елізабет, — посміхнувся тато.

— Це ж для мене не примха й не забаганка, — сказала мама.

— Маєш час на каву, Елізабет? Чи боїшся, що твій радник випаде тобі з інвалідного візка? — спитав тато.

— Кава зараз була б і справді доречна, — погодилася мама.

— Ну, то па-па, — сказали тато з мамою Гансикові та Маргариті й швидко попрямували до виходу.

Гансик і Маргарита пішли на третій поверх, до своїх класів.

— Вони що, помирилися? — спитав Гансик.

— Певно, що ні, — знизала плечима Маргарита.

— Але якщо бабуса піде додому...

— Сьогодні за сніданком мама сказала, що тепер треба якось домовитися... (...)

Гансик зітхнув, а тоді раптом посміхнувся й мовив:

— А вони були класні, правда? Як вони нас захищали! Це було просто супер! Погодсья, що далеко не всі батьки здатні на таке! (...) Більшість батьків не заступається за своїх дітей. Але наші... — Гансик зупинився. — Наші нас ніколи не зрадять!

Обкладинка роману К. Нестлінґер «Маргаритко, моя квітко».

Ілюстрація Керстін Майер. 2012 р.

МАРГАРИТА Й КЛОПОТИ З ГАНСИКОМ

РОЗДІЛ 2,

*у якому Маргарита не може дати стільки любові,
скільки від неї вимагають, і робить відкриття,
яке не має нічого спільного з коханням*

1. За яких умов ви найкраще навчаєтеся і запам'ятовуєте інформацію?
2. Що, на вашу думку, допомагає відрізнити справжнє кохання від несправжнього?

У п'ятницю по обіді Маргарита сиділа в кав'ярні «Ваксельбергер», у кутку біля печі, й учила англійські слова. «У «Ваксельбергері» в мій мозок уміщується вдвічі більше й удвічі швидше, ніж деінде», — виправдовувалася вона перед мамою, коли та дивувалася зі звички доньки робити уроки в кав'ярні. Як слід пояснити це Маргарита не могла, та, очевидно, вона мала рацію, бо, хоч і витрачала на домашні завдання не надто багато часу, з усіх предметів — за винятком фізкультури та малювання, в неї були дуже добрі оцінки — середній бал 1,6¹, а якщо врахувати, що з фізкультури та малювання вона мала «задовільно», то загалом це було неабияке досягнення. Тому дехто з Маргаритиних однокласників називав її «вискочкою», хоча це була абсолютна нісенітниця. (...)

Саме в той момент, коли Маргарита з полегшенням перегорнула останню списану словами сторінку зошита, двері відчинились і зайшов Гінцель. Маргарита відклала словничок і посміхнулася до хлопця. Гінцель підійшов ближче.

— Маргаритко, моя квітко, знову вчишся? — спитав він і зупинився перед Маргаритою, притуливши спину до теплої печі. — Полетиш зі мною на Тенерифе? — спитав він Маргариту. (...) — Моя вельмишановна пані бабуся дещо розщедрилася. (...) Бабця сказала, що не може більше бачити моє татування, — Гінцель ніжно погладив вказівним пальцем метелика в натуральну величину, витатуйованого в нього на лівій щоці. — Вона вважає, що такі штуки мають лише матроси й пролетарі. Тоді я сказав, що для того, щоб видалити метелика, потрібна косметична операція. І вона почала наполягати, щоб я конче її зробив, інакше, мовляв, я ніколи не зможу стати адвокатом, чи дипломатом, чи головним лікарем. І виписала чек. Щоб забезпечити мені гідне майбутнє і на решті позбутися цієї ганьби для родини.

Маргариті теж не дуже подобався метелик, витатуйований у Гінцеля на щоці. Вона ніколи не могла збагнути, що може штовхнути людину добровільно погодитися на болючі тортури із практично незворотними

наслідками. А ще вона підозрювала, що Гінцеля ця прикраса теж уже давно дратує, але він просто не хоче цього визнавати.

Торік, коли Маргарита з ним познайомилася, татуювання принаймні пасувало до його стилю: тоді він ходив запнутий у чорну шкіру від шиї до носаків чобіт, із наїжаченою чорною щетиною на черепі, увінчаною жмутком волосся, кінчики якого були пофарбовані в червоний.

Та приблизно пів року тому Гінцель змінив стиль. Тепер він мастив волосся гелем, робив проділ посередині й мав тоненькі вусики, закручені кренделиками. Він носив круглі нікелеві окуляри та черевики зі шнурівками, прадідові смугасті штани на шлейках зі шкіряними петлями, замість нормальної сорочки — чоловічу нічну сорочку початку ХХ століття з мотузяними гудзиками та гаптуванням, а зверху — в'язану камізельку, точнісінько як у цвельської бабусі. А поверх цієї камізельки він убирав допотопний макінтош. На думку Маргарити, метелик на щоці абсолютно не пасував до цього стилю. Він видавав те, що Гінцель раніше був зовсім інакший. (...)

— Гінцелю, мій любий хлопчику, — сказала вона, — здається, ти не подумав, що я не можу просто так узяти й поїхати світ за очі, бо мушу ходити до школи! (...) У тебе зовсім дах поїхав! (...)

— Це в тебе поїхав дах, Маргаритко, моя квітко, — не залишився в боргу Гінцель. — Чесно! Зараз треба жити! Тут і зараз — *«Hic et nunc»*, як полюбляли говорити давні римляни. Якщо будеш завжди думати про наслідки, нічого в житті не побачиш!

— А тепер стули пельку й послухай, що я скажу, — просичала Маргарита. — Тобі легко говорити. По-перше, тобі щойно виповнилося вісімнадцять, і нікого особливо не гребе, чим ти займаєшся. А по-друге, щомісяця першого числа ти отримуєш від свого старого чек, байдуже, втечеш ти на кілька тижнів на південь, чи ні! (...)

Маргарита шпетила бідного Гінцеля, як могла. Вона дорікнула йому, що в неформала він тільки бавиться. Упродовж одного сезону — у шкіряних обладунках і з червоним пензликом на макітрі. Потім іще рік — із проділом посередині й у прадідусевому вбранні. Для того, хто виріс у восьми кімнатах, до того ж із покоївкою та служниками, пожити кілька років в однокімнатній кавалерці з туалетом на поверсі — просто таке собі дивацтво й урізноманітнення, щоб не було нудно. Такий, як він, може собі дозволити бити байдики, вдавати із себе тусовщика й плювати на гроші.

— Але за цим, — продовжувала звинувачення Маргарита, — стоїть клан Целляндер-Целлергаузен із усім його статком, і в глибині душі ти чудово знаєш, що нічого страшного з тобою не станеться. Моя бабуся, якою склеротичкою вона б не була, ніколи не змогла б виписати такий чек! У моєї бабусі немає чекової книжки. І рахунка в банку. І грошей! (...) Хай там як, а колись ти отримаєш спадок, — докинула Маргарита, щоб

остаточно добити Гінцеля. — (...) Людина, котра колись отримає такий спадок, може легко сказати, що їй начхати на школу й оцінки, весь отой стрес і решту паскудних речей! На твоєму місці я б теж так зробила! (...)

Гінцель подивився на Маргариту, погладив вказівним пальцем свого метелика й сказав:

— Ти мене не любиш! (...)

Маргарита не відводила очей від стіни. Вона почувалася безпорадною. Те, що Гінцелєві хотілось, аби вона його любила, вона збагнула вже деякий час тому. От тільки їй не було зрозуміло, чи можна було назвати ту прихильність, яку вона до нього почувала, «коханням». Гінцель їй подобався. Він був її найкращим другом. Але в неї абсолютно не виникало бажання поцілувати його (...).

Батьки Маргарити не розлучилися, однак Маргарита, її мама і сестричка Меді почали жити разом із маминою подругою Марі-Луїзою, її маленьким сином Пепі та котом Сеппі. Маргаритина мама Елізабет навчається, щоб стати соціальною працівницею, а Маргарита ходить до школи й піклується про дітей.

РОЗДІЛ 4,

*у якому Маргариті доводиться пережити важкий тиждень,
бо серед мешканців квартири поширюється вірус грипу*

1. *З якими новими проблемами стикається Маргарита? Як вона їх вирішує?*
2. *Чому вчитель математики не покарав Маргариту?*

У понеділок вранці Меді та Пепі годі було розбудити, а коли Маргарита нарешті їх розворушила, вони, бліді й слабкі, похитуючись, позіхаючи та скиглячи, пішли до ванної.

На них це було не схоже: зазвичай уранці вони бували страшенно веселі й бадьорі, вже о пів на шосту починали кидатися подушками, вмикали радіо на повну гучність, поїдали непридатні для сніданку харчі й не давали спати Маргариті, Марі-Луїзі та мамі. Отож, Маргаритина мама захвилювалась і відіслала Пепі та Меді назад до ліжок.

Марі-Луїза поміряла їм температуру. У Меді було 38,9, а в Пепі — аж 39,2.

— Якщо таке із самого ранку, — стурбовано сказала мама, — то ввечері в них узагалі буде під сорок!

— У місті епідемія грипу, — сказала Марі-Луїза. — Це точно грип. Зараз багато хворих.

— Хто з ними залишиться? — запитала Маргарита.

Марі-Луїза поглянула винувато.

— Я не можу, — сказала вона. — У нас на роботі вже двоє на лікарняному. Якщо і я залишуся вдома, буде повний хаос!

Марі-Луїза подивилася на Маргариту, і її погляд промовляв: «Прошу тебе, добра дитинко, будь така ласкава!».

— Ми сьогодні пишемо контрольну з англійської, — сказала Маргарита. — Всі подумують, що я не прийшла навмисно.

— Ні, ні, — зітхнула Маргаритина мама. — Ти підеш до школи. Ти не можеш пропустити через це контрольну! З ними залишуся я. У мене сьогодні немає важливих занять. Тільки в середу, у середу я не можу. Я мушу читати реферат.

— Окей, усе ясно, — сказала Марі-Луїза. — Елізабет залишиться з дітьми сьогодні й завтра, у середу Маргарита прогуляє школу, а від четверга я візьму лікарняний!

Маргариті спало на думку, що в середу в неї тест із біології й що вона його конче мусить написати! Оцінка з біології в неї хиталася між «відмінно» та «добре», тож тест був вирішальним.

Але Маргарита кивнула. Їй здалося дріб'язковим відкараскуватися від єдиного дня догляду за дітьми. Крім того, вона була б налаштована оптимістично: хтозна, може, до післязавтра Меді та Пепі вже видужають!

Однак опівдні, повернувшись додому у відносно веселому настрої після добре написаної контрольної з англійської, Маргарита побачила там не тільки хвору Меді та хворого Пепі, але й геть хвору маму. (...) А ввечері прийшла з роботи Марі-Луїза, бліда та квола. (...)

У вівторок вранці Маргарита принесла до ліжок чотирьох хворих чотири склянки липового чаю, роздала термометри й повідомила про хворобу Марі-Луїзи за місцем її роботи, а мами — за місцем навчання. Їй було трохи дивно телефонувати до секретарки соціальної академії: «Моя мама, Елізабет Закмайер, студентка другого курсу, захворіла на грип і не може прийти на заняття!». Та жіночці в секретаріаті це зовсім не видалося дивним. Вона побажала мамі швидкого одужання й співчутливо поцікавилася, чи не потребує Маргарита якоїсь допомоги. «Дякую, ні, — відповіла Маргарита. — Я дам собі раду!»

До школи Маргарита прийшла п'ятнадцять по восьмій. У класі саме точилися бурхливі дебати між Габріелою та вчителькою історії. Габріела з розпашілим обличчям стояла біля вчительського столу й стверджувала, що все, що їх примушують учити у школі, — застаріле, нудне, нецікаве й узагалі повна дурня. (...) Маргаритиною запізнення ніхто не помітив, і їй не довелося нічого пояснювати. Вона вдавала, ніби уважно слухає розповідь про іспанську колоніальну політику на початку новітньої ери та конспектує. Натомість у Маргаритиному блокноті з'являлися цілком інші записи: липовий чай, цукор, хліб, м'ясо для кота, аспірин, вишневий компот... Маргарита складала список продуктів.

На четвертому уроці була математика, і Маргарита раптом дуже занепокоїлася, бо згадала, що продуктові крамниці о дванадцятій зачиняють на перерву, тож після уроків вона не зможе нічого купити. «М'ясо для kota мені конче потрібне, — подумала Маргарита. — Все інше може почекати, тільки не м'ясо для kota. Якщо я прийду без м'яса, ненажера Сеппі мені голову відгризе. Він уже сьогодні вранці був негодований. Напевно, сидить зараз перед маминим ліжком, нявчить і шкрябає ніжки меблів. До третьої години, коли магазини знову відчинять, — подумала Маргарита, — Сеппі не витримає!»

У класі було досить тихо. Вчитель математики вираховував на дошці якесь рівняння із трьома невідомими. Розв'язання просунулося настільки, що два невідомі стали вже відомі. Учні 5-А, — крім Сабіни, яка колупалась у носі й дивилась у вікно, — рахували разом з учителем.

Маргарита встала й сказала:

— Вибачте!

Учитель математики обернувся.

— Тобі щось незрозуміло, дитино? — спитав він досить здивовано, бо Маргариті Закмайер на уроках математики зазвичай завжди було все зрозуміло.

— Перепрошую, мені треба терміново вийти, я мушу купити телячий шніцель, — сказала Маргарита.

Учитель математики не второпав, про що йдеться:

— Що ти хочеш, дитинко?

Маргарита повторила своє прохання.

— Ти при своєму розумі? — спитав математик.

Колектив 5-А відклав ручки. Навіть Сабіна перестала колупати в носі й роздивлятися хмарки. Здавалося, події ставали цікавими.

— Я при своєму розумі, — сказала Маргарита. — Але в мене вдома всі хворі. А котові потрібна їжа. А магазини ось-ось зачинять. Я через кілька хвилин повернуся!

— Це абсолютно неможливо, — сказав учитель. — Уяви собі, що кожен почав би відпрошуватись!

— Але ж кожен не відпрошується! — зауважив Флоріан Кальб.

— Я не маю права відпустити учня з уроку, — сказав учитель.

Крістіне Нестлінґер. 1977 р.

— І це називається гуманна школа! — вигукнула Габріела. — Та кожен пес на ланцюгу має більше свободи!

— Точно, — сказала Маргарита, кивнула Габріелі, витягла з торби гаманець і вийшла з класу.

Через тринадцять хвилин засапана Маргарита з телячим шніцелем у руках повернулася. Однокласники розглядали її зі здивуванням і захопленням. Учитель математики проігнорував її, вдаючи, ніби зовсім не помітив її приходу. (...)

Маргарита справді пережила цей випадок зовсім безболісно, бо несанкціонований похід за шніцелем узагалі не мав жодних наслідків. Чи то вчитель не повідомив директора, чи директор через забудькуватість або навмисне не роздмухував цю справу. Так чи сяк, а Маргариту не викликали ані класний керівник, ані директор, і Александер Андерле обурено сказав їй: «Отак завжди. Любимчики можуть дозволити собі все, що завгодно! Я би хотів бачити, що було б, якби за котячим м'ясом пішов я!».

Маргарита була така вимучена й втомлена доглядом за хворими, що навіть не показала Александерові Андерле язика чи якимось інакше не поставила його на місце. Три останні дні вона дуже мало спала. Щоночі принаймні разів із десять її будили то Пепі, то Меді: «Мені гаряче», «Мені зимно», «Я хочу пити», «Мене нудить», «Я хочу в туалет», «Мені страшно». А Маргарита, намагаючись не турбувати сон мамі та Марі-Луїзи, щоразу мчала до Меді й Пепі. І накривала їх, і розкривала, і водила в туалет, і приносила чай, і заспокоювала, і голубила, і запевняла, що привидів не буває і що загрозливе потріскування — це тільки звуки із труб опалювання.

У п'ятницю після обіду в Меді та Пепі вже майже не було температури, а мамі й Марі-Луїзі стало трохи краще. Принаймні так вони запевняли.

— Ах, Маргарито! Якби не ти! — хвалила дівчину Марі-Луїза, не встаючи з ліжка.

— Моя Маргаритка — просто янгол, — озвалася з сусіднього ліжка Маргаритина мама. — Я навіть не знаю, чим заслужила на таку добру доньку. Просто золото, а не дитина!

Учениця Нової української школи.
Сучасне фото

Маргарита була зворушена. Вона теж вирішила трохи прилягти, її лихоманило, боліла голова, тремтіли коліна й страшенно хотілося спати. Так хотілося, що вона навіть не роздягнулася.

— Тепер злягло і наше золотце, — засинаючи, почула Маргарита. Вона провалилась у сон, твердо переконана, що прокинеться о четвертій, бо треба було конче запастися харчами на вихідні.

Та прокинулася Маргарита аж о сьомій (...) і маленькими непевними кроками подріботіла до вітальні.

Там вона побачила дуже незвичну й зворушливу картину. Мама сиділа в кріслі-гойдалці з ковдрою на колінах і чашкою чаю в руці. Марі-Луїза напівлежала у фотелі з пледом на колінах і котом Сеппі на руках. Меді та Пепі вмостилися на канапі. Усі четверо слухали Гінцеля, який присів на краєчку канапи й читав уголос казку про старанну Лізу. (...)

— Чого ви мене не розбудили? — спитала Маргарита маму. — Я ж хотіла йти за продуктами. Завтра субота. Нам потрібні якісь харчі на вихідні. Коли я завтра прийду зі школи, магазини вже зачиняться!

— У тебе грип, — сказала мама. — Ти не можеш нікуди йти. І до школи ти завтра не підеш. Гінцель нам усе купив. Нам тепер нічого не треба! (...)

Гінцель (...) відчинив Маргаритину шафу. На внутрішньому боці дверцят було приклеєне фото Флоріана Кальба у форматі А4. Роздивившись Флоріанову колгейтову посмішку, Флоріанові пальмолівові кучері, Флоріанів тюнсовий носик і Флоріанів ковбойсько-мальборівський погляд, Гінцель пробурмотів: «Ну-ну», — і зачинив шафу. (...)

Маргарита хотіла б пояснити Гінцелеві, що це фото не має абсолютно ніякого суттєвого значення, бо його жартома почепила в шафі Габрієла. «Кожен робітник має в шафі фотку якоїсь зірки», — сказала вона й приклеїла Маргариті красунчика Флоріана. Але в той момент Маргарита не мала сили пояснювати це Гінцелеві. Вона тільки залізла під ковдру, натягнувши її до підборіддя. (...)

Гінцель простягнув Маргариті велику склянку якогось рожевого напою.

— Випий, — сказав він. — Там усі вітаміни, від А1 до Я7. І особливо багато вітаміну С!

Маргарита взяла склянку й слухняно випила. Рожевий напій мав хімічний смак шипучки.

— А чого це ти взагалі тут? — запитала Маргарита.

Гінцель іще ніколи не був у неї вдома. Якби голова дівчини не була затьмарена гарячкою та грипом, то Гінцелева присутність здивувала б її ще більше.

— Бо я не можу без тебе довго, — сказав Гінцель. — Тебе не було у «Ваксельбергері» цілий тиждень. Хіба це життя! Тому я вирішив по-

дзвонити, а твоя мама сказала, що ви всі похворіли. От я й приліз. Подумав, може, стану в пригоді!

— Гінцелю, ти дуже-дуже класний, — сказала Маргарита, взяла Гінцеля за руку і, міцно тримаючи її, заснула.

(Переклад Ольги Сидор)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Як ви вважаєте, чому Гансик збрехав про те, що відбувалося в його родині?
2. Які конфлікти виникли в родині Закмайєрів? Поясніть їхні причини.
3. Як Маргарита ставиться до членів сім'ї і як вони ставляться до неї?
4. Чи є в Маргарити справжні друзі?

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

5. Чи можуть порозумітися дорослі, діти та підлітки в романі? За яких умов?
6. Які слова й вчинки персонажів вам імпонують, а з якими ви не згодні? Поясніть вашу думку.

Творче самовираження

7. Уявіть себе на місці Маргарити, Гансика, Елізабет, Флоріана або Гінцеля (за вибором). Опишіть події, що відбувалися в одному з розділів роману (на ваш вибір), з погляду цього / цієї героя / героїні.
8. Намалюйте портрет одного / однієї з персонажів твору.

Цифрові навички

9. Підготуйте презентацію про один із видів молодіжної культури кінця XX — початку XXI ст. У чому, на вашу думку, полягають його переваги й недоліки?

Дослідження і проєкти

10. За допомогою інтернету дослідіть ідеали краси в різні епохи. Укажіть подібності й відмінності між тогочасними уявленнями про красу людського тіла і сучасним баченням краси. А в чому полягає краса для вас?

Життєві ситуації

11. За яким принципом ви обираєте своє коло спілкування?
12. Яким ви бачите справедливий розподіл обов'язків у родині? Обґрунтуйте свою думку.
13. Поясніть смисл висловлювання «навчання впродовж життя». Як ви ставитеся до того, що людина в зрілому віці отримує нову професію або навички? З якими труднощами може зіткнутися така людина?

2

У стихії почуттів: романтизм

Романтизм у літературі та мистецтві

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля...

Тарас Шевченко

1. За допомогою словника визначте зміст слів «романтик», «романтичний».
2. Як ви гадаєте, чим відрізняється романтик від прагматика?
3. Яких людей — романтиків чи прагматиків — на вашу думку, більше в сучасному суспільстві? Як вони впливають на розвиток країни?

Хронологічні межі романтизму. Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. почав формуватися новий художній напрям — романтизм. Він активно розвивався в європейських країнах у 1810—1830-ті роки, у США — у 1840-ві — 1860-ті, у Канаді — у 1860—1880-ті роки.

14 липня —
День взяття
Бастилії,
національне
свято
Франції.
Сучасне фото

Романтизм приніс у країни Європи особливе відчуття свободи, дух перетворення, нові ідеали. Волелюбні ідеї, які обстоювали романтики, вплинули на суспільну свідомість, піднесення національно-визвольних рухів, зокрема в Україні. У той час народи Західної Європи розпочали свій поступ до демократії, що позначилося і на українському історичному процесі та розвитку мистецтва.

Романтики виступали проти насильства, несправедливості, духовної ницості, розглядали людину не як частину суспільства, залежну від зовнішніх обставин, а як вільну особистість, наділену духовною силою і здатною творити. Вони обстоювали ідеї звільнення народів від тиранії правителів, свободи в почуттях і вчинках, рівності всіх людей.

Історичні умови романтизму. Активний розвиток романтизму в Європі спричинений передовсім Великою французькою революцією (1789—1799). Її гаслом були слова «Свобода, рівність, братерство». У липні 1789 р. в Парижі повстали широкі народні маси, які взяли в облогу, а потім штурмували Бастилію — королівську в'язницю. 14 липня у Франції щороку відзначають велике національне свято — День взяття Бастилії як символ здобуття свободи. У роки Великої французької революції народилася пісня «Марсельєза» (автор слів Клод-Жозеф Руже де Ліль), що нині є національним гімном Франції.

У процесі Великої французької революції було встановлено конституційну монархію, відтак — республіку. «Ми — діти Французької революції», — писав Віктор Гюго. Справді, письменники й письменниці палко вірили в оновлення світу, початок нової ери людства. Це відображено в їхніх творах. Однак невдовзі стало зрозуміло, що ідеали Великої французької революції не були втілені в життя. Поступово в Європі розпочалися процеси формування буржуазних держав, утвердження влади грошей, нового поневолення, що призвело до погіршення становища народів у різних країнах. Тому в романтичних творах звучать мотиви

Ілля Рєпін.
Запорозжці
пишуть листа
турецькому
султанові.
1850 р.

боротьби й свободи, а також суму й розчарування через неможливість реалізувати прекрасні ідеї.

Вплив філософії на розвиток романтизму. Значний вплив на розвиток романтизму справила філософія, зокрема німецький класичний ідеалізм, яскравим представником якого був Іммануїл Кант. Він вважав, що людина вільна у своїх почуттях і вчинках, вона є носієм усезагальної волі й розуму, а її поведінку визначають особистісна свобода та моральні принципи. І. Кант закликав до пізнання внутрішнього світу людини та природи в розмаїтті та безмежності її проявів.

У 1796—1797 рр. у м. Єні (Німеччина) брати Август і Фрідріх Шлегелі об'єднали довкола себе мислителів і митців, які прагнули творити нову культуру. Це угруповання отримало назву «Німецький гурток романтиків». До нього належали письменники Новаліс (псевдонім, справжнє ім'я — Фрідріх фон Гарденберг), Л. Тік, В. Ваккенродер, філософи Ф. Шеллінг, Й. Фіхте.

Першим виклав теорію романтизму Ф. Шлегель. Він утверджував новий (порівняно з літературою класицизму) тип героя — вільну особистість, здатну активно змінювати дійсність. Діяльність німецьких романтиків була тісно пов'язана з Єнським університетом, адже деякі з них були викладачами. Так дух свободи проник в університетське середовище. З Німеччини ідеї романтизму поширилися в інші європейські країни. До речі, німецькі романтики закликали вивчати народну творчість, тому саме в добу романтизму почався етап активного збирання та опанування фольклору. Цим особливо активно займалися представники

Ежен Делакруа. Свобода, що веде народ. 1830 р.

Каспар-Давид Фрідріх. Мандрівник над морем туману. 1818 р.

гайдельберзького гуртка романтиків (сформувався в м. Гайдельберг (Німеччина) у 1805—1810-ті роки) — брати Якоб і Вільгельм Ґрімм, Ахен фон Арнім, Клеменс Брентано та ін.

Естетичні чинники формування романтизму. Діяльність видатних представників німецького Просвітництва Й.-В. Ґете і Ф. Шиллера сприяла розвитку романтизму, адже в їхній спадщині, особливо останнього періоду, сформувалися засади романтичного мислення і з'явилися нові герої та героїні, вільні й незалежні особистості. Наприкінці XVIII ст. Й.-В. Ґете і Ф. Шиллер увійшли до літературної групи «Буря й натиск» (або штюрмерів, з нім. Sturm und Drang). Провідними темами творів представників цього руху стали бунт проти усталених норм, боротьба за свободу почуттів, оспівування природи, конфлікт особистості із суспільством та ін.

На формування романтизму вплинули також досягнення сентименталістів, зокрема увага до внутрішнього світу особистості, культ природи і почуттів.

Провідні ознаки романтизму як художнього напрямку

1. Суб'єктивність (заглиблення у внутрішній світ особистості).
2. Об'єкт художнього зображення — не навколишня дійсність, а передусім світ почуттів і переживань людини.
3. Людина — найвища цінність, безмежний всесвіт, вона наділена потужною творчою силою.
4. Романтичні герої та героїні — незвичайні особистості, вирізняються з-поміж оточення, внутрішньо вільні, творчі.
5. Людина і світ сповнені таємниць, не пізнані до кінця, перебувають у постійному русі.
6. Возвеличення творчої уяви і свободи митця / мисткині, сили мистецтва в перетворенні дійсності.
7. Конфлікт мрії та дійсності, особистості й суспільства.
8. Провідні теми й мотиви — прагнення свободи, боротьба з несправедливістю, кохання, розчарування в суспільстві, неприйняття бездуховності, мрія про ідеал, любов до природи та ін.
9. Зацікавленість минулим, народною творчістю, міфологією.
10. Пріоритет творчої інтуїції, фантазії.
11. Специфічна поетика романтизму (фантастика, виразні символи, контрасти, алегорії, яскрава емоційна мова тощо).

Літературні течії і представники романтизму. Романтизм не був однорідним явищем. У європейських літературах виокремлюють такі його течії, як філософська (єнський гурток романтиків); народно-фольклорна (гайдельберзький гурток романтиків, Г. Гейне, А. Міцкевич, Т. Шевченко, М. Гоголь та ін.); байронічна (Дж.-Г. Байрон,

Стара будівля Єнського університету,
м. Єна (Німеччина). Сучасне фото

Будинок-музей єнських романтиків,
м. Єна (Німеччина). Сучасне фото

А. де Вінї, А. Мюссе, Г. Гейне та ін.); гротескна (Е.-Т.-А. Гофман, М. Гоголь, Е. По та ін.); утопічна (П.-Б. Шеллі, В. Гюго, Жорж Санд, В. Годвін та ін.); історична (В. Гюго, М. Гоголь, П. Меріме та ін.); релігійно-містична (єнські романтики, С. Колрідж, Ф. Шатобріан, А. Міцкевич та ін.).

Взаємодія романтизму з іншими напрямками. Специфіка формування романтизму полягала в тому, що в 1820—1830-ті роки він активно взаємодіяв із реалізмом. Елементи романтичного стилю виявилися у творчості О. де Бальзака, М. Гоголя, В. Гюго, Стендаля, Г. Флобера та ін. Злет романтичної літератури відбувся в першій третині XIX ст. У пізньому романтизмі з'явилися ознаки модернізму. Його започаткували Ш. Бодлер, П. Верлен, Леся Українка, І. Франко та ін. Наприкінці XIX — на початку XX ст. елементи романтизму і модернізму перепліталися, особливо в ліриці.

Отже, романтизм утвердив цінність людської особистості, багатство її внутрішнього світу, право на вільне життя, здатність одухотворювати світ. Романтики протиставили дійсності творчу фантазію. Вони прагнули досягти таємниці буття, вічного руху, що відбувається в історії, природі та суспільстві. Поетиці романтизму властиві контрасти, багатство символіки, звернення до фольклору та міфології. Авторська свідомість визначала розвиток жанрів і стилів. З огляду на це романтизм вважають справжнім переворотом у мистецтві, який відбувся в Європі наприкінці XVIII — на початку XIX ст., а звідти поширився і на інші континенти.

Сцени з опери «Тарас Бульба» (композитор М. Лисенко). Національний театр опери та балету імені Т. Г. Шевченка, м. Київ. 2017 р.

Специфіка розвитку романтизму в Україні

Формування романтизму в Україні сприяло пробудженню національної свідомості, утвердженню історичної самобутності народу, його «духу», культурних традицій, мови й літератури. Український романтизм тісно пов'язаний із національно-визвольним рухом, що вплинув на теми, мотиви, пафос цього напрямку. Митці звернулися до минувшини, наголошуючи на своєрідності розвитку українського народу та його праві на свободу.

На межі 1820—1830-х років з'явилися перші зразки української романтичної літератури в Харкові (твори І. Срезневського, І. Розковшенка, Ф. і О. Євецьких, О. Шпигоцького та ін.). У Галичині під гаслом національного відродження виступила «Руська трійця» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький). Наприкінці 1830-х — на початку 1840-х років заявило про себе нове покоління романтиків (А. Метлинський, Є. Гребінка). Провідна роль в утвердженні романтичного типу творчості належить Т. Шевченку, М. Гоголю, П. Кулішчу.

У поезії українського романтизму яскраво виявилися дві течії — національно-патріотична (Т. Шевченко та ін.) і суб'єктивно-лірична (М. Петренко, Є. Гребінка, В. Забіла, Я. Щоголів та ін.). У прозі вирізняються великі епічні жанри — історична повість («Тарас Бульба» М. Гоголя та ін.) й історичний роман («Чорна рада» П. Куліша та ін.). Українським творам цього напрямку властиві пісенне

Опанас
Сластіон.
Проводи
на Січ.
Кін. XIX —
поч. XX ст.

начало, ідеалізація минувшини, національно-визвольні мотиви, образи кобзарів, козаків, українських дівчат / жінок тощо.

● Дерево термінів

Романтизм — художній напрям у літературі й мистецтві, якому притаманні інтуїтивно-чуттєве світосприйняття, увага до внутрішнього світу особистості, неприйняття буденності, конфлікт мрії та дійсності, захоплення несвідомим і таємничим, фантастичним, ірраціональним, звернення до фольклору та міфології.

Романтизм в образотворчому мистецтві

Яскравим виявом романтизму в живописі є твори французького художника Ежена Делакруа. На героїчному полотні «Свобода, що веде народ» (1830) створено образ жінки, що веде народ до нового життя. Це символ Великої французької революції. Ще одним відомим французьким художником-романтиком був Теодор Жеріко. В основі сюжету його полотна «Пліт “Медузи”» (1818—1819) — реальна історія фрегата «Медуза», що зазнав катастрофи в морі. На картині відтворено боротьбу життя і смерті, напруження людських почуттів. Морська стихія є символом виру життя.

Йозеф Кох. Водоспад. 1796 р.

Німецький художник Каспар-Давид Фрідріх любив писати романтичні пейзажі природи, пройняті щемом людської самотності, відчуттям туги і прагненням знайти ідеал. На картині «Мандрівник над морем туману» (1818) відображено образ байронічного героя, який переймається питаннями світобуття. Пейзажі австрійського живописця Йозефа Коха передають гармонійне єднання людини і природи («Водоспад» (1796), «Пейзаж із веселкою» (1805) та ін.).

Романтизм в Україні виявився не лише в літературі, а й в інших видах мистецтва. У живописі його репрезентують роботи «Проводи на Січ», «Українка» (кін. XIX — поч. XX ст.) Опанаса Сластіона, «Різдвяні ворожіння» (1888) Миколи Пимоненка та ін. Яскравими зразками романтичного музичного мистецтва є опери «Запорожець за Дунаєм» (1863) С. Гулака-Артемовського, «Тарас Бульба» (1880—1890) М. Лисенка, що засвідчили піднесення ідей козацтва та боротьби українців за волю.

Микола Пимоненко.
Різдвяні ворожіння. 1888 р.

Романтична історія кохання на екрані

Твори доби романтизму часто екранізують. Вони приваблюють своєю щирістю, емоційністю, палкими пристрастями. Роман

Кадр із фільму
«Гордість та
упередження»
за романом
Джейн Остін
(режисер
Дж. Райт,
Франція,
США, Велика
Британія, 2005)

англійської письменниці Джейн Остін «Гордість та упередження» (1813) має декілька кіноверсій. Найвідоміші з них — фільми режисера Саймона Ленгтона (Велика Британія, 1995) і режисера Джо Райта (Франція, США, Велика Британія, 2005). *Подивіться 1—2 кінофільми за романом Дж. Остін. Які ваші враження?*

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Які історичні події та філософські рухи вплинули на формування романтизму в Європі?
2. Які ідеї обстоювали письменники й письменниці в період романтизму?
3. Що нового приніс романтизм у літературу та мистецтво?

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Чим романтизм відрізняється від класицизму?

Творче самовираження

5. Створіть хмару слів «Романтизм». Прокоментуйте.

Цифрові навички

6. Відшукайте в інтернеті інформацію про одну з течій європейського романтизму. Підготуйте повідомлення.
7. Створіть буктрейлер або презентацію про 1—2 представників чи представниць романтизму в одній із країн Європи, або в США, або в Україні (1 за вибором).

Дослідження і проєкти

8. Підготуйте проєкт на тему (1 за вибором):
 - 1) «Брати Я. і В. Ґрімм — збирачі німецького фольклору»;
 - 2) «Волелюбні ідеї в поезії Тараса Шевченка»;
 - 3) «Романтичні образи у творчості Миколи Гоголя».

Життєві ситуації

9. Які риси притаманні романтичним персонажам? Як ви гадаєте, чи є місце романтичним героям і героїням, романтичним ідеям у наш час?

Генріх Гейне (1796—1856)

Не згасне, не щезне поета любов!
Живий дух кохання прокинеться знов...
Генріх Гейне

1. Чи вмієте ви уявляти? Про що мрієте? Яке значення в житті людини має уява?
2. Пригадайте визначення жанру «пісня». Назвіть його ознаки, різновиди у фольклорі. Наведіть відомі вам приклади українських народних пісень. Які почуття та емоції в них утілено?

Генріх Гейне народився в м. Дюссельдорфі (Німеччина) в сім'ї торговця мануфактурою. У 1807—1814 рр. навчався в ліцеї і виявив інтерес до літератури. 1816 р. дядько Соломон Гейне залучив його до комерційної справи в Гамбурзі. Тут він закохався у свою кузину Амалію, яка дала поштовх розвитку його поетичного таланту. Хоча кохання було без відповіді, Генріх створив чимало ліричних шедеврів, присвячених Амалії, а також її сестрі Терезі.

Дуже плідними в житті юнака були 1820-ті роки. Він навчався в різних університетах Німеччини (у Бонні, Геттінгені, Берліні), а його твори з'являлися в періодичних виданнях. У грудні 1821 р. вийшла у світ перша книжка «Вірші» (фактично це був перший цикл «Книги пісень»).

Незважаючи на матеріальні труднощі, у 1826 р. Г. Гейне опублікував свій перший прозовий твір «Подорож на Гарц», який відкриває його збірку прози «Подорожні картини» (1826—1831), а в 1827 р. вийшла друком знаменита збірка «Книга пісень», присвячена Амалії Гейне.

Г. Гейне багато подорожував, побував в Англії, Італії, Нідерландах та інших країнах. Він познайомився з видатними людьми свого часу, зокрема композиторами Р. Шуманом, Н. Паганіні та ін. У 1844 р. вийшла друком друга велика збірка Г. Гейне «Нові поезії».

Невідомий художник. Амалія Гейне.
1820-ті роки

Невідомий художник. Клотильда
фон Ботмер. 1860—1870-ті роки

До першого видання цієї збірки увійшла поема «Німеччина. Зимово казка», у якій поєднано сатиру й піднесений пафос. Викриваючи жорстокість державного режиму, митець намагався пробудити німецький народ, привернути увагу громадськості до суспільних проблем.

У тридцятисемирічному віці Г. Гейне одружився з дівчиною селянського походження Матильдою. Вони прожили разом понад двадцять років, і дружина була поруч у найтяжчий період його життя.

Кілька років він був прикутий до ліжка, свою кімнату називав «матрачною могилою», але й звідти не переставав стежити за подіями у світі й писати вірші. Коли 1848 р. в Німеччині спалахнула революція, митець відгукнувся на неї новими поезіями. У цей період життя він створив збірку «Романсеро» (1851). Хоча лірика його останніх років сповнена трагічного змісту, митець не втрачав сили духу, творчої наснаги й віри в людину.

«КНИГА ПІСЕНЬ» (1817—1827)

Своєрідність та етапи німецького романтизму. У Німеччині романтизм виник і сформувався раніше, ніж в інших європейських країнах. Цьому сприяв активний розвиток ідеалістичної філософії (І. Кант, єнський гурток романтиків), національний рух за піднесення німецької культури.

Романтизм у Німеччині пройшов кілька етапів. *Перший етап* (1795—1806) охоплює творчість єнських романтиків і Ф. Гельдерліна.

Він зумовлений Великою французькою революцією, яку із захопленням сприйняли німецькі митці. У цей час було створено теорію романтизму, визначено такі його ознаки, як універсальність та історизм.

На *другому етапі* німецького романтизму (1806—1815) суспільно-історична ситуація в Європі істотно змінилася. Німеччина, як й інші європейські країни, була охоплена вогнем наполеонівських війн. Більшу частину країни окупували французькі війська, що викликало спротив населення. У Німеччині посилився визвольний рух, а романтизм став своєрідним засобом утвердження свободи й незалежності. На хвилі національного піднесення розвивалася народно-фольклорна течія романтизму, що мала важливе значення для німецької культури. У цей час активно працював гейдельберзький гурток романтиків (А. фон Арнім, К. Брентано, Я. та В. Грімм, Й. фон Ейхендорф). Вони збирали твори фольклору й публікували їх. Ця праця була справжнім подвигом в ім'я збереження рідної мови та культури. Особливо велику роботу зі збереження народної творчості здійснили бібліотекарі з м. Касселя Якоб та Вільгельм Грімм. Вони видали збірку «Казки для дітей і родини», дослідження німецької граматики та ін.

Третій етап німецького романтизму (1815—1830) зумовлений процесами Реставрації, які відбувалися в Німеччині й у всій Європі. Посилення державної влади, формування буржуазних відносин, утрата ідеалів надзвичайно турбували митців, які відобразили у своїх творах загальне розчарування суспільства й закликали до гармонійного буття. У цей період розвивався гротескно-фантастичний романтизм, представлений творчістю Е.-Т.-А. Гофмана. Розпочав свій літературний шлях і Г. Гейне, який працював у той час над збіркою «Книга пісень».

Четвертий етап німецького романтизму (1830—1848) пов'язаний із проблемами тогочасного суспільства. На творчість письменників вплинули процеси, що відбувалися перед Німецькою революцією 1848 р. У

Замок
Левенборг,
м. Кассель
(Німеччина).
Кін. XVIII —
поч. XIX ст.

цей період романтизм у Німеччині розвивався дуже активно. Критичний пафос у творах поєднувався з мріями про краще майбутнє. Вагому роль також відігравали утопічні ідеї. Цей етап німецького романтизму представлений творчістю таких митців, як Г. Гейне, Г. Гервег, А. Гласбреннер, Ф. Фрейліграт та ін.

Тематика та особливості збірки «Книга пісень». «Книга пісень» (1817—1827) Г. Гейне є перлиною світової лірики. Збірка містить чотири цикли: «Страждання юності», «Ліричне інтермецо», «Знову на батьківщині», «Північне море». Вони розкривають еволюцію ліричного героя, етапи його внутрішньої біографії.

У циклі «*Страждання юності*» змальовано силу першого почуття, мрію ліричного героя про кохання та неможливість досягнення ідеалу в реальній дійсності. Ліричний герой — молодий, мрійливий, перебуває в полоні снів і марень. Провідними мотивами цього циклу є пошуки ідеалу, нерозділене кохання, страждання та розчарування. Кохання оспівано як велике й сильне почуття. Образ коханої жінки автор поетизує, ідеалізує. На його думку, любов і смерть, любов і страждання нерозривно пов'язані між собою.

У «*Ліричному інтермецо*» теж звучить тема кохання, проте вона поєднана з темою мистецтва й поезії. З нею пов'язаний мотив поетичного співу, що народився з туги серця. Мистецтво дає ліричному героєві силу жити. Художній світ у цьому циклі яскравий, насичений голосами природи, шелестом трав і дерев. Образ коханої стає виразнішим, утілює природну красу й гармонію. Вона — ідеал поета. Ліричний герой усвідомив, що цінність кохання полягає не в тому, щоб заволодіти чийось серцем, а в тому, щоб самому володіти великим скарбом — почуттями. Це було відкриття нового ставлення до коханої і кохання в літературі німецького романтизму.

Між подіями, зображеними в першому і другому циклах, і тими, про які йдеться в третьому циклі «*Знову на батьківщині*», відчувається

Каспар-Давид Фрідріх. Розбита надія.
1822—1824 рр.

Елізабет Єріхау-Бауманн.
Вільгельм і Якоб Ґрімм. 1855 р.

Філіп-Отто Рунге. Портрет молодої
людини. 1803 р.

значна часова дистанція. З роками ліричний герой Г. Гейне змужнів, зазнав великих душевних втрат. Його кохана зникла, а світ довкола дуже змінився. У цьому циклі потужно звучать мотиви самотності, відчуження.

Четвертий цикл *«Північне море»* позначений динамізмом, що охоплює всі сфери Всесвіту. У ньому образ ліричного героя органічно вписаний у пейзаж і є його невід'ємною частинкою. Ліричного героя цікавить тепер розмаїтість світу, поєднання стихійних сил і суперечливих явищ. У символічних образах (буря, вітер, море, корабель та ін.) утілено бентежність людської душі й бурхливу атмосферу доби.

Отже, ліричний герой збірки *«Книга пісень»* після життєвих випробувань і страждань став духовно зміцнілим, просвітленим, натхненим, відчув себе вільною людиною в широкому та мінливому світі. А одним із проявів цього є життя його душі, його кохання, що завжди буде вічною цінністю.

Зв'язок із фольклором. Для створення збірки *«Книга пісень»* Г. Гейне використав фольклорні традиції. Пісенний жанр у різних варіаціях (лірична пісня, романс, балада та ін.) був ним переосмислений і пристосований для втілення туги в широкому філософському сенсі — не тільки як любовного страждання, а і як відображення духовної атмосфери доби, відчуття самотності й відчуження людини у світі.

Образ ліричного героя. Поет розкриває багатогранну природу людини, невичерпність її внутрішнього світу, непізнаність її прихованої сутності. Ліричний герой — духовно багата особистість, здатна до глибоко-

го психологічного аналізу власних переживань. Незважаючи на втрату коханої, він сприймає свої почуття як поштовх до творчості. Кохання, внутрішні переживання та емоції мають для нього величезну цінність як для людини й митця.

● Дерево термінів

Ліричний герой / героїня — друге ліричне Я поета / поетеси; умовне поняття, яким позначено коло авторських уподобань, думок, переживань, утілених у конкретному образі. Водночас ліричний герой / героїня не тотожний з поетом / поетесою, живе в особливій художній реальності, має власну (художню) біографію, хоча інколи має деякі риси біографії митця / мисткині. Іноді може втілювати духовний досвід не лише автора / авторки, а й цілого покоління.

Гейне в Гамбурзі

Німецьке місто Гамбург — це сучасний центр промисловості й культури, відомий порт. А на початку XIX ст. тут жили переважно ремісники й чиновники, серед яких опинився і молодий поет Г. Гейне. Тут він закохався у свою кузину Амалію. Їй була властива надмірна гордість. Зверхньо ставилася вона і до Генріха, котрий називав її «першою весняною квіткою» у країні мрій. В одному з листів 1816 р. Г. Гейне розповідав про страждання, яких завдало йому кохання без відповіді: «Вона мене не кохає... Серцю боляче й від того, що вона так жорстоко й зневажливо принизила чудові пісні, які я складав для неї однієї, і від того, що вона взагалі погано пожартувала зі мною. Але уяви собі, що, попри все, муза мені зараз набагато дорожча, аніж раніше. Вона стала моєю

Каспар-Давид Фрідріх.
Жінка зустрічає
схід сонця.
1820 р.

вічною подругою і втіхою». Хоча Амалія знехтувала почуттями Г. Гейне, вийшовши заміж за багатого прусського аристократа, їй присвячено більшість віршів збірки «Книга пісень», яка увібрала краще із творчого доробку поета 1810—1820-х років, зокрема шедевр світової лірики «Ein Fichtenbaum steht einsam» («На півночі кедр самотній...»). Через кілька років після розриву з Амалією Гейне покохав її молодшу сестру Терезу, проте й вона не відповіла взаємністю юному поетові. Терезі присвячено цикл «Знову на батьківщині».

«НА ПІВНОЧІ КЕДР ОДИНОКИЙ...»

Цей вірш присвячений кузині Амалії. Він має глибокий філософський зміст. Складну гаму людських почуттів розкрито через образи зі світу природи: кедр утілює тугу за коханою та недосяжним ідеалом; пальма — символ мрії, яка не здійснилася, але надихає ліричного героя. З темою нерозділеного кохання поєднано тему самотності й відчуженості. У лаконічній формі (лише 8 рядків) розкрито глибогу трагедію людини, котра прагне любові й гармонії у світі, але не знаходить їх.

НА ПІВНОЧІ КЕДР ОДИНОКИЙ...

Які емоції і почуття переживає ліричний герой?

На півночі кедр самотній
В холодній стоїть вишині,
І, сніжною млою повитий,
Дрімає і мріє вві сні.

Він мріє про пальму чудову,
Що десь у східній землі
Самотньо і мовчки сумує
На спаленій сонцем скалі.

(Переклад Максима Рильського)

«НЕ ЗНАЮ, ЩО СТАЛО ЗО МНОЮ...»

У вірші поетично представлено німецьку народну легенду про Лорелей — казкову красуню, яка з'являлася на високій скелі над річкою Рейн і своїм співом зваблювала рибалок. Лора в кельтському фольклорі означає «діва», лей — «скеля». Зачаровані її голосом і вродою, рибалки забували про все на світі, пливли на голос Лорелей і зникали у хвилях. Легенда розкриває складні колізії внутрішнього світу ліричного героя, що опинився в полоні кохання. Образ Лорелей є символом кохання в його різних аспектах — краса, чарівність, стихійна сила, фатальність. Поет увиразнює неземну красу Лорелей, яка сидить на скелі й співає пісні — освітлена вечірніми променями, шати її блискучі, коси золоті, вона розчісує їх золотим гребенем.

Каспар-Давид Фрідріх. Хрест у горах.
1808 р.

Скульптура Лорелей на вершині скелі
(Німеччина). Сучасне фото

Вірш «Не знаю, що стало зо мною...» — це твір не лише про особисту трагедію поета, а й про драму всього його покоління, що нерідко потрапляло в полон ілюзій.

НЕ ЗНАЮ, ЩО СТАЛО ЗО МНОЮ...

*Яка картина постала у вашій уяві
під час читання вірша? Опишіть її.
Які кольори переважають?*

Не знаю, що стало зі мною,
Сумує серце моє, —
Мені ні сну, ні спокою
Казка стара не дає.

Повітря свіже — смеркає,
Привільний Рейн затиш;
Вечірній промінь грає
Ген на шпильях гірських.

Незнана красуня на кручі
Сидить у самоті,
Упали на шати блискучі
Коси її золоті.

Едмунд Брюнінг. Лорелея.
Ілюстрація в «Книзі пісень»
Г. Гейне. 1900 р.

Із золота гребінь має,
І косу розчісує ним,
І дикої пісні співає,
Не співаної ніким.

В човні рибалку в цю пору
Поймає нестерпний біль,
Він дивиться тільки вгору —
Не бачить ні скель, ні хвиль.

Зникають в потоці бурхливім
І човен, і хлопець з очей,
І все це своїм співом
Зробила Лорелей.

(Переклад Леоніда Первомайського)

«КОЛИ РОЗЛУЧАЮТЬСЯ ДВОЄ...»

Провідна тема вірша — розлука, яку автор трактує як душевну кризу, порушення гармонії, внутрішню порожнечу, самотність. Кохання ліричного героя нерозділене, він не знав щастя з коханою. Проте сила його почуття безмежна і саме вона є причиною нездоланного суму, що прихований глибоко в душі.

КОЛИ РОЗЛУЧАЮТЬСЯ ДВОЄ...

Які почуття та емоції переживають люди, коли кохають і коли розлучаються? Чи переживали ви подібні емоційні стани?

Коли розлучаються двоє,
За руки беруться вони,
І плачуть, і тяжко зітхають,
Без ліку зітхають, смутні.

З тобою ми вдвох не зітхали,
Ніколи не плакали ми;
Той сум, оті тяжкі зітхання
Прийшли до нас згодом самі.

(Переклад Максима Стависького)

Каспар-Давид Фрідріх.
Садова альтанка
в Грайсвальді. 1818 р.

Романтика німецьких замків

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. в Німеччині було дуже популярним усе романтичне. Навіть замки будували в романтичному стилі. Один із них — замок Нойшванштайн. Король Баварії Людвіг II звів його на знак пошани до німецького композитора-романтика Ріхарда Вагнера. Романтичний пейзаж і казкова архітектура цієї споруди вразили своєю красою відомого режисера і продюсера XX ст. Волта Діснея. Замки у його фільмах «Попелюшка» і «Спляча Красуня», безперечно, нагадують Нойшванштайн. І це не випадково, адже романтики дуже любили казки. До речі, Г. Гейне нерідко називав у віршах свої мрії про кохання казкою. Образ коханої змальований у вигляді чарівної красуні, яка живе в казковому замку. Поет марить нею, бачить уві сні, а коли прокидається, вона зникає, як казкова героїня.

Замок Нойшванштайн. Неподальк від м. Фюссен (Німеччина). Друга пол. XIX ст.

Замок Попелюшки, символ Всесвітнього центру Волта Діснея (Діснейленд), м. Орlando (штат Флорида, США). Сучасне фото

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Назвіть образи природи, змальовані у вірші «На півночі кедр одинокий...». Які емоційні стани й авторські ідеї вони втілюють?

2. Відшукайте у вірші «На півночі кедр одинокий...» контрасти. Яку функцію вони виконують у творі?
3. Чому схвильований ліричний герой вірша Г. Гейне «Не знаю, що стало зо мною...»? Яке враження справила на нього «стара казка» про Лорелей?

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Які жанри фольклору використовує Г. Гейне в ліриці? Продемонструйте їхні ознаки на прикладі творів митця.
5. Відшукайте у віршах поета символи. Розкрийте їхнє значення.
6. Чому автор використовує займенник «ми» у вірші «Коли розлучаються двоє...»?

Творче самовираження

7. Продовжте речення: «Розлука для ліричного героя Г. Гейне — це ...».
8. Створіть малюнки до прочитаних віршів Г. Гейне, доберіть цитати, музику.

Цифрові навички

9. Відшукайте в інтернеті українські переклади вірша «На півночі кедр одинокий...», порівняйте їх.
10. Якщо ви володієте німецькою мовою, зіставте переклади з текстом оригіналу вірша «На півночі кедр одинокий...».
11. За допомогою інтернету знайдіть текст легенди про Лорелей. Прочитайте її, порівняйте із віршем Г. Гейне «Не знаю, що стало зо мною...». Які елементи легенди зберіг автор? Що нового додав?
12. За допомогою інтернету відшукайте інформацію про втілення образу Лорелей в одному із творів світового мистецтва. Підготуйте повідомлення в супроводі світлин або презентації.

Дослідження і проекти

13. Знайдіть інформацію про вшанування пам'яті Г. Гейне в Німеччині та в інших країнах. Підготуйте повідомлення.
14. Які вірші Г. Гейне покладено на музику? Відшукайте їх і прокоментуйте.

Життєві ситуації

15. Чи варто прагнути ідеалу, якщо його не завжди можна досягти? Аргументуйте свою думку.
16. Чи можливе щасливе кохання після тривалої розлуки?
17. Чи впливає кохання на духовний розвиток людини?
18. Як ви розумієте поняття «шляхетність почуттів»?

Джордж-Ноел-Гордон Байрон (1788–1824)

Я нікого, крім нього, не міг обрати представником нової поезії, тому що він справді великий талант нашої доби. Байрон утілює весь теперішній час.

Йоганн-Вольфганг Гете

Чи відчували ви колись розчарування, сум, самотність? Чим це було спричинено? Що вам допомагає долати ці стани?

Вплив творчості англійського поета Джорджа Байрона на розвиток романтизму в Європі був потужним. Це зумовило розвиток цілої течії в європейських літературах — *байронічної*, а також появу особливого типу героя — *байронічного*. Читачі / читачки захоплювалися Дж. Байроном, його наслідували навіть у стилі поведінки й одязі. Життя митця, сповнене випробувань і драматичних колізій, викликало зацікавленість широкої публіки. Мода на байронізм тривала навіть після смерті митця.

Ньюстедське абатство, м. Ньюстед (Велика Британія). Сучасне фото

Джордж-Ноел-Гордон Байрон народився в м. Лондоні (Англія). Його батько Джон Байрон належав до аристократичного, але збіднілого англійського роду.

Дитячі роки Джорджа минули в Шотландії, у м. Абердіні. З дитинства він почувався дуже самотнім. У нього були складні стосунки з матір'ю, він не мав друзів. Його внутрішній біль посилювала фізична вада — кульгавість, з якою Байрон боровся впродовж усього життя, займаючись спортом (фехтуванням, плаванням, боксом). Коли Джорджеві було десять років, несподівано його життя змінилося: він успадкував титул лорда й родовий маєток — Ньюстедське абатство. Блукаючи околицями маєтку, захопився літературою, історією, дослідженням життя предків і старовини.

Матеріальне становище сім'ї Байронів значно поліпшилося. У 1801 р. юнак вступив до школи закритого типу в Гарроу, де навчалися діти з багатих аристократичних сімей. Тут він почав писати вірші.

Після закінчення школи Дж. Байрон навчався в Кембридзькому університеті (Триніті-коледж). У 1806—1808 рр. вийшли друком його дебютні збірки, у яких відображено щирість перших почуттів і благородство душі. У 1809—1811 рр. Дж. Байрон побував у Португалії, Іспанії, Албанії, Туреччині, Греції. Вивчав історію, особливості культури й життя різних народів. Роздуми про людину та світ відтворено в поемі «Паломництво Чайльд Гарольда», перші дві пісні якої написані під час мандрівки (вийшли друком 1812 р.). Твір із захопленням сприйняла Європа. Усі читали й цитували Дж. Байрона. Він став почесним гостем у літературних салонах і світських товариствах.

Повернувшись до Англії, Дж. Байрон зайнявся суспільною діяльністю. Як лорд, посів місце в парламенті, став на захист тих, кого державні діячі прирікали на бідність і загибель.

У 1813—1816 рр. поет створив цикл східних поем: «Гяур» (1813), «Абідоська наречена» (1813), «Корсар» (1814), «Облога Коринфа»

Маргарет-Сара Карпентер.
Портрет Ади Лавлейс (доньки
Дж. Байрона). 1836 р.

(1816), «Паризина» (1816). Ці твори передусім про виняткову особистість і надзвичайні обставини, у які вона потрапляє.

У січні 1815 р. Дж. Байрон одружився з Аннабеллою Мілбенк, яка походила з багатой аристократичної родини. Проте через рік після одруження, народивши доньку, Аннабелла розлучилася з ним.

З 1816 до 1823 р. Дж. Байрон жив в Італії. Там він завершив «Паломництво Чайльд Гарольда» (останню пісню поеми створено 1818 р.), написав поему «Мазепа» (1818) і драму «Кайн» (1821), розпочав роман у віршах «Дон Жуан» та ін. В Італії Дж. Байрон познайомився з юною Терезою Гвічіолі. Вони покохали одне одного і, незважаючи на несприятливі обставини й перешкоди, були щасливими разом.

У 1822 р. Дж. Байрон узяв участь у визвольній боротьбі грецького народу проти Туреччини. Озброївши власним коштом загін повстанців (для цього продав свій маєток Рочдейл), вирушив до Греції. Там, у таборі патріотів, тяжко захворів і невдовзі в м. Месолонгіоні помер.

Невідомий художник.
Тереза Гвічіолі. 1820 р.

ЛІРИКА

Специфіка англійського романтизму. У кожній країні романтизм мав свої специфічні ознаки. Англія теж не є винятком. На англійському ґрунті плідно розвивалися такі романтичні течії: рання (універсальна, філософська) — В. Блейк, С. Колрідж; народно-фольклорна — В. Вордсворт; утопічна — П.-Б. Шеллі; «вальтерскоттівська» (історична) — В. Скотт; релігійно-містична — В. Вордсворт, Р. Сауті; байронічна — Дж. Байрон та його послідовники.

Байронізм. Розквіт творчості Дж. Байрона припадає на першу третину XIX ст., коли в Англії та Європі посилюлися настрої розчарування після Великої французької революції та періоду наполеонівських війн. Тому в його літературній спадщині переважають теми й мотиви, зумовлені неприйняттям навколишньої дійсності та її гострою критикою. У

творах митця яскраво окреслено контраст між реальним життям і мріями про свободу, становищем народу та ідеалами.

Дж. Байрон був дуже популярним автором доби романтизму. Тому в ті часи сформувався *байронізм* — ідейно-естетична концепція в європейській культурі XIX ст., що виникла під впливом творчості цього поета. Навіть сформувався світогляд, у центрі якого — самотній, пристрасний і волелюбний герой-бунтар, що бореться зі злом і несправедливістю, переживаючи глибокі внутрішні драми і конфлікт з недосконалою дійсністю. Ознаки байронізму є і у творчості Т. Шевченка, особливо в ранніх творах.

Байронічний герой. Байронічний герой розчарований у принадах світу, його не тішить ані багатство, ані слава, ані кохання. Він нудьгує, не може знайти свого місця в суспільстві, відчуває світову скорботу, загальну невлаштованість людства. Душа байронічного героя протестує проти неволі, духовної ницості, обмеженого існування, прагне полинути у світ чистих і світлих почуттів, краси природи, високих ідеалів, але світ надто жорстокий до нього. Байронічний герой — самотній і відчужений песиміст, нерідко несе загибель тим, хто його любить, ніде не знаходить розради і сам страждає від цього.

Провідні теми й мотиви лірики Дж. Байрона. Поетичні твори митця характеризуються виразною позицією ліричного героя, який не сприймає свого оточення і прагне полинути у світ природи, дитячих спогадів, мрії. Провідними темами лірики Дж. Байрона є боротьба за свободу, кохання, природа як вияв вільного й стихійного буття, туга за нездійсненим ідеалом. Ліричний герой — виразник не тільки власних переживань, а всього покоління людей, що були розчаровані суспільною дійсністю початку XIX ст. і шукали шляхів оновлення світу.

Ознаки байронічної течії романтизму

1. Сильний вплив творчості Дж. Байрона.
2. Неприйняття навколишньої дійсності, протест проти неї.
3. Змалювання внутрішніх станів особистості, зумовлених духовними стражданнями.
4. Провідні теми і мотиви — розчарування, нудьга, відчуження, світова скорбота, туга за нездійсненими ідеалами, заклик до свободи тощо.
5. Протиставлення мрії та дійсності.
6. Герой не може знайти свого місця в суспільстві, тому тікає від нього або вдається до бунту.
7. Яскрава, барвіста, емоційна мова; використання символіки, алегорій тощо.
8. Представники — Дж. Байрон (Англія), А. де Віньї, А. де Мюссе (Франція), Г. Гейне (Німеччина), А. Міцкевич (Польща), Т. Шевченко (Україна) та ін.

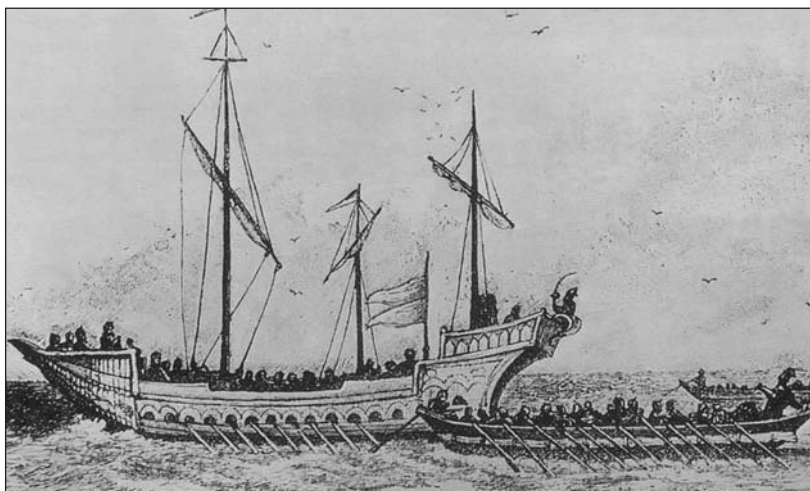

Кадр
із фільму
«Байрон»
(режисер
Дж. Фаріно,
Велика
Британія,
2003)

Байронізм в Україні

Українська дослідниця Соломія Павличко зазначила: «Байронізм — це окреслена художня система, неоднозначна, контрастна, вона еволюціонувала настільки, що все те, що на початку покладено в її основу, наприкінці було безжально висміяно, відкинуто самим її творцем. У кожному творі геніального митця вмістився не лише трансформований уявою, “демонізований” власний образ, а й цілий згорток художніх тенденцій і філософських міркувань, і саме вони сьогодні становлять ключ до культурного розвитку епохи». В Україні байронізм позначився на «Історії Русів», творчості Т. Шевченка, Є. Гребінки, М. Петренка, Л. Боровиковського та інших представників Харківської школи романтиків, згодом — П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки та ін.

Опанас
Сластіон.
Запорізькі
судна.
1880-ті роки

«ХОТІВ БИ ЖИТИ ЗНОВ У ГОРАХ...»

В основу вірша Дж. Байрона «Хотів би жити знов у горах...» покладено 55 псалом Старого Заповіту. Цей псалом, за легендою, належить біблійному героєві Давидові, котрий відчував конфлікт високих ідеалів і грішного світу: «...я блукаю у смутку своїм і стогну від крику ворожого, від утисків грішного, бо гріх накидають вони на мене і в гніві мене переслідують... Тремтить моє серце в мені, і страхи смертельні напали на мене, і тривога мене огорнула... І сказав я: “Коли б я мав крила, немов голубка, то я полетів би й спочив!”. Отож, помандрую далеко... Поспішу собі, щоб утекти перед вітром бурхливим та бурею... У місті я бачив насильство та сварку, а гріх та неправда всередині в ньому, нещастя всередині в ньому, а з вулиць його не виходять насилля й омана...» (Пс. 55; 2-12, переклад Івана Огієнка).

У вірші розгорнуто тему протистояння духовного і бездуховного світів. Ліричний герой страждає від відчуження, не сприймає світу, де панують влада, багатство, лицемірство. Тому відчуває тугу й самотність, прагне полинути в інший, вільний, світ.

За допомогою романтичної іронії автор створив узагальнений образ байронівської епохи, де панували пихатість, лицемірство, жорстокість. Ліричний герой вірша прагне духовного притулку серед чарівної природи. Водночас поринає у світ прекрасних спогадів, які поєднуються з гіркими роздумами про сучасність. Ліричний герой кохав, але ті, кого кохав, померли. Він мав друзів, але друзі дитинства пішли від нього. Його самотнє серце відчуває страшний смуток, бо надії не здійснилися.

Ліричний герой Дж. Байрона — мислитель, філософ, здатний не тільки до глибокого аналізу дійсності, а й до самоаналізу. Він заглиблюється у свій внутрішній світ і саме там знаходить «крила» для «голубки» —

Кадр
із фільму
«Байрон»
(режисер
Дж. Фаріно,
Велика
Британія,
2003)

символу його душі. Вірш «Хотів би жити знов у горах...» актуальний і нині, бо в ньому утверджено вічний порив людини до ідеалу.

ХОТІВ БИ ЖИТИ ЗНОВ У ГОРАХ... (1807)

Що крає серце ліричного героя? Чому йому так незатишно жити в реальному світі?

Хотів би жити знов у горах
Дитям безжурним,

як колись,

Блукать між скель,

в морях суворих

Між хвиль розбурханих нестись.

Моя ж душа, мов птах прип'ятий,

Що прагне скель і висоти,

Страждає в Англії пихатій,

В краю лукавства й німоти.

Дай утекти мені, талане,

На лоно урвищ і горбів,

Забудь всі титули й кайдани,

Лакуз вельможних і рабів.

Веди мене на хмурі скелі,

Де стогне грізний океан, —

Верни в дитинства дні веселі,

Дай серцю відпочить од ран.

Я мало жив, та відчуваю:

Чужий я в цьому світі лжі.

Навіщо ж темрява ховає

Той знак останньої межі?

Я спав, я снів

про щастя, доки

Не заступив тих марень гніт, —

То, Правдо, промінь

твій жорстокий

Вернув мене у нищий світ.

Кого любив — давно нема вже,

Та й друзі розійшлись, як дим.

Надію втративши назавше,
Вже й серце стало крижаним.

Хай інколи тамує келих

Скорботу й біль, нехай уста

Сміються між питців веселих, —

Я серцем завжди сирота.

Як слухать ляси разуразні

Не друзів і не ворогів,

Кого у тлум строкатий блазнів

Маєтність або сан привів!

Де ж друзів коло? Чом не склалась

Та приязнь вірна і свята?

Набрид мені вертепний галас

І втіх нещирих марнота.

А ти, о Жінко, світоч вроди,

Й тобі розрада і любов,

Та в серці в мене стільки льоду,

Що я й до тебе охолов.

Цей світ лукавства і облуди

Я б промінять на край хотів,

В якому вільно дишуть груди

Між темних урвищ і хребтів.

Туди б, з незлобним серцем, в бурю,

На те безлюддя, до стихій!

Волю пустку дику й хмуру,

Таку ж, як дух похмурий мій.

О, як мені з душного світу,

Мов голуб до свого кубла,

У небо грозове злетіти,

В кочівлю сонця та орла!

(Переклад Дмитра Паламарчука)

АКТИВНОСТІ**Комунікація**

1. Розкрийте почуття ліричного героя вірша. Як вони змінюються? Наведіть цитати.
2. Відшукайте в поезії характеристику англійського суспільства часів Дж. Байрона. Чи залишилися подібні негативні явища в сучасному світі?
3. Про які втрати говорить ліричний герой? Яке його найбільше бажання?

Аналіз та інтерпретація

4. Які слова написані в тексті з великої літери. Чому?
5. Відшукайте у вірші контрасти. Прокоментуйте їх.
6. Назвіть символічні образи твору, розкрийте їхній зміст.

Творче самовираження

7. Опишіть (усно) світ мрії ліричного героя вірша «Хотів би жити знов у горах...». Що вас приваблює в цьому світі? А яким є світ вашої мрії?

Цифрові навички

8. За допомогою інтернету доберіть пейзажі (світлина або ілюстрації), які відповідають емоціям ліричного героя (океан, гори тощо). Опишіть їх (усно).

Дослідження і проекти

9. Підготуйте проєкт на тему «Романтизм в англійському живописі».

Життєві ситуації

10. Якщо вас щось не влаштовує в суспільстві, якою буде ваша позиція: а) змиритися; б) боротися; в) інше. Поясніть свій вибір.

«МІЙ ДУХ, ЯК НІЧ...»

Дж. Байрон разом із композитором Ісааком Натаном створили цикл «Єврейські мелодії» за мотивами Біблії. Він містить також вірш «Мій дух, як ніч...». Основа циклу — старозавітна історія про царя Саула та співця Давида. Саул — юдейський цар, який жив у XV ст. до н. е. Давид — пастух, котрий під час війни ізраїльтян із філістимлянами не побоявся вступити у двобій із велетнем Голіафом і переміг його не

мечем, а силою духу — в ім'я Бога. Згідно з Біблією, Давид був юнаком, «який умів грати, був чоловіком хоробрим і войовничим». З'явившись при дворі царя Саула, він, наділений чарівним талантом, розважав його грою на арфі. За легендою, Саула тривожили лихі думки, його душу прагнув забрати в полон злий демон, отже, у душі Саула тривала жорстока боротьба добра і зла. Він навіть заздрих Давидові й прагнув позбутися його. Однак коли Саул чув чарівну гру Давида, то забував про все погане — демон відступав перед мистецтвом, і душа Саула відчувала просвітлення.

На основі цієї біблійної історії Дж. Байрон відтворив складну внутрішню боротьбу — гостре зіткнення суперечливих начал у душі Саула. У вірші йдеться не лише про міфічного царя, а й про все покоління поета, про людину в широкому філософському сенсі. Поезію написано у формі монологу царя Саула, котрий просить Давида заграти на арфі та просвітлити душу, звільнити її від лихих сил.

Дж. Байрон вважав, що в душі людини борються протилежні сили. Шалені пристрасті й нестримні бажання завжди притаманні особистості, і їй доводиться робити вибір між добром і злом, життям і смертю, світлом і темрявою. Що ж переможе в її душі? Яким буде результат одвічної боротьби, що відбувається у внутрішньому світі людини?.. Поет утверджує високу місію мистецтва, яке здатне бути особливим засобом пізнання людини та світу, а також навертати до світла й добра.

МІЙ ДУХ, ЯК НІЧ... (1815)

Як мистецтво впливає на людину?

Мій дух, як ніч. О, грай скоріш:
Я ще вчуваю арфи глас.

Нехай воркує жалібніш
І тішить слух в останній час.

Як ще надія в серці спить,
Її розбудить любий спів.
Як є сльоза — вона збіжить,
Поки мій мозок не згорів.

Але суворо й смутно грай,
Додай жалю в свій перший звук.
Молю тебе, заплакать дай.
Бо розпадеться серце з мук.

Томас Філліпс. Лорд Байрон в албанському вбранні. 1835 р.

Воно в собі терпить давно,
Вже в йому вщерть тяжких образ;
Як не допоможе спів, воно
Від мук страшних порветься враз.

(Переклад Володимира Самійленка)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Про що Саул просить Давида?
2. Які внутрішні муки переживає Саул?
3. Що він очікує від Давида?

Аналіз та інтерпретація

4. Поясніть вислів «заплакати дай». Яке мистецтво здатне викликати сльози?

Творче самовираження

5. Вірш побудований у формі монологу царя Саула. Створіть (усно) відповідь Давида Саулові (3—5 речень).

Цифрові навички

6. За допомогою інтернету відшукайте інформацію про біблійних персонажів — Давида та Саула. Поясніть, чому саме їхню історію взято за основу сюжету вірша «Мій дух, як ніч...».

Дослідження і проєкти

7. Про який музичний інструмент ідеться в поетичних рядках? Дослідіть його особливості. Чому саме цей інструмент згадано у творі?

Життєві ситуації

8. Поділіться досвідом сильного впливу мистецтва на вас. Розкажіть про 1—2 твори (літератури, кіно, музики тощо), які схвилювали вас. Чому?

● Дерево термінів

Поема — ліричний, епічний або ліро-епічний твір, переважно віршований, у якому зображено значні події та яскраві характери. Виникла на основі давніх героїчних пісень. У цьому жанрі втілено образи незвичайних героїв та героїнь у виняткових обставинах. У добу романтизму з'явилося багато різновидів поеми.

«МАЗЕПА»

Історія створення поеми. Іван Мазепа — видатний український політичний діяч, який відіграв значну роль в історичних подіях наприкінці XVII — на початку XVIII ст., зокрема в Північній війні. Він вступив у союз із шведським королем Карлом XII, щоб звільнити Україну від тиску Московського царства. Однак цьому проекту не судилося здійснитися, і Петро I жорстоко покарав Мазепу.

На початку XIX ст. українська історія, природа й культура дуже цікавили письменників і письменниць Західної Європи. Дж. Байрон теж звернувся до української теми в поемі «Мазепа». Працюючи над твором, користувався «Історією Карла XII», яку створив французький письменник Вольтер. За основу сюжету поеми взято лише один епізод із життя Мазепи (ця історія згодом стала легендою) — його кохання до дружини польського пана та покарання за це її чоловіком. Героя нібито роздягли й прив'язали до дикого коня, який довго скакав полями й лісами, поки не потрапив в Україну. Тут напівживого Мазепу, згідно з легендою, підібрали козаки. Потім він став їхнім гетьманом. Вольтер і Дж. Байрон помилково вважали, що Мазепа — польський шляхтич, який служив при дворі короля Яна Казимира. Історія кохання та покарання гетьмана теж огорнена серпанком таємниці й вигадки. Проте Дж. Байрон не прагнув до достовірності оповіді. Адже головне для поета-романтика — не історична подія, а внутрішній стан героя, його почуття та переживання. Митець відобразив вільний дух України, що втілений у її широких просторах і в душі гетьмана.

Образ Мазепи. На початку та в кінці твору гетьмана зображено вже літньою людиною. Він супроводжує Карла XII після поразки шведів під Полтавою 1709 р. Мазепа постає мужнім, сильним і шляхетним. Понад усе він цінує власну гідність і незалежність. На прохання короля

Густаф-Улаф
Цедерстрем.
Карл XII і Мазепа
після Полтавської
битви. 1879 р.

гетьман розповідає незвичайну історію часів своєї молодості, що становить основну частину твору. Динамізму сюжету надає зображення невинного руху дикого коня, який, за словами героя, ніс його через річки, ліси, поля, аж поки не впав від втоми. З монологу гетьмана читач дізнається, що Мазепа — людина, охоплена пристрастями. Його серце полонила чарівна панна Тереза, любов до котрої він зберігав усе життя. Її образ змальовано дуже поетично, у східному стилі. Кохання до жінки принесло Мазепі щастя й нещастя, але він не шкодує про те, що сталося.

Вагомого значення в поемі набуває образ долі, що є традиційним для поезії романтизму. Доля звела Мазепу й Терезу, вона їх і розлучила. Доля відвернулася від шведів у Полтавській битві. Доля врятувала Мазепу й зробила його гетьманом України. Дж. Байрон як поет-романтик стверджує, що людина залежить від впливу багатьох фатальних сил та обставин.

Мазепа залишається сильною і вільною людиною, незважаючи на всі випробування, і саме завдяки цьому стає гетьманом України. Гетьман не може вплинути на перебіг історичних подій (поразку шведів), але зберігає честь і гідність. Показуючи героя на початку й у кінці його життєвого шляху, автор наголошує на тому, що Мазепа ніколи не зраджував ідеалів кохання, дружби, свободи, вірності Вітчизні, зберіг силу духу і внутрішню незалежність.

Символи. Розкриттю образу Мазепи допомагає яскрава символіка твору. Картини «дикої» природи увиразнюють незвичайність образу, його винятковий характер. Бурхливі потоки, вітри, хвилі уособлюють пристрасті, що охопили серце героя. Вороння символізує смерть, а схід сонця — надію на повернення до життя. Але серед усіх символів вирізняється образ коня. Кінь у романтичній літературі — символ успіху, людської долі. Карл XII двічі втрачає своїх скакунів під час утечі, і це означає, що

Кадр із фільму «Молитва за гетьмана Мазепу» (режисер Ю. Ілленко, Україна, 2001)

щастя полишило короля та його військо. Мазепа ж, навпаки, вижив сам і зберіг свого коня, вони — наче єдине ціле. Під час відпочинку старий гетьман, незважаючи на втому, спочатку подбав про коня, а потім про себе. Герой ставиться до коня як до розумної істоти, що свідчить про глибокий зв'язок із природою. У творі змальовано образ ще одного коня — дикого, який ніс Мазепу через степи й ліси з Польщі в Україну. Цей образ є символом фатальної долі, нестримної пристрасті Мазепи й водночас — символом волі, прагнення до якої є його характерною рисою.

Образ України. Змальовуючи Україну, автор неодноразово акцентує, що це «дика» країна, тут «дикі степи», «дикий праліс», «дика площина». Він створив емоційний образ України — безмежної, вільної, ще не освоєної землі з величезними природними багатствами. Нестримний біг дикого коня уособлює думку поета про історичний поступ України, яку він хотів би бачити вільною, як і все людство загалом. Художні образи Мазепи й України тісно пов'язані. Мазепа до глибокої старості зберігає гордість і незламність, через його образ читач уявляє собі Україну, її дух.

Фінал поеми відкритий. Мазепа завершує свою розповідь. А що на нього очікує завтра? Що очікує на Карла XII, який заснув, не дослухавши монолог гетьмана? І що буде з Україною? Думка про долю знову звучить у кінці твору. Митець утверджує силу духу особистості, від якої залежить здобуття волі її країною.

МАЗЕПА (1818)

ПОЕМА

(Уривки)

I

1. Як Мазепа ставиться до свого коня?
2. З яким деревом автор порівнює Мазепу? Розкрийте значення цього символу.

В жахливий день біля Полтави
Од шведів щастя утекло.
Навкруг порубане, криваве
Все військо Карлове лягло,
Військова міць, воєнна слава. (...)

Численні полки Карла XII полягли «серед скривавлених шляхів». Самого короля поранено. Утікаючи з поля бою, Карл XII зупиняється в лісі для перепочинку. Він лягає під деревом, тамуючи біль від ран. Разом із Карлом до перепочинку готується й український гетьман Мазепа.

А поруч, в лицарській юрбі,
Де звів дуб гілля дебеле,
Мазепа стомлений собі
З трави тверду постелю стеле.
Гетьман — похмурий і старий
І сам, як дуб той віковий.
Та спершу, хоч стомивсь за дня,
Козацький князь обтер коня,
Розпутав, розгнуздав, обчистив,
Розгладив гриву, ноги й хвіст,
Послав йому трави та листу
І тишився, що карий їсть,
А то журився довгий час,
Що змучений скакун не пас

В нічній росі траву-отаву...
Цей кінь терплячий був на славу,
На їжу й ложе не зважав,
А все робив, як пан бажав.
Кудлатий і кремезний зріст,
Палкий, прудкий, неначе біс,
Він пана по-татарськи ніс.
На клич його бігцем приходив,
Хоча б там тисячі, чи тьма,
Чи ніч беззоряна, німа,
Усюди пана він знаходив —
Цей кінь од смерку аж до дня
За паном біг, мов козеня. (...)

IV

Із цим упоравшись, гетьман
На землю розіслав жупан,
Списа до дерева припер.
І взявсь оглянути тепер
Рушницю, чи вона як слід
Перенесла важкий похід.
Чи часом порох не промок.
Чи в кремінь потрапля курок.
Оглянув піхву, ще й ефес.
Чи вже не перетерся десь
Його міцний ремінний пас.
Аж потім славний ватажок
Добув торбину й боклажок,
Увесь убогий свій припас, —
І з Карлом і всіма з почоту
Гостинно поділився він
З такою ж гідністю достоту,
Як на бенкеті дворянин.
Король з усмішкою гіркою
Свою мізерну пайку взяв
І, приховавши приступ болю,
Бадьоро, голосно сказав:
«У всіх із нашого гуртка
Відважний дух, тверда рука,
Та хто в цей час маршів, боїв
Балакав менше й більш зробив,

Ніж ти, Мазепо?
На землі
Від Олександрових часів
Такої пари не знайти,
Як твій Буцефалос і ти.

Осип Курилас. Портрет гетьмана Мазепи. 1909 р.

Бо й скитську славу топчеш ти
 На ріках і просторах степу».
 «О, я прокляв, — сказав Мазепа, —
 Ту школу, де я вчивсь їзди».
 «Чому ж це так, старий гетьмане?
 Чай добра школа то була?»
 «На жаль, це повість немала...» (...)

«А я б усе-таки бажав, —
 Одрік король, — щоб ти сказав
 Свою історію, ачей
 Під цю гутірку голосну
 Я відпочину і засну,
 Бо зараз сон не йме очей».
 «Для цього я вернутись рад
 Так років з п'ятдесят назад.
 Мені двадцятий рік минав...
 Ще Казимир королював,
 Ян-Казимир... Шість років я

Був паж у того короля. (...)

Я знав там графа-воєводу
 Славетного, старого роду;
 Мов рудня, він багатий був,
 А гордий, що й казати не треба,
 І на своє шляхетство дув,
 Немов зійшов на землю з неба.
 Багатством, родом та ім'ям
 Рівнявся тільки королям,
 Пишався, чванився, гордів,
 А врешті, наче в п'янім сні,
 Він славу та діла дідів
 Попросту видав за свої.
 Інакше думала жона...
 Молодша щось за тридцять літ,
 Все важче зносила вона
 Свою нудьгу і графів гніт. (...)

V

Як Мазепа змальовує Терезу? Опишіть його почуття до неї.

Красунь-юнак я був тоді...
 Тепер, коли вже сімдесятий

Мені минув, не гріх сказати,
 Що в дні юнацтва золоті,
 Бувало, кожного вельможу
 З мужів чи хлопців переможу
 У всій привабній марноті.
 Я ж був веселий і стрункий —
 І вигляд мій не був такий
 Поморщений, як ось тепер, —
 То час війни й турботи стер
 З обличчя душу, що не годні б
 Мене вже й родичі пізнати,
 Коли б могли моє сьогодні
 З моїм учора порівняти.
 Але ж колишніх рис моїх
 Іще раніше я позбувся,
 Аніж суворий вік торкнувся
 Рукою старості до їх.
 Літа, як бачте, не вгасили

Невідомий художник. Портрет
 Мазепа. Прибл. 1905 р.

Ми й описати їх не можем
 Рядками зрозумілих слів,
 Хоч їх і чув, і бачив кожен —
 Вони таємно з серця йдуть,
 Хвилюють радощами груди,
 І з обопільного стремління
 Росте німе порозуміння,
 Що з іскор — проблисків думок
 Вогнистий зв'язує шнурок;
 Це несвідоме поєднання —
 І ми ніколи не збагнем,
 Як раптом іскорка кохання
 Шаленим вибухне вогнем.
 За нею стежив я здаля,
 Зітхав, дививсь і плакав я,
 Аж доки нас удвох звели, —

І відтоді здибались ми
 Без підозріння...
 Я мовчав,
 Я тільки млів, не признавався,
 Язик тремтливо завмирав
 І голос на вустах зривався,
 Аж доки не прийшла пора. (...)
 І в мене мова полилась
 Якась нескладна й без прикрас.
 А слухала вона мене...
 Хіба ж те серце крижане?
 Доволі й цього вже мені!
 Хто слухав раз подібну мову.
 Послуха знову... Перше «ні»
 Ще не говорить про відмову.

VII

Кохав я і коханим був...
 Та ви ще слабість цю солодку
 Не відчували — так я чув...
 Ну що ж! То я й скінчу коротку
 Свою поему мук і втіх.
 Безглуздя ви назвали б їх!
 На трон родитись — не для всіх.
 Щоб стати вище від природи,
 Перемогти себе й народи!

Я князь... чи то я був такий...
 Міг кидать тисячами в бій
 На певну смерть... А над собою
 Я завше тратив силу й волю.
 Та доведу вже до кінця...
 Кохав я і зазнав кохання.
 Хоч і щаслива доля ця,
 А все ж кінець її —
 страждання. (...)

Вацлав Павлішак.
 Мазепа. 1885 р.

Ми нишком бачились.
 Це здасться
 Для декого потрійним щастям —
 Не знаю — я б життя віддав,
 Щоб перед небом і землею

Я міг назвать її моєю...
 Я так тужив і сумував,
 Що тільки потай змогу мав
 Десять нишком бачитися з нею. (...)

Але щастя закоханих тривало недовго. Їх схопили шпигуни. Старий граф оскаженів від люті й ненависті. Молодий паж вихопив шпагу й почав оборонятися, але сили були нерівні. Що сталося з Терезою, герой так і не дізнався, але його жорстоко покарали.

IX

Які емоції та почуття переживав юний Мазепа, коли нісся на дикому коні? Чи відчував він страх?

«Коня сюди!» —
 Коня вели...

Це справді був шляхетний кінь —
 На Україні виріс він.
 Прудкі, мов ті думки, були
 У нього ноги... Дикий звір.
 Не мав уздечки, ні стремен,
 В неволі був один лиш день;
 Він їжив гриву, і хропив,

І рвався, і сіпавсь мов скажений
 Дарма! Годованця степів
 Ведуть спітнілого до мене.
 Мене десяток гайдуків
 Йому до спини прикрутив
 Тугим ремінням — і пустив...
 Свисток, батіг... і кінь побіг.
 Що так би й водопад не зміг.

X

Вперед, вперед! Скажений рух, —
 Куди — не бачив я нічого...
 Від бігу дикого, прудкого
 У мене в грудях сперло дух... (...)
 Чи то лиш вітер з-між листків
 До мене шелестом донісся?
 Ні, ні! То з тупотом з узлісся
 Табун коней до нас летів
 Чотирикутником великим.
 Хотів я скрикнути — та ні!
 Мовчать уста мої німі —
 Бо де ж пани цим коням диким?
 Їх ціла тисяча, чи тьма —
 А вершників на них нема!
 Кошлаті гриви розвивались

І розліталися хвости,
 Широкі храпи роздувались —
 Вони не знали ще вузди,
 Що намуляла б рот до крови, —
 А на могутніх копитах
 Вони не чули ще підкови
 Ані острогів на боках...
 Табун ще вільних, диких коней,
 Що наче хвилі моря враз,
 Летіли в дикому розгоні
 З гудінням-тупотом до нас.
 Коли мій кінь побачив їх,
 То наче збувся він безсилля,
 Напружив жили кволих ніг
 І почвалав... Ще тільки хвиля —

XVIII

Вже сонце сіло... Все ще я
 Лежу, прив'язаний до трупа
 Вже задубілого коня, —
 Я вже гадав, що в спільну купу
 Змішається наш порох тут...
 Туманні очі смерті ждуть —
 Рятунку я не ждав для себе.
 Востаннє глянув я по небі
 Пригаслим зором вздовж і вшир,
 І бачу, як німим простором,
 Уже побачивши свій жир,
 Кружляє нетерплячий ворон;
 Навряд чи схоче ждати він,
 Поки настане жертві скін!
 Спускався він все нижче й нижче,
 Ще трохи покружляв, і сів,
 І знову далі полетів,
 І знов сідав — щоразу ближче.
 Я бачив тріпотіння крил, —
 Так близько був він наді мною,
 Що я б дістав його рукою,

Коли б на це мав більше сил.
 Та досить і слабого руху,
 Одного шурхоту піском
 І кволого, хрипкого звуку,
 Щоби прогнать його цілком.
 А більш нічого вже не знаю,
 Хіба одне — в останнім сні
 Якась чарівна зірка з раю
 У вічі сяjala мені
 Із мерехтливого проміння...
 А там — холодне отупіння,
 Важке, незглибне почуття,
 Як я вертався до життя,
 То знову наближавсь до смерті...
 А потім знов дихання сперте,
 Легенька дрож... і забуття...
 Що серце й жили похололи —
 Вже іскор у мізку нема —
 Важке зітхання... гострі болі...
 Ще стогін — і... нарешті тьма.

XIX

У який момент до Мазепи повернулася надія?

Прокинувся...
 Де я?.. Чи ж оце

Людське схилялося лице
 Ласкаво, ніжно наді мною?

Кадр із фільму «Молитва
 за гетьмана Мазепу»
 (режисер Ю. Ілленко,
 Україна, 2001)

Невже ж це я лежу в покою?
 На ліжку я лежу чи ні?
 Чиї ж це очі неземні
 На мене дивляться так мило?
 Тут я свої примкнув на хвилю,
 Бо сумнівався ще, чи я
 Очунав дійсно з забуття.
 Дівчатко з довгою косою,
 Струнке, вродливе і ставне —
 Сиділо в хаті під стіною
 І пасло поглядом мене.
 Як тільки я прийшов до тями,
 То стрітився з її очами,
 Бо час від часу ці дівочі
 Великі й ясні дикі очі,
 Повніські співчуття і жалю,
 На постіль падали мою.

Дививсь я довго... Аж тепер
 Я зрозумів, що ще не вмер,
 Що це й не сон, бо хтось не дав
 Мене на жир шулік і гав.
 Побачила дочка козацька,
 Що очі я відкрив на мить,
 І посміхнулась... я зненацька
 Схопився, хтів заговорить,
 Але не зміг... Вона ж на рота
 Поклала пальчики мені,
 Щоб я не намагався доти,
 Аж сили вернуться мої.
 За руку узяла з любов'ю,
 Щось там поправила в зголов'ю
 І до порога навшпиньках —
 Когось гукнула... (...)

XX

Знайдіть рядки, у яких утілено мрію Мазепи. Прокоментуйте.

Вона вернулася
 з батьками, —

Що ще сказать?
 Я б не хотів
 Надокучати вам згадками,
 Як гостював я в козаків.
 Вони знайшли мене в долині,
 Внесли, мов трупа, в ближчий дім
 І врятували...
 А потім
 Я став гетьманом в їх країні.
 Безумний, що в гніві палкому
 Помстивсь так люто на мені
 І в'язня голого із дому
 В пустиню вигнав на коні,
 Він путь поклав мені дотрону.
 Хіба ж ту долю нам збагнуть?
 Забудь печаль, одчай забудь!
 Ще завтра вгледим Бористен,
 Як на його турецьким боці

Теодор Шассеріо. Дівчина знаходить тіло Мазепи. 1851 р.

Пам'ятник гетьману
Івану Мазепі,
м. Полтава.
Сучасне фото

Спокійно коні попасем...
Як радо стрінуть очі,
Якщо до завтра доживем.
Добраніч, друзі!» (...)
Та ви дивуетесь, чому

Король не дякував йому
За повість? Він причину знав:
Король уже з годину спав.
(Переклад Дмитра Загула)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Яку історію взято за основу поеми «Мазепа»? Які матеріали використав Дж. Байрон?
2. Чому Україна й образ гетьмана Мазепи привернули увагу митця?
3. Установіть хронологічну послідовність подій у творі (фабула) й простежте специфіку їхнього художнього втілення в сюжеті. Поясніть, чому автор порушив хронологічний порядок подій.

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Відшукайте в українському перекладі поеми «Мазепа» прикметники й дієслова, які характеризують головного героя. Прокоментуйте.
5. Про які образи та явища природи йдеться в поемі? Яку роль вони відіграють у творі?

Творче самовираження

6. Придумайте власний фінал до поеми. Поясніть подальшу логіку розвитку сюжету.

Цифрові навички

7. Назвіть історичних осіб, згаданих у поемі. Відшукайте про них інформацію в інтернеті. Чи дотримується історичної достовірності Дж. Байрон у творі?

Дослідження і проєкти

8. Підготуйте проєкт на тему «Образ Мазепи в українському та світовому мистецтві».

Життєві ситуації

9. Які особисті якості, на вашу думку, допомогли вижити Мазепі й досягти висот у кар'єрі?

Тарас Шевченко (1814–1861)

Рецепція Шевченка — це взагалі як температурна крива національного здоров'я. По тому, як його читають чи не читають, інтерпретують чи дезінтерпретують, відчувають чи не відчувають, можна визначити стан суспільства.

Оксана Забужко

1. Як ви розумієте слова сучасного поета С. Жадана щодо повномасштабного вторгнення: «Це війна Пушкіна проти Шевченка, хочемо ми цього чи ні»?
2. Які рядки Т. Шевченка, на вашу думку, є особливо актуальними в наш час? Прокоментуйте.

У кожного народу є свої національні генії, виразники його духу, одвічних прагнень та ідеалів. Вони належать світові, але передовсім — своїй нації, відображаючи й формуючи її національну свідомість. В англійців це Вільям Шекспір, в іспанців — Мігель де Серван-

Пам'ятник Т. Шевченку, м. Львів.
2022 р.

Мурал із зображенням Т. Шевченка,
м. Харків. 2024 р.

тес Сааведра, у німців — Йоганн-Вольфганг Гете і Фрідріх Шиллер, у шотландців — Роберт Бернс... У нас є Тарас Шевченко — наша гордість і національна слава. Його спадщина багата і всеосяжна. Протягом нашого життя Т. Шевченко приходить до нас то як тонкий лірик, то як філософ, то як поет-трибун, який полум'яним словом кличе до боротьби за свободу. Його творчість має не лише літературне, а й особливе духовне значення для формування нашої національної свідомості й ідентичності.

Тарас Григорович Шевченко прожив складне життя. Він народився 9 березня 1814 р. у с. Моринцях (тоді Київська губернія, нині Звенигородський район, Черкаська область) у селянській родині. Батьки рано пішли із життя, і Тарасові довелося наймитувати, а згодом пан Енгельгардт узяв його козачком до себе в будинок. Разом із родиною Енгельгардтів він потрапив до м. Вільна (нині м. Вільнюс, Литва), а потім — до м. Санкт-Петербурга (тоді столиця Російської імперії). У 1832 р. Шевченка віддали вчитися малярства до художника В. Ширяєва. Передові люди того часу помітили в нього великий талант, і в 1838 р. за участю художників і письменників Т. Шевченка було викуплено з кріпацтва¹ за 2500 карбованців.

¹Кріпацтво, або кріпосне право, — залежність селянина (разом із його земельною ділянкою) від пана; форма рабовласництва. У Лівобережній Україні кріпацтво існувало з 1783 до 1861 р.

Перша збірка поезій Т. Шевченка «Кобзар» вийшла друком 1840 р. У ній вміщено такі твори, як «Думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч» та ін. Окремо були опубліковані поеми «Гайдамаки» (1841) і «Гамалія» (1843).

Поет відвідував Україну в 1843 і 1846 рр. Під час подорожі до Києва він захопився ідеями Кирило-Мефодіївського братства — таємного товариства, що обстоювало ідеї свободи, і вступив до нього. У грудні 1846 р. Т. Шевченко подав заяву на зарахування його на посаду вчителя малювання до Київського університету Святого Володимира, але в березні 1847 р. його разом з іншими членами братства заарештували. Перебуваючи за ґратами, він написав «Садок вишневий коло хати...», «Мені однаково...» та інші вірші, які пізніше об'єднав у цикл «В казематі». На допитах Т. Шевченко не зрікся своїх поглядів і не виказав жодного братчика. Суд не зміг довести його причетність до Кирило-Мефодіївського братства, але все одно покарав за бунтівні вірші циклу «Три літа», які вилучили в нього при арешті, та присудив призначити рядовим солдатом до Оренбурзького окремого корпусу із забороною писати й малювати. Але поетові пощастило, бо саме в той час було організовано Аральську експедицію, і його ввели до її складу. В аральських степах Т. Шевченко написав чотири «захальвні книжечки» і намалював чимало картин.

У 1850 р. Т. Шевченка за порушення умов ув'язнення (у нього знайшли картини й вірші) помістили до Новопетрівського берегового форту на півострові Мангишлак. Протягом семи років перебування там поет по-тай малював і писав вірші. Згодом у 1851 р. його взяли до Караутської експедиції і дозволили офіційно займатися літературою та живописом. У 1857 р. Т. Шевченка звільнили, але до самої смерті він перебував під таємним наглядом поліції.

Літературно-меморіальний музей
Т. Г. Шевченка.
с. Шевченкове
(Звенигородський район, Черкаська обл.)

1858 р. поет прибув до Санкт-Петербурга та оселився в мансарді Академії мистецтв, де й дожив свій вік. Утретє і востаннє він відвідав Україну в 1859 р., де за доносом його знову заарештували і наказали назавжди полишити батьківщину. Т. Шевченко повернувся до Санкт-Петербурга. Останні роки його життя були напрочуд плідними для творчості. Він написав перлину свого спадку — поему «Марія» (1859); у друкарні П. Куліша було опубліковано розширений «Кобзар» (1860). Митцеві при своїли звання академіка гравюри. Попри громадське визнання, він мріяв оселитися «хоч у малесенькій хатині» на схилах Дніпра. Листуючись із родичами, надсилав їм кошти і просив купити йому «хатинку».

Проживши все життя самотнім, поет помер 10 березня 1861 р. далеко від батьківщини — у Санкт-Петербурзі, де його й поховали. Однак 22 травня 1861 р. Т. Шевченка перепоховали біля м. Канева на Чернечій горі.

Невідомий художник. Козак-бандурист. Поч. XIX ст.

РОМАНТИЧНА ЛІРИКА Т. ШЕВЧЕНКА

У ранній творчості Т. Шевченка яскраво виявилися загальні ознаки європейського романтичного напрямку (любов до народної культури, зацікавленість старовиною, оспівування виняткових особистостей, заглиблення у внутрішній світ людини, емоційна мова тощо), а також національна самобутність українського романтизму. Європейські романтики значну увагу приділяли образам народних співців та лицарів. У Т. Шевченка в ролі народного співця постає кобзар, а в ролі лицаря — козак, який палко любить свою землю і самовіддано б'ється за волю.

Європейські романтики зосередили увагу на темі кохання, створили ідеалізовані образи жінок. А Т. Шевченко привернув увагу до образів українських дівчат та жінок, їхніх трагічних доль, страждань під соціальним гнітом. Українська жінка у його творах оспівана й возвеличена як Мадонна, Богородиця, Діва Марія. Вона часто потерпає від жорстокості й несправедливості, але є втіленням добра, вірної любові, материнства.

Ідеями визволення України, здобуття загальної та індивідуальної свободи, протесту проти поневолення просякнуті твори Т. Шевченка зі збірки «Кобзар».

Поет у своїй творчості звертався до таких жанрів європейського романтизму, як балада, поема, ліричний вірш, заповіт тощо, але надавав їм виразного українського забарвлення. Націоналізм є центральною ідеєю поезії Тараса Шевченка. Він виявляється не лише в широкій галереї народних образів, а й у постаті самого автора, який уособлює національну свідомість.

У творчості західноєвропейських романтиків (Дж. Байрона, Г. Гейне та ін.) образи авторів утілювали філософські ідеї, «світову скорботу», загальну атмосферу доби. А у творчості Т. Шевченка автор має глибокий зв'язок з національним корінням, з українським народним середовищем, є його органічною частиною, виразником національної свідомості, що зумовлює відкриту авторську позицію.

«ПРИЧИННА»

Балада «Причинна» написана ще до викупу Т. Шевченка з кріпачства. Назва твору розкриває трагедію головної героїні — української дівчини, яка дуже страждала через розлуку зі своїм коханим — козаком, що пішов у далекий похід. Розлука спричинила тяжку душевну хворобу дівчини, вона була зачарована ворожкою і перетворилася на сновиду, причинну.

У творі йдеться про вірне, але нещасливе кохання. Один із провідних мотивів балади — зла доля, що розлучила молодих людей, не дала змоги їм бути щасливими разом. Коли козак повернувся з походу, його люба вже заснула вічним сном. З горя й розпачу він теж помирає біля неї. Розлука і смерть закоханих, спричинені нездоланими обставинами, є традиційним сюжетом романтичної літератури. Т. Шевченко надав йому виразного українського колориту, поєднавши з темою козацтва. Балада «Причинна» написана на основі української народної творчості. У ній — яскраві фольклорні образи (дівчина, козак, русалки, ворожка

Кадр
із анімаційного
фільму
«Причинна»
(режисер
А. Щербак,
Україна, 2017)

та ін.), багато постійних епітетів, символів, поєднання реального і фантастичного, незвичайних подій і ліричних роздумів, що є характерною особливістю романтичної балади.

ПРИЧИННА (1837)

БАЛАДА

Початок балади «Причинна» став народною піснею. Послухайте її за допомогою інтернету. Яка картина постає у вашій уяві? Які настрої та емоції вона викликає?

Реве та стогне
Дніпр широкий,

Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,

Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, жде козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше скучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала
Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!

Кадр
із анімаційного
фільму
«Причинна»
(режисер
А. Щербак,
Україна, 2017)

Не китайкою покрилися
Козацькії очі,
Не вимили біле личко
Слізеньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли, —
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!

Така її доля... О боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?... Прости сироту!
Кого ж їй любити?

Ні батька, ні неньки;
Одна, як та пташка в далеких краях.
Пошли ж ти їй долю, —

вона молоденька,
Бо люде чужії її засміють.
Чи винна ж голубка,
що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума — заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога — милого питать.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто тее знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напува,
Чи, може, з другою, другу кохає,
її, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила,
За синім би морем
милого знайшла;

Живого б любила.
Другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить,
щоб з ким поділитися,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жить не хоче,
не хоче журиться.
«Журись», — каже думка,
жалю завдає.
О боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!

Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари,
Ліг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк — з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо гріться! — закричали. —
Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь:
З осоки коси, бо дівчата). (...)

Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивовались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! —
Шелеснули в воду.
Защетавав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидячи;
Защетавав соловейко —
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатар співає.
Чорніє гай над водою,

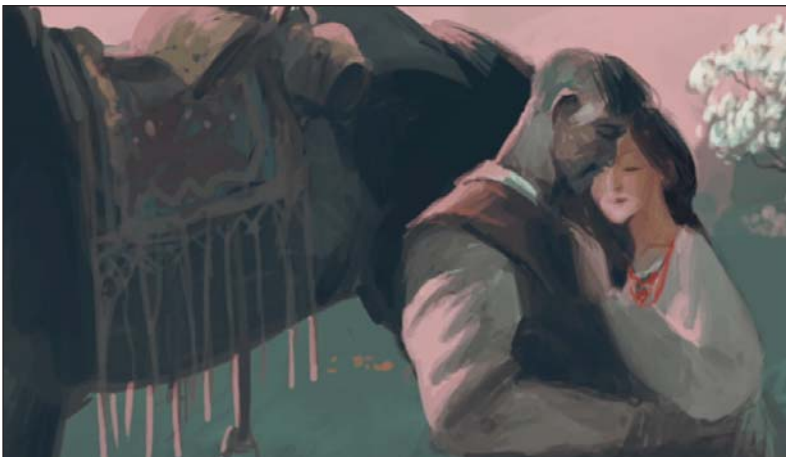
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Знать, добре спить, що не чує,
Як кує зозуля,
Що не лічить, чи довго жить...
Знать, добре заснула.

А тим часом із діброви
Козак виїжджає;
Під ним коник вороненький
Насилу ступає.
«Ізнемігся, товаришу!
Сьогодні спочинем:
Близько хата, де дівчина
Ворота одчинить.
А може, вже одчинила
Не мені, другому...
Швидше, коню, швидше, коню,
Поспішай додому!»
Утомився вороненький,
Іде, спотикнеться, —
Коло серця козацького
Як гадина в'ється.
«Ось і дуб той кучерявий...

Вона! Боже милий!
Бач, заснула виглядавши,
Моя сизокрила!»
Кинув коня та до неї:
«Боже ти мій, боже!»
Кличе її та цілує...
Ні, вже не допоможе!
«За що ж вони розлучили
Мене із тобою?»
Зареготавсь, розігнався —
Та в дуб головою!

Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ідучи:
Як проводжала сина мати,
Як бивсь татарин уночі.
Ідуть — під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Цікаві (нігде правди діти)
Підкралися, щоб ізлякати;
Коли подивляться, що вбитий, —
З переполоху ну втікати!

Збиралися подруженьки,
Слізеньки втирають;
Збиралися товариші
Та ями копають;

Кадр
із анімаційного
фільму
«Причинна»
(режисер
А. Щербак,
Україна, 2017)

Кадр
із анімаційного
фільму
«Причинна»
(режисер
А. Щербак,
Україна, 2017)

Прийшли попи з корогвами,
Задзвонили дзвони.
Поховали громадою
Як слід, по закону.
Насипали край дороги
Дві могили в житі.
Нема кому запитати,
За що їх убито?
Посадили над козаком
Явір та ялину,

А в головах у дівчини
Червону калину.
Прилітає зозуленька
Над ними кувати;
Прилітає соловейко
Щоніч щебетати;
Виспіває та щебече,
Поки місяць зійде,
Поки тії русалоньки
З Дніпра грітись вийдуть.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Що сталося з головними персонажами балади «Причинна»?
2. Чому вони не могли бути разом?
3. Які почуття та емоції дівчина переживала під час розлуки?
4. Чи кохав її козак? З якими сподіваннями він повертався додому?
5. Що відбулося, коли він нарешті побачив кохану? Поясніть.

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

6. Відшукайте в баладі фантастичні елементи. Яку роль вони відіграють у творі?
7. Доведіть, що Т. Шевченко спирався на традиції українського фольклору. Наведіть по 2—3 приклади постійних епітетів, метафор, порівнянь.

Творче самовираження

8. Намалуйте 1—2 малюнки до твору, доберіть цитати.

Цифрові навички

9. За допомогою інтернету дізнайтеся про властивості українських русалок. Чим вони відрізняються від подібних західноєвропейських героїв фольклору?

Дослідження і проекти

10. Підготуйте проект «Символіка рослин у баладі “Причинна”». Дослідіть, які рослини згадано у творі, розкрийте їхні особливості та символічний зміст. Доберіть світлини.

Життєві ситуації

11. Розкажіть відому вам історію вірного кохання людей нашого часу.
12. Чи є в сучасний період нездоланні обставини, які не дають можливості закоханим бути разом? Як люди борються за своє щастя?

«КАТЕРИНА»

Феномен Т. Шевченка має у своїй основі досягнення українського фольклору, міфології, попередніх етапів національної літератури. Водночас митець чутливо сприймав плідні ідеї, культурні рухи й ознаки художнього мислення європейських літератур. Зокрема, у творі «Катерина» Т. Шевченко творчо використав досвід байронічної поеми.

Вам уже відомо, що англійський поет Дж. Байрон створив новий тип романтичної поеми («Мазепа», «Гяур», «Корсар», «Паризина», «Паломництво Чайльд-Гарольда» та ін.), що передбачала вільне переміщення героя чи героїні та автора, поєднання різних часових і просторових планів, конфлікт різних світів і поглядів. Незалежна позиція автора і вільна манера авторської оповіді у Дж. Байрона, наближена до розмовного стилю, створювала ефект присутності автора в сюжеті твору, атмосферу довірливості й співучасті його в житті персонажів. Автор не тільки повідомляв про те, що відбулося, а й емоційно переживав події, мав особливе знання про те, що відбудеться, звертався до персонажів і читачів / читачок зі своїми ліричними та філософськими роздумами.

Узявши за основу форму байронічної поеми, Т. Шевченко значно оновив її, утіливши у творі «Катерина» національний зміст — конфлікт свободи й насильства, протистояння України й Московщини, що несе поневолення і страждання українському народові.

У поемах Дж. Байрона протиставлено два світи — світ англійського суспільства і світ мрії головного героя. У творі Т. Шевченка «Катерина»

теж є два світи, але вони мають виразне соціальне забарвлення: з одного боку, це український світ природної краси та моральних цінностей, а з іншого — це чужий, ворожий світ імперської Росії, яка є загрозою для України.

Доля української дівчини, що постраждала від насильства російського офіцера, є втіленням страдницької долі всієї України, яка тривалий час потерпала від гніту царату. Т. Шевченко закликав до пробудження національної свідомості, до боротьби з насильством, до захисту українських дівчат / жінок та національних цінностей. Конфлікт між рідним, українським і чужим, ворожим, московським світом набуває в поемі Т. Шевченка масштабів вселенської боротьби добра і зла, життя і смерті, Бога і диявола. На боці України — Бог, тому українська жінка-покритка з немовлям на руках постає в образі Богоматері, Мадонни.

Протиставлення двох світів (світ український — світ московський) у поемі «Катерина» має не абстрактне, як у Дж. Байрона, а соціальне забарвлення. Простір у поемі Т. Шевченка не є екзотичним, як у байронічних поемах, навпаки, він набуває історичної та соціальної конкретності.

Т. Шевченко максимально одомашнив український простір, змалював його своїм, рідним, протиставленим чужій і ворожій Московщині, що є символом всезагального зла.

КАТЕРИНА (1838—1839)

ПОЕМА

(Уривки)

I

*Про що попереджає дівчат/жінок автор на початку твору?
Які є для того підстави?*

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине —
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,

Що привела на світ божий,
Мусить погибати.
Серце в'яне співаючи,
Коли знає за що;
Люде серця не побачать,
А скажуть — ледащо!
Кохайтеся ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Знущаються вами.

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.

Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занастила. (...)

II

1. *Якою є позиція автора щодо героїні? Чи засуджує він її?*
2. *У яких рядках утілено мрію автора? Прокоментуйте.*

(...) Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози,
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як янгелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулася,
Пішла... тільки мріє.
В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих річей
Ні батько, ні мати...

Отаке-то на сім світі
Роблять людям люде!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...

А за віщо? Святий знає.
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі самотнім.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують.
Де ж ті люде, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Тарас Шевченко. Катерина. 1842 р.

Федір
Конвалюк.
Чекання.
1960 р.

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люде на світі —
Сріблом-злотом сяють,
Здається, панують,
А долі не знають, —
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати — сором.

Возьміть срібло-злото
Та будьте багаті,
А я візьму сльози —
Лихо виливати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,
Затопчу неволю
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти! (...)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Чим вас вразила історія про Катерину?
2. У чому, на вашу думку, полягають причини її трагедії?
3. Як інші персонажі та автор ставляться до Катерини?

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

4. Які два світи протиставлено в поемі Т. Шевченка? Охарактеризуйте їх, наведіть цитати.

Творче самовираження

5. Напишіть есе на тему «Чи є Катерина жертвою обставин?».

Цифрові навички

6. Установіть значення слова «покритка». Чи можна вважати це слово історизмом?
7. Відшукайте в інтернеті інформацію про становище жінок в Україні середини XIX ст. З якими проблемами тоді стикалися жінки? Чи мали вони соціальні права?

Дослідження і проєкти

8. Підготуйте проєкт на тему «Політика царського уряду щодо України в XIX ст.».

Життєві ситуації

9. Які життєві уроки містить поема «Катерина»?
10. Як можна допомогти жінкам, жертвам насильства? Чи є така система допомоги на рівні держави в наш час?

«ГАЙДАМАКИ»

Провідна тема романтичної творчості Т. Шевченка — боротьба за звільнення України. Тому поет нерідко звертався до історичного минулого, шукаючи в українській історії події, які можуть стати прикладами для сучасників. В історико-героїчній poemі «Гайдамаки» зображено період Коліївщини — народного повстання, що відбулося в 1768—1769 рр. Воно спалахнуло як протест проти соціального гніту українців з боку Речі Посполитої і перетворилося на широкий визвольний рух у Правобережній Україні. Повстання очолили Максим Залізняк та Іван Гонта, які стали справжніми народними ватажками. Слово «гайдамаки» виникло ще на початку XVIII ст. — так повстанці називали себе. Гайдамацькі загони були сформовані з козаків, селян, наймитів, ремісників, міщан, збіднілих шляхтичів. Вони вважали себе народними месниками й борцями за свободу. Це повстання було жорстоко придушено за допомогою російського війська. Ватажків стратили або заслали до Сибіру. Однак гайдамацький рух ще існував до кінця XVIII ст., а слава про гайдамаків жила в народній пам'яті й у наступні покоління. Тому Т. Шевченко звернувся до цієї героїчної сторінки української історії у своїй poemі.

У творі митець протиставив період героїчної, хоча й трагічної, історії України 1760-х років і сучасну авторові дійсність 1840-х років. Старий кобзар, який є центральним героєм твору, ще пам'ятає про давні події. Його емоційна розповідь доходить до сердець слухачів. Автор теж схвилюваний героїчною історією, захоплюється силою, мужністю і сміливістю повстанців. Водночас доля тогочасної України викликає в нього

Юлій Коссак.
У таборі
гайдамаків.
1874 р.

глибокий сум. На думку автора, часи змінилися, але український народ так само поневолений, потерпає від утисків влади, від національного гніту й безправ'я. Тому в поемі відчутне прагнення автора пробудити народну свідомість, не припиняти боротьби за свободу, шукати нових лідерів, які поведуть Україну до звільнення.

ГАЙДАМАКИ (1841, 1844, 1860)

ПОЕМА

(Скорочено)

Якими словами автор зображує Україну? У які моменти вона викликає в нього захоплення, а в які — глибоку печаль?

Все йде, все минає — і краю немає.
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло...
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
І зорі червоні, як перше пили,
Попливуть і потім, і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами

І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!.. люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота, —
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? — гріх, душа жива!
А може, їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива.
Як небо блакитне — нема йому краю,
Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сім світі, —
Безславному тяжко сей світ покидать.
Згадайте, дівчата, — вам треба згадать!
Вона вас любила, рожевії квіти,
І про вашу долю любила співать.
Поки сонце встане, спочивайте, діти,
А я поміркую, ватажка де взять.

Олексій Сластіон.
Ілюстрація до поеми
«Гайдамаки»
Т. Шевченка. 1886 р.

Сини мої, гайдамаки!
 Світ широкий, воля, —
 Ідіть, сини, погуляйте,
 Пошукайте долі.
 Сини мої невеликі,
 Нерозумні діти,
 Хто вас щиро без матері
 Привітає в світі?
 Сини мої! орли мої!
 Летить в Україну, —
 Хоч і лихо зустрінеться,
 Так не на чужині.
 Там найдеться душа щира,
 Не дасть погибати,
 А тут... а тут... тяжко, діти!
 Коли пустять в хату,
 То, зустрівши, насміються,
 Такі, бачте, люди:
 Все письменні, друковані,
 Сонце навіть гудять:
 «Не відтіля, каже, — сходить,
 Та не так і світить;
 Отак, — каже, — було б треба...»
 Що маєш робити?
 Треба слухать, може, й справді
 Не так сонце сходить,
 Як письменні начитали...
 Розумні, та й годі!
 А що ж на вас вони скажуть?
 Знаю вашу славу!
 Поглузують, покепкують
 Та й кинуть під лаву.
 «Нехай, — скажуть, —
 спочивають,

Поки батько встане
 Та розкаже по-нашому
 Про свої гетьмани.
 А то дурень розкаже
 Мертвими словами
 Та якогось-то Ярему
 Веде перед нами
 У постолах. Дурень! дурень!
 Били, а не вчили.

Од козацтва, од гетьманства
 Високі могили —
 Більш нічого не осталось,
 Та й ті розривають;
 А він хоче, щоб слухали,
 Як старці співають.
 Дарма праця, пане-брате:
 Коли хочеш грошей,
 Та ще й слави, того дива,
 Співай про Матрьошу,
 Про Парашу, радість нашу,
 Султан, паркет, шпори, —
 От де слава!!! а то співа:
 «Грає синє море»,
 А дам плаче, за тобою
 І твоя громада
 У сіряках!..» Правда, мудрі!
 Спасибі за раду.
 Теплий кожух, тільки шкода —
 Не на мене шитий,
 А розумне ваше слово
 Брехнею підбите.

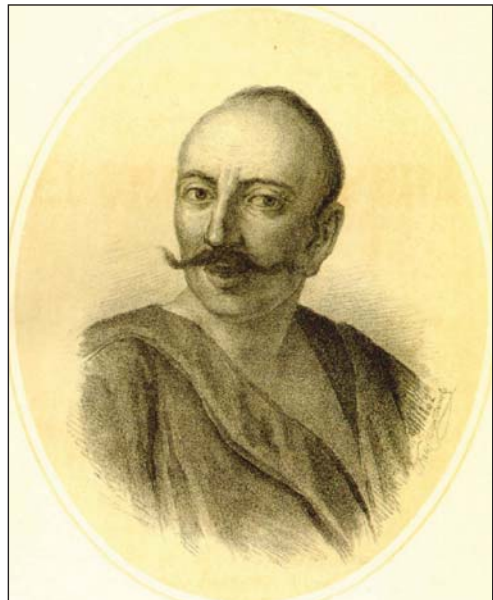

Невідомий художник. Максим
 Залізняк. Кін. XVIII ст.

Вибачайте... кричить собі,
Я слухать не буду,
Та й до себе не покличу:
Ви розумні люди —
А я дурень; один собі,
У моїй хатині
Заспіваю, заридаю,
Як мала дитина.
Заспіваю, — море грає,
Вітер повівав,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю, — розвернулась
Висока могила,
Аж до моря запорожці
Степ широкий крили.

Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають... а пороги
Меж очеретами
Ревуть, стогнуть — розсердилися,
Щось страшне співають.
Послухаю, пожурюся,
У старих питаю:
«Чого, батьки, сумуєте?»
«Невесело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна...»
І я плачу; а тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами
І гетьмани; всі в золоті
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене
І про Україну
Розмовляють, розказують,
Як Січ будували,
Як козаки на байдаках
Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі

Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетували.
«Грай, кобзарю, лий, шинкарю!»
Козаки гукали.
Шинкар знає, наливає
І не схаменеться;
Кобзар вшкварив, а козаки —
Аж Хортиця гнеться
Метелиці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
«Гуляй, пане, без жупана,
Гуляй, вітре, полем;
Грай, кобзарю, лий, шинкарю,
Поки встане доля».
Взявшись в боки, навприсідки
Парубки з дідами.
«Отак, діти! добре, діти!
Будете панами».

Невідомий художник. Іван Гонта.
1802 р.

Отамани на бенкеті,
 Неначе на раді,
 Походжають, розмовляють;
 Вельможна громада
 Не втерпіла, ударила
 Старими ногами.
 А я дивлюсь, поглядаю,
 Сміюся сльозами.
 Дивлюся, сміюся, дрібні утираю, —
 Я не одинокий,

є з ким в світі жить;

У моїй хатині, як в степу безкраїм,
 Козацтво гуляє, байрак гомонить;
 У моїй хатині синє море грає,
 Могила сумує, тополя шумить,
 Тихесенько Гриця дівчина співає,
 Я не одинокий, є з ким вік дожить.
 От де моє добро, гроші,
 От де моя слава,
 А за раду спасибі вам,
 За раду лукаву.
 Буде з мене, поки живу,
 І мертвого слова,
 Щоб виливать журбу, сльози.
 Бувайте здорові!
 Піду синів випроводжать
 В далеку дорогу.
 Нехай ідуть, — може, найдуть
 Козака старого,
 Що привіта моїх діток
 Старими сльозами.
 Буде з мене. Скажу ще раз:
 Пан я над панами.

Отак, сидя в кінці стола,
 Міркую, гадаю:
 Кого просить? хто поведе?
 Надворі світає;
 Погас місяць, горить сонце.
 Гайдамаки встали,
 Помолились, одяглися,
 Кругом мене стали,
 Сумно, сумно, як сироти,

Мовчки похилились.
 «Благослови, — кажуть, — батьку,
 Поки маєм силу;
 Благослови шукать долю
 На широкому світі».
 «Постривайте... світ не хата,
 А ви малі діти,
 Нерозумні. Хто ватажком
 Піде перед вами,
 Хто проведе? Лихо, діти,
 Лихо мені з вами!
 Викохав вас, вигодував,
 Виросли чималі,
 Йдете в люди, а там тепер
 Все письменне стало.
 Вибачайте, що не вивчив,
 Бо й мене хоч били,
 Добре били, а багато
 Дечому навчили! (...)»
 Єсть у мене щирий батько
 (Рідного немає) —
 Дасть він мені раду з вами,

Пам'ятник М. Залізняку та І. Гонті,
 м. Умань. Сучасне фото

Бо сам здоров знає,
 Як то тяжко блукать в світі
 Сироті без роду;
 А до того — душа щира,
 Козацького роду,
 Не одцуравсь того слова,
 Що мати співала,
 Як малого повивала,
 З малим розмовляла;
 Не одцуравсь того слова,
 Що про Україну
 Сліпий старець, сумуючи,
 Співає під тином.
 Любить її, думу правди,
 Козацькую славу,
 Любить її! Ходім, сини,
 На раду ласкаву.
 Якби не він спіткав мене
 При лихій годині,

Давно б досі заховали
 В снігу на чужині,
 Заховали б та й сказали:
 «Так... якесь ледащо...»
 Тяжко, важко нудить світом,
 Не знаючи за що.
 Минулося, щоб не снилось!..
 Ходімо, хлоп'ята!
 Коли мені на чужині
 Не дав погибати,
 То й вас прийме, привітає,
 Як свою дитину.
 А од його, помолившись,
 Гайда в Україну!»
 Добридень же, тату, в хату!
 На твоїм порогу
 Благослови моїх діток
 В далеку дорогу.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Розкажіть про події, узяті за основу твору.
2. Кого автор вважає героями минулого? Чи бачить він нових героїв у сучасну йому добу?
3. Що викликає сум автора? Наведіть відповідні рядки.
4. Які історичні моменти, на думку автора, можуть бути прикладами для наслідування?

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

5. Охарактеризуйте образ старого кобзаря, який розповідає про події.
6. Розкрийте образ України в поемі «Гайдамаки».

Творче самовираження

7. Створіть хмару слів на основі твору.

Цифрові навички

8. На початку поеми «Гайдамаки» звучать мотиви з Книги Екклесіастової (3) про циклічність існування, марність усього сущого й пошуки сенсу життя. За допомогою інтернету знайдіть відповідні

уривки з Біблії в перекладі Івана Огієнка, порівняйте з текстом поеми Т. Шевченка. Прокоментуйте.

Дослідження і проекти

9. Підготуйте проєкт «Коліївщина та її ватажки».

Життєві ситуації

10. Кого із сучасників можна назвати лідерами української нації?
 11. Які якості, на вашу думку, мають справжні національні герої? Розкажіть про таких людей.
 12. Які ідеї поеми не втратили свого значення дотепер?

ВІДГОМІН

Іван Драч (1936–2018)

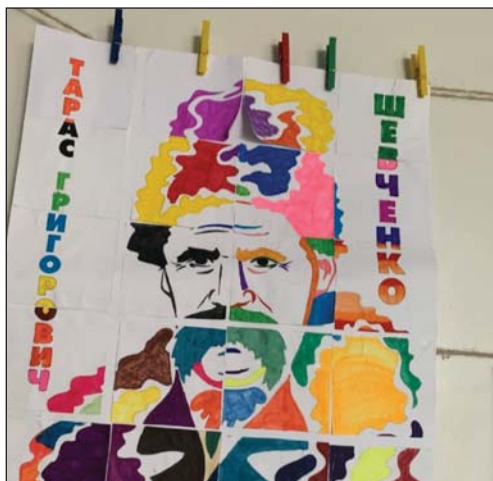
Образ Шевченка, створений у радянські часи, був спрощеним і часто спотвореним...

Оксана Забужко

У Біблії сказано: «Не сотвори собі кумира». Як ви розумієте ці слова? Чи варто ідеалізувати когось?

Іван Драч — поет, перекладач, кіносценарист, літературний критик, державний і громадський діяч. Він один із найяскравіших шістдесятників. «Поезія Івана Драча у 60-ті роки стала таким свіжим вітром, який пробудив інтерес у багатьох не тільки до української поезії й української літератури, а ширше — взагалі до всього українського. Тоді поезія захоплювала уми багатьох людей. То був час, коли лише у метафорі можна було щось висловити, якимись натяками, щось таке, що не можна було

Учні Кам'янець-Подільської гімназії № 17 готуються до святкування дня народження Т. Шевченка. 2023 р.

висловити ніде. Іван Драч це дуже добре робив. Він був поетичним лідером шістдесятників», — так про нього відгукувався поет Іван Малкович.

Народився Іван Федорович Драч у с. Теліженці Київської області. З 1957 р. навчався в Київському університеті, з 1958 р. — у Київському гуманітарному університеті. Але через політичні погляди й волелюбну позицію І. Драча неодноразово відраховували із закладів, тому він навчався зі значними перервами. Працював у редакціях газет «Літературна Україна», «Україна молода» та ін., на кіностудії художніх фільмів імені О. Довженка. Підтримував В'ячеслава Чорновола, Михайла Осадчого, Мирославу Зваричевську та інших українських дисидентів.

Відомі збірки І. Драча — «Соняшник» (1962), «Протуберанці серця» (1965), «Балади буднів» (1967), «До джерел» (1972), «Корінь і крона» (1974), «Чорнобильська Мадонна» (1987), «Храм серця» (1988) та ін.

Поезії І. Драча властиві відверта авторська позиція, сміливість поглядів та виразні зв'язки із сучасністю.

СКИНЬТЕ З ШЕВЧЕНКА ШАПКУ... (1995)

Як ви розумієте перший рядок вірша? Чому йдеться саме про шапку?

Скиньте з Шевченка шапку. Та отого дурного кожуха.
Відкрийте в нім академіка. Ще одчайдуха-зуха.
Ще каторжника роботи. Ще нагадайте усім:
Йому було перед смертю всього лише сорок сім.

А то підробили діда і шкутильгаєте з дідом.
Ліниву свою недолугість за ним пускаєте слідом.
А він вибухає і шпетить всю вашу дурну макітру
І молодю круговертить. Молодо! Проти вітру!

А він все шукає до пари — наймичку з сиротою,
А він пропада за manoю — не вашою, а отою!
І горне гору роботи, бо в нього роботи гора.
Гори до нього горнуться, сонце — на вістрі пера.

Він пильно у нас вдивляється. Вільний свавільний самум.
Здається, ядерно вибухне з отих непокірних дум.
А то регоче і тішиться, наче хлопчисько радий.
Шевченко був молодим. Шевченко завжди молодий.

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Який міф про Т. Шевченка руйнує І. Драч?
2. Які аспекти біографії та творчої діяльності Т. Шевченка представлені у творі? Наведіть цитати.
3. До чого закликає поет?

Аналіз та інтерпретація

4. Знайдіть у творі протиставлення. Поясніть його.
5. Які слова кілька разів повторюються у вірші? Розкрийте значення прийому повтору.
6. Прокоментуйте авторські характеристики образу Т. Шевченка.

Творче самовираження

7. Підготуйте плакат до дня народження Т. Шевченка.

Цифрові навички

8. З'ясуйте значення слова «самум». Чому автор порівнює Т. Шевченка із цим явищем?

Дослідження і проекти

9. Підготуйте проєкт на тему «Шевченко в сучасному світі».

Життєві ситуації

10. Яке значення для вас має особистість Т. Шевченка?
11. Які його рядки актуальні для вас тепер?

Михайло Петренко (1817–1862)

У нашій літературі є чимало
забутих імен, але без них
неможливо повною мірою
осягнути українську культуру.
Зинаїда Кирилюк

Михайло Миколайович Петренко — один із талановитих українських поетів-романтиків. Він народився, імовірно, в м. Слов'янську (нині Донецька область). У 1837—1841 рр. навчався в Харківському університеті. Потім служив чиновником у різних інстанціях. Але його душа прагнула у вільний світ літератури. Перші його вірші з'явилися в журналі «Сніп»: «Недоля», «Вечірній дзвін», «Смута», «Туди мої очі, туди моя дума...» та ін. У 1843 р. у збірці «Молодик» було опубліковано вірші «Вечір» і «Батьківська могила», а в 1848 р. в «Південному руському збірнику» — кілька творів із циклу «Думи та співи». У м. Лебедині (нині Сумська область), де М. Петренко жив з 1849 до 1862 р., створено музей поета.

Лебединський
міський
краєзнавчий
музей. Сучасне
фото

Творчість М. Петренка вирізняється глибокою емоційністю, зв'язком із фольклором, пісенністю. Тому деякі його вірші стали піснями, які сприймають як народні: «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...», «Взяв би я бандуру...», «Ходить хвиля по Осколу...».

Нерідко дослідники згадують про зустріч М. Петренка з Т. Шевченком, але цей факт не підтверджений. Можливо, їхня зустріч відбулася таємно, коли Т. Шевченко відвідав Лебедин. Важливо, що Кобзар любив творчість М. Петренка, зокрема поезію «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...» записав у свій щоденник.

ДИВЛЮСЬ Я НА НЕБО ТА Й ДУМКУ ГАДАЮ... (1841—1847)

Яка картина постала у вашій уяві у процесі читання вірша?

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю,
Чому мені, Боже, ти крилець не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав.

Далеко за хмари, подальше од світу,
Шукать собі долі, на горі привіту
І ласки у зірок, у сонця просить,
У світлі їх яснім все горе втопить.

Бо долі ще змалку здаюсь я нелюбий,
Я наймит у неї, хлопцяга прибудний;

Дмитро
Гнатюк —
виконавець
пісні «Дивлюсь
я на небо та й
думку гадаю...»

Чужий я у долі, чужий у людей:
Хіба ж хто кохає нерідних дітей?

Кохаюся з лихом, привіту не знаю
І гірко і марно свій вік коротаю,
І в горі спізнав я, що тільки одна —
Далекеє небо — моя сторона.

І на світі гірко, як стане ще гірше, —
Я очі на небо, мені веселіше!
Я в думках забуду, що я сирота,
І думка далеко, високо літа.

Коли б мені крилля, орлячі ті крилля,
Я б землю покинув і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо польнув
І в хмарах навіки от світу втонув!

АКТИВНОСТІ

check
yourself

Комунікація

1. Чому сумує ліричний герой твору?
2. Куди лине його душа?
3. Якими є світ його мрії, ідеали?

Аналіз та інтерпретація

4. Порівняйте вірш М. Петренка «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...» із віршем Дж. Байрона «Хотів би жити знов у горах...».

Творче самовираження

5. Намалуйте 1—2 малюнки на основі вірша. Прокоментуйте.

Цифрові навички

6. За допомогою інтернету послухайте пісню «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...» на слова М. Петренка. Установіть автора / авторку музики. Яке враження справив на вас цей твір?

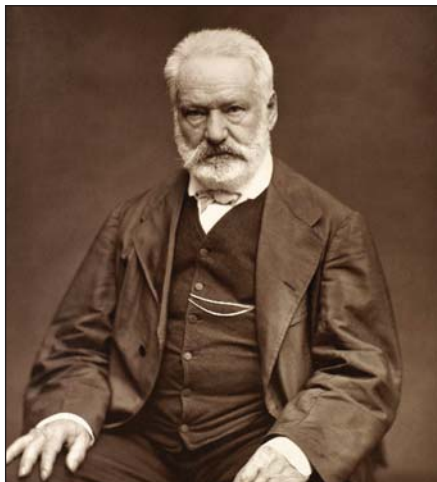
Дослідження і проєкти

7. Дослідіть значення метафор у вірші.

Життєві ситуації

8. Про що думаєте ви, коли дивитеся на небо? Які асоціації воно викликає у вас?

Віктор-Марі Гюго (1802–1885)

Творчість В. Гюго є справжнім тріумфом французької літератури... Його можна порівняти хіба що з Наполеоном, котрий певний час полонив серця всієї Європи. Він був надзвичайно сильним генієм і зачаровував людей своїм словом.

Вірджинія Хенлі

Розкажіть про історію та оздоблення храму, який є у вашому місті / селі. Які твори мистецтва в ньому представлені? Які почуття ви переживаєте, коли відвідуєте цей храм?

Віктор Гюго — яскравий представник романтизму у Франції. Ще за життя він був дуже популярним як автор історичних романів, драм, поезій, полум'яних виступів і статей на захист свободи. Митець обстоював ідею об'єднаної Європи, протестував проти рабства, насильства, несправедливості в суспільстві. Слава про нього не згасає. Палкі пристрасті та напружені колізії в його творах подобаються читачам і читачкам у всьому світі.

Краєвид із вікна будинку, де мешкав В. Гюго, м. Париж (Франція). Сучасне фото

Віктор-Марі Гюго народився в м. Безансоні (Франція) в родині генерала армії Наполеона. Унаслідок військових призначень батька родина Гюго у 1808—1812 рр. жила в Італії та Іспанії. Однак невдовзі батьки розлучилися, і Віктор разом із матір'ю переїхав до Парижа.

Талант В. Гюго виявився рано — він почав писати вже в п'ятнадцятирічному віці. Його перша збірка «Оди й різні вірші», що була опублікована в 1822 р., сподобалася королю Людовікові XVIII, і той нагородив митця щорічною рентою в 1200 франків. Це дало змогу В. Гюго не тільки творити далі, а й одружитися з Адель Фуше. Митець оспівував її образ у багатьох віршах і поемах.

У домі В. Гюго збиралися передові люди того часу. Він згуртував романтиків в об'єднання «Сенакль», до якого увійшли письменники Альфред де Віньї, Шарль-Огюстен де Сент-Бев, Еміль Дешан, Шарль Нодьє, Альфред де Мюссе, Александр Дюма, Проспер Меріме, художники Ежен Делакруа, Давид д'Анже, брати Ежен і Ашиль Деверіа, композитор Гектор Берліоз. Вони нерідко висловлювали естетичні принципи у формі маніфестів і статей. В. Гюго представив свої погляди на мисте-

Луї Буланже. Портрет Адель Фуше, дружини В. Гюго. 1839 р.

Будинок-музей В. Гюго, м. Париж (Франція). Сучасне фото

цтво у передмові до п'єси «Кромвель» (1827), яка дала новий імпульс розвитку романтизму не тільки у Франції, а в Європі загалом.

Естетичні ідеї В. Гюго

1. Заперечення будь-яких правил і канонів у мистецтві, утвердження абсолютної свободи митця.
2. Головними темами в літературі мають бути соціальні конфлікти, боротьба між різними силами в суспільстві, прагнення до волі.
3. Відображення життя в його контрастах, рухливості, складності.
4. Використання гротеску (що є одним із принципів середньовічного мистецтва) як засобу для багатогранного зображення дійсності.
5. Орієнтація на В. Шекспіра, у чийй творчості поєднані добро і зло, трагедія і гумор, прекрасне і потворне.
6. Фантазія — джерело творчості.
7. Зображення вчинків людини в нерозривному зв'язку з її внутрішнім світом.
8. Вираження бойового духу нового романтичного мистецтва, його активної ролі у світі.

Особливу зацікавленість В. Гюго мав до історії. У 1830-ті роки він створив низку історичних п'єс на теми західноєвропейської історії, а також розвивав традиції історичного роману, започаткованого В. Скоттом. Роман «Собор Паризької Богоматері» (1830), який вийшов одразу після Липневої революції 1830 р., просякнутий духом свободи, боротьби з тиранією, утвердження права людини на щастя і почуття.

Будинок-музей В. Гюго,
м. Париж (Франція).
Сучасне фото

У 1841 р. В. Гюго обрали членом Французької академії, а в 1848 р. він вступив до Національної асамблеї (нижня палата парламенту Франції), займався активною політичною діяльністю, але не припиняв літературної творчості.

З 1851 р. В. Гюго оселився на острові Гернсі. У цей період він написав масштабні твори — збірки «Споглядання» (1856), «Легенди століть» (1859), роман «Знедолені» (1862) та ін.

Повернувшись на початку 1870-х років до Парижа, митець знов звернувся до жанру історичного роману. Твір «Дев'яносто третій рік» (1874) містив численні символічні аналогії з тогочасною реальністю. У ньому автор утверджує ідеї республіки та демократії.

«Мазепа» В. Гюго

Поштовхом до створення поеми «Мазепа» стала однойменна поема Дж. Байрона і творчість французького художника Луї Буланже. Епіграфом до твору митець узяв перший рядок із твору Дж. Байрона: «Away! — Away!» («Геть! — Геть!»). В образі Мазепа В. Гюго акцентував ідею свободи, боротьби героя за свої почуття та зв'язок із природою. У фіналі поеми написав про велике майбутнє гетьмана, його виняткову роль в історії України.

В. Гюго вважають представником «живописного романтизму», тому що він майстерно створював вражаючі картини природи та людських пристрастей. У його поемі «Мазепа» значну увагу приділено візуальним деталям, кольорам і відтінкам, композиції описів, що нерідко нагадують полотна художників. Романтичний міф про Мазепу і надалі цікавив європейських митців. На початку 1850-х років композитор Ференц Ліст під впливом поезії В. Гюго написав симфонічну поему і музичний етюд «Мазепа». Мазепа в романтичних уявленнях Європи того часу символізував героя, який бореться за індивідуальну і суспільну свободу, за звільнення України від імперського гніту.

Луї Буланже. Мазепа. 1829 р.

● Дерево термінів

Історичний роман — побудований на історичному сюжеті твір, який у художній формі змальовує якусь епоху, певний період історії. Засновником історичного роману вважають В. Скотта. Цей жанр розвивали у своїй творчості В. Гюго, М. Гоголь, П. Куліш та ін.

Ознаки історичного роману

1. Поєднання історичних фактів з художньою вигадкою.
2. Широка панорама життя минулих епох.
3. Зображення історичних подій через долі окремих людей.
4. Поруч із реальними історичними особами діють вигадані персонажі.
5. Немає поділу на позитивних і негативних героїв та героїнь, персонажі багатозначні.
6. Відтворення атмосфери доби, духу історії у її складності та мінливості тощо.
7. Використання легенд, міфів та інших засобів романтизації історії.

Пам'ятник на честь боротьби за свободу

У 1840 р. в Парижі збудували колону на згадку про події Липневої революції 1830 р., коли було повалено короля Карла X.

Липнева колона на площі Бастилії, м. Париж (Франція). Сучасне фото

Скульптор Огюст Дюмон. Геній свободи на Липневій колоні. Сучасне фото

Колону з бронзи заввишки 80 метрів увінчує позолочена статуя Генія свободи. Внизу колони — меморіальна дошка, на ній викарбувані слова: «На честь французьких громадян, які зі зброєю в руках боролися за захист соціальних свобод у незабутні дні 27, 28, 29 липня 1830 року». Золотими літерами написані імена людей, які загинули під час боїв на вуличних барикадах у липні 1830 р. В основі колони влаштовано склеп, у якому спочивають останки 504-х жертв Липневої революції; там також захоронено майже 200 полеглих під час революції 1848 р.

«СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ»

Час у творі. Автор точно вказав дату початку подій, відображених у романі, — 6 січня 1482 р. Це період завершення епохи Середньовіччя і початку доби Відродження. Тоді тривали криза феодальної системи і формування монархії. Широкі народні маси почали відігравати важливу роль в історичному процесі. В. Гюго вбачав у цих подіях аналогії періоду Липневої революції (1830), коли представники третього стану намагалися змінити суспільний лад. Тому в романі багато масових сцен, широких картин народного життя у Франції. Автор описав стихійне повстання простих людей, які штурмують Собор Паризької Богоматері, щоб визволити головну героїню твору — Есмеральду. У цьому епізоді В. Гюго наголосив на обуренні народу несправедливістю, прагненні врятувати невинну жертву, протесті проти насильства.

Собор Паризької Богоматері, м. Париж (Франція). Сучасне фото

Собор Паризької Богоматері, м. Париж (Франція). Сучасне фото

Сюжет роману цілком вигаданий, у ньому немає певного історичного стрижня, проте автор відтворив загальний дух історичної доби, доповнюючи вигаданий сюжет численними реальними деталями: описами вулиць і площ Парижа, архітектури Собору Паризької Богоматері, особливостей побуту й повсякденного життя людей того часу. Твір просякнутий ідеями про необхідність зміни старого порядку, пробудження свідомості народу, його нестримне бажання здобути волю.

Образ собору. Собор Паризької Богоматері — культурна пам'ятка Франції. Будівництво його почалося у XII ст. і тривало кілька століть. За різних епох собор перебудовували, змінювали. У цій споруді поєднані готичний та романський стилі. Загалом архітектура храму є складною і химерною. У часи Середньовіччя в соборах не лише здійснювали християнські відправи, а й розігравали театралізовані дійства, проводили народні зібрання тощо. Отже, собор — дуже людне місце, перехрестя людських доль та історичних подій, які розгорталися у храмі або поруч із ним. У романі В. Гюго образ Собору Паризької Богоматері має не лише реальний, а й символічний смисл, точніше — сукупність смислів. Це символ розмаїтого й багатогранного людського життя, символ самої Франції, її самобутньої культури, утілення духу історії, народного мистецтва, а також символ непередбачуваної долі, таємниць буття.

Особливості сюжету та композиції. В основу сюжету роману покладено любовну історію на тлі історії Парижа та французького народу. Учасниками любовної лінії є циганка Есмеральда та чоловіки — Клод Фролло, Феб де Шатопер і Квазімодо. У творі вирують палкі почуття і пристрасті, які призводять до складних випробувань персонажів і навіть до трагедії.

Побачивши на Гревській площі циганку-танцівницю Есмеральду, поет Гренгуар захопився її красою, розумом, життєвою силою і моральними якостями. Невдовзі він став свідком того, як священник Клод Фролло і дзвонар собору, глухий горбань Квазімодо, намагаються викрасти Есмеральду. Її врятував капітан лучників короля Феб де Шатопер зі своїм загоном. Юна танцівниця закохалася у Феба. Хоча в нього є наречена Флер-де-Ліс, він прагне заволодіти Есмеральдою.

Невдовзі Гренгуар потрапив у Двір Чудес — місце, де живуть злодії, бурлаки, убивці. Правитель Двору Чудес Клопен наказав повісити Гренгуара, але згодом дав шанс жінкам зберегти йому життя. Поета врятувала доброта Есмеральди, і він залишився жити у Дворі Чудес.

Дзвонар Квазімодо давно таємно кохає Есмеральду, непомітно стежить за нею, але, болісно переживаючи фізичну потворність, не наважується підійти до дівчини. Зрештою він зробив спробу викрасти Есмеральду, за що його засудили до тортур на ганебному стовпі. Ніхто не співчував Квазімодо, лише Есмеральда — вона принесла йому води.

Кадр
із фільму
«Собор
Паризької
Богоматері»
(режисер
Ж. Деланнуа,
Франція,
1956)

Це надзвичайно вразило горбаня, адже він погано вчинив щодо неї, а Есмєральда пробачила йому і виявила милосердя.

Клод Фролло охоплений ревнощами до Есмєральди через її кохання до Феба. Священник вирішив убити офіцера, але лише поранив його. Люди в усьому звинувачують Есмєральду і вважають, що вона — відьма. Унаслідок жорстоких катувань, до яких часто вдавалися за часів Середньовіччя, дівчина погодилася з усіма звинуваченнями. Їй загрожувала смертна кара, проте Квасімодо зумів урятувати її від страти і сховав у соборі.

Однак Есмєральда прагнула побачити коханого Феба і втекла з безпечного місця. Невдовзі її схопили й повісили. А Квасімодо, жадаючи помсти, скинув Клода Фролло з вежі собору і зник назавжди. Через якийсь час люди знайшли могилу, у якій Квасімодо спочивав разом з Есмєральдою.

Образи персонажів. Відповідно до романтичної естетики головні герої та героїня твору змальовані як незвичайні особистості в незвичайних обставинах. Есмєральда — утілення молодості, краси, стихійних почуттів, природності. Вона вирізняється серед інших не тільки красою, а й духовністю, здатністю на глибокі почуття, людяністю. Привабливість і моральні якості Есмєральди вияскравлюються на тлі жорстокого й облудного світу. Забобонне суспільство не сприймає її, вважає відьмою.

Клод Фролло — священник-богослов, учений, який розчарувався в науці й вірі, захопився Есмєральдою. Однак його свідомість залишається в полоні середньовічних уявлень, тому дівчина видається йому втіленням диявола. Він відчуває складну внутрішню боротьбу. Клод Фролло — жертва свого почуття, водночас — утілення насильства й жорстокості.

Образ Феба де Шатопера теж сповнений контрастів. Привабливий зовні, молодий офіцер не цінує краси справжніх почуттів, він не гідний кохання Есмєральди, бо шукає лише розваги й насолоди.

Кадр
із фільму
«Собор
Паризької
Богоматері»
(режисер
Ж. Деланнуа,
Франція,
1956)

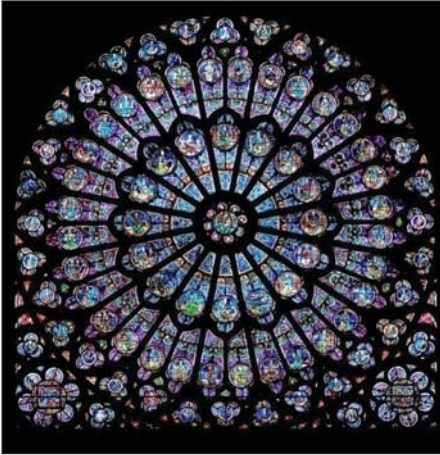
Одним із найскладніших образів твору є Квазіmodo — дзвонар, утілення таємничого духу собору. На початку роману він — як раб, вірний пес, готовий скрізь слідувати за Есмеральдою. Потворність не дає йому змоги навіть наблизитися до неї. Однак згодом відбувається процес духовного переродження героя, зумовлений виявом дівчиною співчуття до нього. Есмеральда своєю людяністю пробудила в ньому найкращі людські якості. Квазіmodo став утіленням душевної краси, доброти, вірності. У зображенні героя автор використав *гротеск* — поєднання протилежних рис (або ознак) в одному образі, зокрема фізичної потворності й духовної досконалості. Гротеск є провідним принципом композиції роману загалом, адже в одному художньому просторі поєднані добро і зло, краса і потворність, прагнення до свободи і насильство, світло і темрява, реальне і фантастичне, містичне.

Особливості стилю роману. Твір сповнений людських пристрастей, таємниць, складних колізій, яскравих символів, метафор, алегорій. Нерідко персонажі діють стихійно, спонтанно. Вони відчують боротьбу почуттів — кохання, ненависті, ревнощів — і залежать від долі. У романтизмі немає логічного пояснення вчинкам і почуттям героїв та героїнь, адже саме людське життя трактується як бурхлива, непередбачувана і таємнича стихія.

Нотр-Дам-де-Парі

Собор Паризької Богоматері (Нотр-Дам-де-Парі) збудований на честь Діви Марії. Його стилю властива *еклектика* — поєднання елементів різних стилів (готичного і романського). Прикметною особливістю собору є кам'яні портали (Портал святої Анни, Портал Діви Марії, Портал Страшного Суду), а також величезні вітражі (Південна троянда, Північна троянда, вітраж у каплиці Сент-

Північна троянда. Собор
Паризької Богоматері,
м. Париж (Франція).
Сучасне фото

Жорж та ін.), на яких відтворено біблійні сюжети. Собор Паризької Богоматері — це витвір народної фантазії, символ геніальності французького народу та його духовних прагнень. 15 квітня 2019 р. сталася сильна пожежа, під час якої храм дуже постраждав. Але 7 грудня 2024 р. відновлений собор було знову відкрито.

СОБОР ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ (1831)

РОМАН

(Уривки)

КНИГА ПЕРША

I. Великий зал

1. *Де мала розпочатися вистава? Які елементи оздоблення будівлі привернули вашу увагу?*
2. *З яким явищем природи автор порівнює натовп? Розкрийте символічний зміст цього образу.*

Триста сорок вісім років, шість місяців і дев'ятнадцять днів тому парижани прокинулися від гучного калатання всіх дзвонів за мурами Сіте, Університету й Міста. А проте 6 січня 1482 року не було якимось визначним в історії днем. Не було нічого надзвичайного в події, що з раннього ранку сколихнула і дзвони, і городян Парижа. (...)

Подією, що 6 січня схвилювала весь простолюди Парижа, було подвійне, з давніх-давен об'єднане торжество з нагоди дня Богоявлення і свята блазнів.

Цього дня мали запалювати святкове вогнище на Гревському майдані, саджати традиційне деревце біля Бракської каплиці та показувати

містерію в Палаці правосуддя. Про це ще напередодні на всіх перехрестях оголосили під звуки сурм герольди пана прево, вдягнуті в красиві фіолетові опанчі з великими білими хрестами на грудях.

Глядачам, що дивилися з вікон навколишніх будинків, запруджений народом майдан видавався морем, до якого з п'яти чи шести вулиць, немов із гирл річок, щохвилини вливалися нові потоки людей. Невпинно зростаючи, хвилі цього натовпу розбивались об виступи будинків, що стирчали тут і там високими мисами у неправильної форми басейні майдану.

Отож із самого ранку, замкнувши свої домівки та крамнички, юрби городян і городянок поспішали звідусіль до названих трьох місць. Кожен обрав собі видовище до смаку: хто вогнище, хто саджання деревця, а хто — містерію. Слід віддати належне споконвічному здоровому глуздові паризьких зівак: більшість їх прямувала на святкове вогнище, що якнайкраще відповідало порі року, або на містерію, до Великого залу Палацу правосуддя, що мав добрі стіни й покрівлю, а бідне, хирляве, тремтяче від холоду деревце одностайно залишали самотнім під січневим небом, на цвинтарі Бракської каплиці. (...)

Якщо читач не заперечує, ми спробуємо за допомогою уяви відтворити враження, яке справив би на нього і на нас Великий зал, коли б ми переступили його поріг разом з численним натовпом у середньовічних накидках, опанчах, камзолах.

Отож насамперед гул і сліпуче світло. Над головами подвійне стрілчасте склепіння, прикрашене дерев'яними скульптурами, усіяне золотими геральдичними ліліями по блакитному полю; під ногами — мармурова підлога з білих та чорних плиток. За кілька кроків від нас — величезна колона, далі друга, третя, разом уздовж залу сім колон підтримують двійчасте склепіння. (...)

Далі, у високих стрілчастих вікнах — тисячобарвні вітражі, у широких виходах із залу — пишні, тонко різьблені двері; і все це — склепіння,

Кадр
із фільму
«Собор
Паризької
Богоматері»
(режисер
Ж. Деланнуа,
Франція,
1956)

колони, стіни, обрамлення вікон, панелі, двері, статуї — зверху донизу розкішно розцвічені блакиттю і золотом, які вже тоді трохи потьмяніли і майже зовсім зникли під порохом та павутинням року 1549-го...

Тепер уявіть собі цей величезний довгастих зал, освітлений блідим світлом січневого дня, заповнений строкатим і галасливим натовпом, який пливе уздовж стін, кружляє навколо семи колон, і ви матимете перед собою більш-менш загальну картину, цікаві деталі якої ми постараємося змалювати точніше. (...)

В одному кінці цього велетенського паралелограма була славновісна мармурова плита, така довга, широка й товста, що, як каже тогочасний опис у стилі, здатному збудити апетит Гаргантюа, «такої скиби мармуру» ніколи й ніхто на світі не бачив; на другому кінці — каплиця, в якій Людовік XI наказав поставити статую, що зображує його колінопрекло-ненням перед пречистою дівою. До цієї ж каплиці він, не журячись тим, що в шерензі королівських статуй, розміщених у залі, залишаються дві порожні ніші, наказав перенести скульптури Людовіка Святого та Карла Великого — двох святих, що їх як французьких королів він вважав за дуже впливових на небі. Ця каплиця, ще нова, побудована тільки шість років тому, була вся в тому чарівному стилі витонченої архітектури, з чудовою скульптурою, чітким і мистецьким карбуванням, яка характеризує у нас кінець готичної ери і продовжується майже до половини шістнадцятого століття у феєричних фантазіях Відродження. Особливо невелика ажурна розета над порталом була шедевром філігранності й вишуканості, наче зірка з мережива. (...)

Вистава мала розпочатися тільки опівдні з останнім, дванадцятим ударом великого баштового годинника Палацу. Це був, безперечно, дуже пізній час для початку театрального видовища; але треба було обирати годину, зручну для послів.

Отож увесь цей численний натовп чекав ще зранку. Чимало особливо завзятих любителів видовищ тремтіло від холоду перед головними сходами Палацу; дехто навіть запевняв, що перебув ніч, лежачи під брамою, аби мати певність, що увійде першим. Натовп з хвилини на хвилину зроставав, немов та вода у повінь, почав підніматися вздовж стін, випинатися круг колон, виходити з берегів і текти по заглибинах, карнизах, підвіконнях та архітектурних виступах, по всіх опуклостях скульптур. (...)

Натовп із самого ранку чекав на три речі: полудень, послів Фландрії та містерію. Вчасно прибув тільки полудень.

Це було вже занадто.

Натовп зачекав ще одну, дві, три, п'ять хвилин, чверть години; ніхто не з'являвся: поміст був порожній; сцена — німа.

Тим часом нетерплячка перейшла в обурення. Тут і там чути було вигуки незадоволення, правда, поки що притишені. «Містерію! Місте-

рію!» — глухо бурмотів натовп. Збудження зростало. Буря, ще тільки глухо гуркочучи, носилася над цим людським морем. (...)

IV. Метр Жак Коппеноль

Що перервало містерію? Чому вона не сподобалася глядачам?

(...) З тієї хвилини, як увійшов кардинал, Гренгуар вдавався до всяких засобів, щоб урятувати свій пролог. Насамперед він наказав виконавцям, які раптом замовкли, продовжувати і говорити голосніше; потім, побачивши, що їх ніхто не слухає, він припинив виставу і протягом перерви, що тривала ось уже з чверть години, не переставав тупотіти ногами, шаленіти, волати до Жіскетти й Лієнарди, намовляти своїх суїдів, щоб вони вимагали продовження прологу; та все було марно.

Ніхто не зводив очей з кардинала, з послів і з помосту, де, наче в фокусі, схрещувалися погляди всього великого кола глядачів. Додамо, хоч нам і важко це визнавати, що пролог почав уже трохи набридати слухачам, коли його превелебність кардинал своєю появою так безжалісно урвав його. Бо, зрештою, на помості відбувався той самий спектакль, що й на мармуровій плиті: конфлікт між Селянським і Духовним станами, Шляхтою і Торгівлею. І більшість глядачів воліла бачити їх живими — з плоті й крові, дивитися, як вони рухаються, дихають, діють серед фламандського посольства і серед єпископського почту, в мантиї кардинала, у куртці Коппеноля, — аніж бачити нарум'янених, причепурених, схожих на солом'яні опудала, у жовтих і білих туніках, в які убрав їх Гренгуар.

(...) Усе зійшло нанівець. Жодну з красот п'єси ніхто не відчув і не зрозумів. Здавалося, з тієї хвилини, як прибув кардинал, немов якась невидима й чарівна нитка раптом відвернула всі очі від мармурової

Кадр
із фільму
«Горбань
із Нотр-Даму»
(режисери
М. Тачнер,
А. Х'юм,
Велика
Британія,
США, 1982)

плити до помосту, від південного кінця залу до західного. І ніщо не могло перебороти ці чари. Усі очі були прикуті до помосту, і новоприбулі, і їхні прокляті прізвища, і їхні вбрання — все це безперестанку відвертало увагу глядачів. Гренгуар був у розпачі. Крім Жіскетти й Лієнарди, які час від часу, коли Гренгуар смикав їх за рукав, оберталися до сцени, та гладкого терпеливого сусіда, ніхто не слухав, ніхто не дивився на нещасне, усіма покинуте мораліте. Гренгуар бачив тільки профілі глядачів.

З яким болем спостерігав він, як поступово розвалюється споруда його слави й поезії! І подумати тільки, ще так недавно цей натовп, палаючи від нетерпіння скоріше почути початок його твору, мало не збунтувався проти головного судді, а тепер, коли його бажання виконане, він більше не звертає уваги на те саме мораліте, початок якого так одностайно зустрів привітальними вигуками! Ось він, вічний приплив і відплив народної прихильності! А за хвилину до того мало не повісили судових приставів! Чого б не дав Гренгуар, щоб знову повернути ту солодку мить! (...)

Усі, хто мав прийти, прибули, і Гренгуар зітхнув з полегкістю. Комедіанти мужньо почали декламувати. Але що це? Раптом панчішник, метр Коппеноль, підводиться з місця, і Гренгуар чує, як серед загальної уваги він виголошує таку мерзенну промову:

— Шановні городяни й дворяни Парижа! Я не розумію, істинний хрест, не знаю, що ми тут робимо. Щоправда, я бачу в тому кутку, на тих підмостках, якихось людей, що нібито збираються битись. Не знаю, чи це те, що ви звете «містерія», але воно не цікаве. Вони тільки язиками мелють, і більш нічого. Ось уже чверть години я жду бійки. Вона не починається. (...) Це не те, що мені казали. Мені обіцяли свято блазнів з виборами папи. Ми в Генті теж маємо свого папу блазнів, і, істинний хрест, не гіршого за інших. Ми це робимо так. Збирається така ж, як і

Кадр
із фільму
«Собор
Паризької
Богоматері»
(режисер
Ж. Деланнуа,
Франція,
1956)

тут, юрба. Потім кожен по черзі просовує голову в спеціальний отвір і робить гримасу. Той, хто викривиться найогидніше, за схваленням усіх обирається на папу. Он як! Це надзвичайно цікаво. Хочете, щоб ми обирали вашого папу за звичаєм моєї країни? Це, в усякому разі, веселіше, ніж слухати цих базік. (...)

Гренгуар хотів був відповісти. Та з гніву й обурення йому відібрало мову. До того ж ці міщани, підлещені титулом «дворяни», сприйняли пропозицію панчішника, який уже набув популярності, з таким запалом, що про опір не могло бути й мови. Лишалось тільки пливати за течією. Гренгуар затулив обличчя руками... (...)

V. Квазімодо

Яким змальовано образ Квазімодо? Які художні засоби використано в описі? Відшукайте й поясніть елементи античної міфології.

(...) Почали показувати гримаси. Перша пика, яка з'явилась у віконці, була з червоними вивернутими повіками, з роззявленим, немов паща, ротом, з чолом, поморщеним, як гусарські чоботи часів Наполеона, вона викликала такий шалений вибух реготу серед усіх цих мужлаїв, що Гомер, мабуть, подумав би, що то боги. Однак Великий зал був зовсім не схожий на Олімп, і нещасний Гренгуарів Юпітер розумів це краще за всіх. З'явилася друга гримаса, за нею третя, потім ще одна, потім ще, і за кожним разом регіт і радісне тупотіння ніг дедалі дужчали. Це видовище мало в собі щось запаморочливе, щось могутнє, п'янке й заворожуюче, силу, поняття якої важко відтворити в уяві сьогоднішніх читачів. (...)

Пика, яка в ту мить красувалася в отворі розети, була й справді гідна подиву. Після всіх п'ятикутних, шестикутних і всяких інших химерних облич, котрі одне за одним з'являлися в цьому віконці, не досягаючи того ідеалу гротесковості, який у збудженій оргією уяві створила собі юрба, тільки така неповторно бридка гримаса могла вразити це збіговисько й викликати бурхливе захоплення. Навіть сам метр Коппеноль аплодував їй... (...)

Ми не будемо й намагатися відтворити в уяві читача чотиригранного носа, цього підковоподібного рота, маленького, майже прикритого рудою щетинистою бровою, лівого ока, тоді як праве зовсім зникало під величезною бородавкою, кривих, тут і там повиломлюваних зубів, схожих на зубчастий мур фортеці, потріскану губу, на яку звисав, немов бивень слона, зуб, цього роздвоєного підборіддя. Та ще важче відтворити вираз цього обличчя, якусь суміш злоби, здивування і смутку. А тепер уявіть собі, якщо зможете, цей образ.

Визнання було одностайним. Усі кинулися до каплиці. Звідти, триумфуючи, вивели щасливого обранця — папу блазнів. І тільки тепер подив і захоплення досягли своєї вершини. Гримаса була його справжнім обличчям.

Скоріше, він увесь являв собою гримасу. Величезна голова, вкрита рудою щетиною; між плечима — здоровенний горб, а другий, такий же, на грудях; дивовижна будова стегон і ніг, настільки вигнутих, що вони сходилися тільки в колінах і були схожі на два серпи, з'єднані ручками; широкі ступні, потворні руки. І при всій цій потворності — якийсь грізний вираз сили, спритності та відваги, — дивний виняток із споконвічного правила, за яким і сила, і краса є наслідком гармонії. Ось якого папу обрали собі блазні.

Здавалось, що це розбитий і невдало спаяний велетень.

Коли ця подоба циклопа з'явилася на порозі каплиці, нерухома, кремезна і майже однакова завширшки і завдовжки, «квадратна в своїй основі», за словами однієї великої людини, то по її напівчервоному, напівфіолетовому одягу, всіяному срібними дзвіночками, і передусім по її неперевершеній потворності юрба одразу впізнала, хто це, і закричала в один голос:

— Це ж Квазімодо, дзвонар! Це Квазімодо, горбань із Собору Паризької Богоматері! Квазімодо одноокий! Квазімодо кривоногий! Слава! Слава! (...)

КНИГА ДРУГА

III. Besos para golpes

1. *Чим дівчина вразила Гренгуара?*
2. *Як сприймали її глядачі?*
3. *Хто був незадоволений виступом дівчини? Чому?*

Поки П'єр Гренгуар прийшов на Гревський майдан, він зовсім змерз. Щоб не потрапити у штовханину на мосту Міняйл і не бачити полотнищ Жеана Фурбо, він пішов через міст Мельників; але по дорозі колеса єпископських млинів забризкали його болотом, і поетів блаженський одяг весь змок. До того ж йому здавалось, що після провалу його мораліте він ще більше замерз. Саме через це він і поспішив до святкового вогнища, яке яскраво палахкотіло серед майдану. Але великий натовп тісним колом оточував вогонь. (...)

Біля королівського вогнища натовп створив значно ширше коло, ніж треба для того, щоб грітися, і що зібралися ці люди не тільки тому, що тут палала сотня в'язок хмизу.

На широкому, вільному просторі між натовпом і вогнищем танцювала молода дівчина.

Гренгуар, цей філософ-скептик, цей іронічний поет, був настільки зачарований сліпучим видінням, що в першу хвилину не міг зрозуміти, хто ця дівчина, — людська істота, фея чи ангел.

Вона була невисока, а здавалася високою, настільки зграбною була її тонка постать. Вона була смуглява, та легко було догадатися, що при денному світлі її шкіра повинна мати чудовий золотавий полиск, як у андалузок та римлянок. Маленька ніжка теж була як у андалузки: так легко ступала вона у своєму гарненькому черевичку. Дівчина танцювала, кружляла, пурхала на старому перському килимі, недбало кинутому їй під ноги. І щоразу, коли її сяюче личко оберталось до вас, її великі чорні очі спалахували блискавицею.

Усі погляди були прикуті до неї, усі роти роззявлені.

Вона танцювала під рокіт баскійського тамбурина, який її округлі дівочі руки підносили над головою. Тоненька, жвава, немов оса, у своєму золотистому корсажі, барвистій сукні (...) з оголеними плечима, стрункими ніжками, що мелькали з-під спідниці, чорним волоссям, сяючими очима — вона, здавалося, була неземною істотою.

«Дивовижно, — подумав Гренгуар. — Це саламандра, це німфа, це богиня, це вакханка з гори Менад!»

Цієї миті одна коса «саламандри» розплелася, і мідна монета, що була до неї прив'язана, покотилася по землі.

— Е ні, — сказав поет, — вона циганка. Міраж розвіявся.

Дівчина знову почала танцювати. Вона підняла із землі дві шпаги, притулила вістрями до чола і заходилася обертати їх в одному напрямі, сама кружляючи в протилежному. Справді, це була звичайнісінька циганка. Та хоч яким великим було розчарування Гренгуара, картина не втратила для нього своєї принади й чарівності. Яскраво-червоне світло святкового вогнища осявало дівчину, мерехтіло на обличчях людей, на смуглявому чолі танцюристки і кидало блідий відблиск, змішаний з

Кадр
із фільму
«Собор
Паризької
Богоматері»
(режисер
Ж. Деланнуа,
Франція,
1956)

коливанням людських тіней, в глиб майдану, на старовинний чорний, потрісканий фасад «Будинку з колонами» — з одного боку та на розпростерті кам'яні рамена шибениці — з другого.

Серед тисяч освітлених полум'ям вогнища облич було одне, на якому ще більше, ніж на інших, відбивалося захоплення танцівницею. Це було суворе, замкнуте й похмуре обличчя якогось чоловіка. Невідомий, одяг якого не можна було розглядіти за натовпом, мав з вигляду не більше тридцяти п'яти років, а проте був уже лисий. Тільки на скронях у нього лишилося кілька пасом рідкого і вже сивіючого волосся; його високе й широке чоло почало вкриватися зморшками, але в запалих очах виблискували молодечий запал, жадоба життя, глибока пристрасть. Він не зводив очей з циганки, і поки шістнадцятирічна дівчина безтурботно танцювала й пурхала, викликаючи захоплення натовпу, його обличчя ставало дедалі похмуріше. Час від часу посмішка і зітхання зустрічались на його устах, але посмішка була ще більш гірка, ніж зітхання.

Нарешті дівчина, задихавшись, зупинилася, і народ любовно почав їй аплодувати.

— Джалі! — покликала циганка.

І Гренгуар побачив, як до неї підбігла гарненька біла маленька кізка, прудка, жвава, з блискучою шерсткою, з позолоченими різками й копитцями, в золоченому нашійнику; досі він її не помічав — кізка весь час лежала на краєчку килима й дивилася, як танцювала її господиня.

— Джалі, — сказала танцівниця, — тепер твоя черга.

І, присівши, дівчина граціозно простягла до кізочки свій тамбурин.

— Джалі, — спитала вона, — який тепер місяць року?

Кізка підняла передню ніжку й стукнула ратичкою один раз по тамбурину. Справді, був перший місяць — січень. Натовп зааплодував.

— Джалі, — знову спитала дівчина, перевернувши тамбурин другим боком, — яке у нас сьогодні число?

Кадр
із фільму
«Собор
Паризької
Богоматері»
(режисер
Ж. Деланнуа,
Франція,
1956)

Джалі підняла свою позолочену ратичку і вдарила шість разів у тамбурин.

— Джалі, — провадила далі циганка, знову перевернувши тамбурин, — котра зараз година?

Джалі вдарила сім разів, і ту ж мить баштовий годинник «Будинку з колонами» вибив сьому. Народ був у захваті.

— Це чаклунство! — промовив зловісний голос у натовпі. То був голос лисого чоловіка, який не зводив з циганки очей.

Вона затремтіла і обернулась, але пролунали оплески й заглушили цей загрозливий вигук. Дівчина знову звернулася до кізки.

— Джалі, як ходить метр Гішар Гран-Ремі, капітан міських стрільців, під час процесії на стрітення?

Джалі стала на задні ніжки й почала мекати, пересуваючись так кумедно й поважно, що всі глядачі зайшлися реготом від цієї пародії на святенницьке благочестя капітана стрільців.

— Джалі, — знову спитала дівчина, підбадьорена дедалі більшим успіхом, — а як виголошує промову королівський прокурор духовного суду метр Жак Шармолю?

Кізочка сіла й замекала, так дивно підкидаючи передні ніжки, що все в ній — інтонація, поза, рухи — одразу нагадали Жака Шармолю, бракувало тільки поганої французької і латинської вимови.

Натовп аплодував щосили.

— Святотатство! Блюзнірство! — знову почувся голос лисого чоловіка. Циганка обернулася.

— Ах, — промовила вона, — знову цей лихий чоловік!

Потім, закопиливши нижню губу, дівчина зробила гримасу, яка, очевидно, була їй притаманна, повернулася на каблучку й почала збирати в тамбурин пожертви глядачів. (...)

Через різні обставини Гренгуар потрапив у Двір Чудес. Там він знову зустрів Есмеральду, яка прийшла йому на допомогу.

V. Прикросці тривають

1. Яке враження справила Есмеральда на Гренгуара? Яке порівняння зі світу природи використано в описі? Поясніть.
2. Що Есмеральда вважала головною чеснотою чоловіка? Яким вона уявляла того, кого покохає?

(...) Ви були колись дитиною, читачу, а може, ви настільки щасливі, що лишилися нею й тепер. І, напевно, ви не раз (а щодо мене, то я цьому присвячував цілі дні, найкраще використані дні мого життя) у яскравий сонячний день на березі річки бігали слідом за яко-

юсь зеленою чи блакитною бабкою, яка, весь час різко змінюючи напрямок свого льоту, перелітала з кущика на кущик, немов цілючи кінчик кожної гілки. Ви пригадуєте, з яким любовним зацікавленням ваша думка і ваш погляд приверталися до цього маленького вихору пурпурно-лазурових крил, що шелестіли і бриніли, свистіли, гули, в центрі цього вихору тріпотіла невловима форма, затінена самою швидкістю власного руху. Ефірне створіння, яке невиразно вимальовувалося крізь це тріпотіння крилець, здавалося вам химерним, нереальним, — його не можна було торкнутися, не можна було побачити. І коли нарешті бабка сідала відпочивати на гострій верхівці очеретини і ви, затамовуючи подих, могли розгледіти довгі прозорі крила, довгий смалевий одяг, два кришталевих ока, — який подив охоплював вас і як побоювались ви, щоб цей образ знову не перетворився на тінь, а чарівна істота на химеру. Пригадайте ці враження, і ви легко зрозумієте, що відчув Гренгуар, споглядаючи у видимій, відчутній оболонці ту Есмеральду, яку він досі бачив лише невиразно у вихорі танцю, співу та метушні.

Все глибше й глибше він поринав у свої марення.

«Так от що воно таке Есмеральда! — думав він, стежачи за нею замрілим поглядом. — Небесне створіння! Вулична танцівниця! Так багато й так мало! Це вона сьогодні вранці завдала останнього удару моїй містерії, і це вона сьогодні ввечері врятувала мені життя. Мій злий геній! Мій добрий ангел! Чарівна жінка, слово честі!...» (...)

Він зважився на делікатне питання.

— Отже, ви не хочете, щоб я був вашим чоловіком? Дівчина пильно подивилася на нього й сказала:

— Ні!

— А коханцем? — знову спитав Гренгуар. Вона зробила гримаску й відповіла:

— Ні!

— А другом? — наполягав поет.

Вона пильно глянула на нього і, хвилину подумавши, промовила:

— Можливо.

Це «можливо», таке дороге для філософів, підбадьорило Гренгуара.

— А чи знаєте ви, що таке дружба? — спитав він.

— Так, — відповіла циганка. — Це означає бути братом і сестрою; це дві душі, які стикаються, не зливаючись, це два пальці однієї руки.

Антуан-Жозеф Вірц.
Квазімодо. 1839 р.

— А кохання? — спитав Гренгуар.

— О кохання! — промовила вона, і голос її затремтів, а очі заблищали. — Це коли двоє стали чимось єдиним. Коли чоловік і жінка зливаються в одного ангела. Це — небо!

При цих словах обличчя вуличної танцівниці засяяло такою красою, що надзвичайно вразила Гренгуара; як здалося йому, вона цілком відповідала майже східній екзальтованості її слів. Її уста, рожеві й чисті, усміхалися, чоло, непорочне й ясне, час від часу затьмарювалося думками, як дзеркало від подиху, а з-під довгих чорних опущених вій випромінювалося якесь невловиме світло, що надавало її рисам тієї ідеальної ніжності, яку Рафаель згодом зумів відтворити в містичному злитті дівоцтва, материнства й божественності.

— Яким же треба бути, щоб вам сподобатися? — вів далі Гренгуар.

— Треба бути мужчиною.

— А я? — спитав Гренгуар. — Хто ж я такий?

— У мужчини на голові шолом, у руці — меч, золоті остроги на каблуках.

— Оце так! — сказав Гренгуар. — Виходить, без острогів не можна бути мужчиною? Ви когось любите?

— Чи я когось кохаю?

— Атож, чи кохаєте?

Вона хвилинку сиділа задумана, потім з якимсь особливим виразом промовила:

— Я про це скоро дізнаюсь.

— А чому не сьогодні ввечері? — ніжно запитав поет. — Чому б вам не покохати мене?

Вона серйозно глянула на нього.

— Я покохаю лише того, хто зможе мене захистити. (...)

КНИГА ТРЕТЯ

I. Собор Богоматері

Як ви розумієте вислів «кам'яна симфонія»? Чому автор для опису собору використав термін із музичного мистецтва?

Безперечно, ще й тепер Собор Паризької Богоматері — величчя й чудова будівля. Та хоч яким чудовим лишився Собор старіючи, не можна не вболівати й не обурюватися, дивлячись на ті численні пошкодження й руйнування, яких завдали і час, і люди цій поважній пам'ятці старовини, не шануючи ні Карла Великого, який заклав перший її камінь, ні Філіппа-Августа, який поклав останній. (...)

Спинаючись тільки на найістотніших прикладах, зауважимо, що в історії архітектури мало залишилося сторінок, кращих за ту, якою є

цей фасад, де послідовно і в сукупності постають перед нами три стрілочастих портали, над ними — ажурний карниз з двадцятьма восьми ніш із статуями королів; кращих за величезне центральне вікно-розету між двох бокових вікон — наче священник з дияконом та іподияконом, високий і філігранний ряд арок трилистої форми, що на своїх тонких, тендітних колонах тримає важку площадку; нарешті дві похмурі й масивні башти з шиферними піддашками. Усі ці гармонійні частини прекрасного цілого, споруджені одна над одною у п'ять величезних ярусів, розгортають перед очима, багатообразно і водночас пластично, свої незліченні деталі скульптури, різби й карбування, могутньо зв'язані у спокійній величі цілого. Все це — величезна кам'яна симфонія, колосальне творіння однієї людини й одного народу, єдине й складне, немов вірші «Іліади» та «Романсеро», з якими воно споріднене; чудовий твір спільних зусиль цілої епохи, на кожному камені якого відбиті сотні виявів фантазії робітника, керованої генієм художника; одне слово, рід могутнього й плідного творіння людського, подібного до творіння божественного, у якого воно перейняло його подвійний характер: різноманітність і вічність. (...)

Те, що ми тут казали про фасад, слід сказати й про весь храм, а сказане про кафедральний собор Парижа стосується всіх християнських храмів середньовіччя. Усе в цьому мистецтві, яке з'явилося само по собі, логічне й пропорційне. (...) Але повернімося до фасаду Собору Паризької Богоматері, такого, яким він нам видається ще й тепер, коли ми йдемо благоговійно споглядати суворий і могутній храм. (...)

Кожен бік, кожен камінь цієї поважної пам'ятки є сторінкою не тільки історії країни, але й історії науки та мистецтва. (...)

Великі будівлі, як і великі гори — витвори віків. Часто форма мистецтва вже змінюється, а вони все ще не закінчені (...); вони повільно змінюються, відповідно до вже зміненого мистецтва. Нове мистецтво береться до пам'ятки в тому вигляді, в якому її знаходить, втілюється в неї, уподібнює її до себе, розвиває її відповідно до своєї фантазії і, якщо може, закінчує. Це відбувається спокійно, без зусиль, без протидії, згідно з природним непорушним законом. Це живець, який прищепився, сік, що бродить, рослина, що прийнялася. Без-

Кадр із фільму «Собор Паризької Богоматері» (режисер Ж. Деланнуа, Франція, 1956)

умовно, у цьому послідовному спаяванні багатьох мистецтв на різних висотах однієї і тієї ж будови є матеріал для багатьох книг, а часто і для всесвітньої історії людства. Людина, митець, особа зникають у цих величезних анонімних масах; людський розум знаходить у них свій вияв і свій загальний підсумок. Час — архітектор, народ — муляр. (...)

II. Париж з висоти пташиного польоту

Які особливості забудови Парижа відзначив автор?

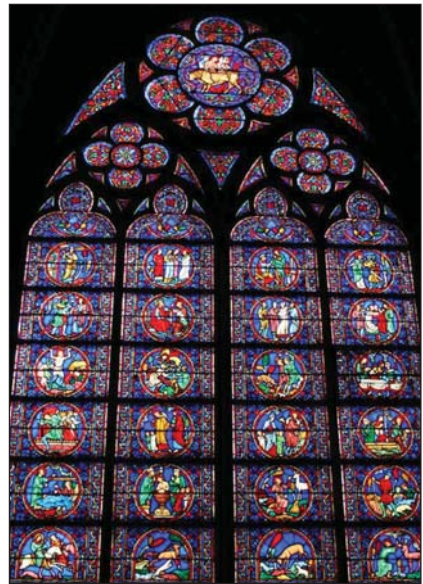
Ми спробували відтворити перед читачем чудовий Собор Паризької Богоматері. Ми в загальних рисах згадали майже всі красоти, які він мав у п'ятнадцятому столітті і яких йому бракує сьогодні. Однак ми поминули головне, а саме, — панораму Парижа, що в ті часи відкривалася з висоти його веж. (...)

Париж, як відомо, виник на стародавньому острові Сіте, що має форму колиски. Піщаний берег цього острова був його першим валом, а Сена — першим ровом. Багато століть Париж існував як острів з двома мостами, одним на півночі, другим на півдні, і двома передмостовими укріпленнями, що були водночас його брамами і його фортецями — Великим Шатле на правому березі та Малим Шатле — на лівому.

Згодом, з часів першої королівської династії, Париж, занадто стиснутий на своєму острові і не маючи вже змоги на ньому розвернутися, перекинувся через річку. (...)

У п'ятнадцятому столітті Париж ще був поділений на три міста, цілком відмінних і відокремлених одне від одного, кожне із своїм власним обличчям, своїми особливостями, своїми нравами, своїми звичаями, своїми привілеями, своєю історією: Сіте, Університет і Місто. (...)

Як ми вже сказали, кожна з цих трьох великих частин Парижа становила окреме місто, але місто надто обмежене, щоб бути цілком самостійним і обходитися без двох інших. Тому кожне з них мало цілком своєрідний зовнішній вигляд. У Сіте переважали церкви, у Місті — палаці, в Університеті — учбові заклади. (...)

Вітражі в каплиці Сен-Жорж.
Собор Паризької Богоматері.
Сучасне фото

У Сіте був Собор Паризької Богоматері, у Місті — Лувр і Ратуша, в Університеті — Сорбонна. Місто мало Центральний ринок, Сіте — Божий притулок, Університет — Студентський лужок. Провини, вчинені школярами на лівому березі, на їхньому Студентському лужку, розглядалися судом на острові, у Палаці правосуддя, а каралися на правому березі — на Мон-фоконі. (...)

З висоти пташиного польоту ці три частини — Сіте, Університет і Місто — являли собою, кожна зокрема, густу сітку химерно переплутаних вулиць. Однак з першого погляду видно було, що ці три частини столиці становили єдине ціле. Одразу ж впадали в око дві довгі паралельні вулиці, що тяглися безперервно, без поворотів, майже по прямій лінії, перетинаючи з кінця в кінець, з півдня на північ, перпендикулярно до Сени, всі три частини міста і сполучаючи їх. Вони змішували й безупинно переливали та перекидали людський потік з-за мурів однієї частини міста в мурі іншої і з трьох міст робили одне. (...)

Екранізації роману В. Гюго

Твір В. Гюго дуже популярний у кінематографі. Його почали екранізовувати з 1905 р. Один із найвідоміших фільмів — «Собор Паризької Богоматері» режисера Жана Деланнуа (1956 р., Франція). Ця стрічка майже точно відтворює художній текст. Вражають живі характери персонажів і масові сцени. У 1982 р. режисери Майкл Тачнер та Алан Х'юм зняли художній фільм «Горбань із Нотр-Даму» (Велика Британія, США). У ньому зроблено акцент на масових сценах та особливостях епохи. У 1996 р. режисери Кірк Вайз і Гері Труздейл створили анімаційний фільм «Горбань із Нотр-Даму» (США). У ньому романтична історія адаптована для дітей, однак до сюжету внесено чимало змін (повсталий народ на чолі з Фебом звільняє Есмеральду, Феб також рятує Квазімодо). Є й інші інтерпретації роману В. Гюго. *Подивіться одну з них і висловте своє враження.*

Кадр із фільму «Горбань із Нотр-Даму» (режисери М. Тачнер, А. Х'юм, Велика Британія, США, 1982)

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Як до Квазіmodo ставляться люди? Чому?
2. Як собор вплинув на життя і свідомість Квазіmodo?
3. За що судили Квазіmodo?
4. Розкрийте ставлення Клода Фролло до Есмеральди. Чому Есмеральда навіть під загрозою смерті відмовила йому?
5. Чи заслуговує на кохання Есмеральди Феб де Шатопер?
6. Опишіть спосіб життя, мрії та сподівання Есмеральди.

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

7. Наведіть приклади контрастів у романі В. Гюго. Як вони розкривають характери головних персонажів?
8. Поясніть причини трагедії, що спіткала Есмеральду. Чи могла вона уникнути смерті?
9. Що таке гротеск? Відшукайте приклади гротеску у творі.

Творче самовираження

10. Створіть власну обкладинку або лепбук до роману «Собор Паризької Богоматері». Прокоментуйте.

Цифрові навички

11. За допомогою інтернету встановіть, які реальні місця згадано у творі В. Гюго. Покажіть їх на мапі Парижа. Доберіть світлини.

Дослідження і проекти

12. Підготуйте проєкт на одну з тем:
 - 1) «Античність у романі “Собор Паризької Богоматері”»;
 - 2) «Історія та архітектура Нотр-Дам-де Парі у творі»;
 - 3) «Система середньовічного судочинства та її відображення в романі В. Гюго».

Життєві ситуації

13. У які моменти персонажі твору виявляють:
 - а) жорстокість;
 - б) людяність;
 - в) здатність на високе почуття кохання?
 Коли вони діють свідомо, а коли — спонтанно?

Пантелеймон Куліш (1819–1897)

А тим часом дбаймо про свою словесну автономію, творімо свою автономічну будучину, знаймо добре, що ми в себе дома, серед своєї рідної сім'ї, у своїй рідній хаті, що нам ніхто її не дасть, ніхто не відійме, ніхто ж і не обогріє та й не освітить її так, як ми самі.

Пантелеймон Куліш

1. Чому важливо зберігати народні традиції та популяризувати їх?
2. Чи погоджуєтеся ви з тим, що цікавість до літератури може впливати на культурний розвиток суспільства? Наведіть приклади.

Пантелеймон Олександрович Куліш — український письменник, перекладач, мовознавець, викладач, історик, літературний критик, публіцист, видавець, редактор, автор української абетки, перекладач Біблії.

Народився він на одному з хуторів Чернігівської губернії (сучасна територія Сумщини) в родині, що мала козацьке коріння. У сім'ї шанували давні звичаї та обряди, цінували фольклор. Навчався П. Куліш у Новгород-Сіверській гімназії, з раннього віку багато читав, зокрема твори Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемовського. Справжнім відкриттям для нього став збірник «Українські народні пісні», укладений М. Максимовичем. Особисте знайомство з ним спонукало П. Куліша до власної літературної творчості, захоплення жанром історичного роману, спадщиною В. Скотта.

У 1843 р. П. Куліш почав роботу над романом «Чорна рада». У цей період він активно займався просвітницькою діяльністю, познайомився з Т. Шевченком, а згодом долучився до Кирило-Мефодіївського товариства.

Авторитет молодого письменника як літератора зростав. Перебуваючи в Санкт-Петербурзі, долучив до створення свого літературного альманаху «Хата» багатьох талановитих українських письменників, досяг успіху у видавничій справі.

За причетність до Кирило-Мефодіївського товариства П. Куліша було заарештовано й засуджено до заслання, яке відбував у м. Тулі. Однак це не зламало письменника й він у 1861 р. разом із В. Білозерським і Т. Шевченком домігся видання першого українського двомовного громадсько-політичного журналу «Основа», у якому друкували свої твори понад сорок українських письменників і письменниць, сучасників митця.

Дружиною П. Куліша була українська письменниця і фольклористка Ганна Барвінок (справжнє ім'я Олександра Білозерська). Вона підтримувала митця у творчій роботі щодо збереження історичного минулого й культурного спадку України.

Культурний доробок П. Куліша вагомий. Він створив правопис «кулішівка», який узято за основу сучасного правопису. Його «Граматка» — перший україномовний буквар — започаткувала серію україномовних підручників для дітей. Митець також здійснив перший повний переклад Біблії українською мовою у співавторстві (роботу завершували І. Полуй та І. Нечуй-Левицький), переклав українською мовою тринадцять п'єс В. Шекспіра, твори Дж.-Г. Байрона, Ф. Шиллера та інших європейських митців.

П. Куліш був прихильником «філософії хуторянства». Він прагнув створити ідеальну націю. Уважав, що людина, яка живе розміреним життям у селі чи на хуторі та спілкується з природою, є охоронцем українського культурного спадку, а місто позбавляє цього. «Філософія хуторянства» дещо подібна до філософії «природної людини» Ж.-Ж. Руссо, французького мислителя і письменника доби Просвітництва.

Разом з іншими членами Кирило-Мефодіївського братства П. Куліш активно впроваджував ідеї національного відродження. Братчики вбачали в козацькому минулому приклад незалежності, ідеал автономії для українського народу. Це спонукало П. Куліша до вивчення історії козацтва, пошуку засад національної самосвідомості. Роман «Чорна рада», надрукований у 1857 р., став першою історичною повістю українською мовою. П. Куліш відтворив атмосферу епохи Руїни з її гострими конфліктами, протистоянням між козацькою старшиною та народними масами, боротьбою за владу. Роман утвердив історичну тематику як одну з провідних у національній літературі.

Ганна Барвінок, письменниця, фольклористка, дружина П. Куліша. 1847 р.

Твори, переклади й просвітницька діяльність письменника і мислителя стали основою для розвитку української національної культури та літератури. Він одним з перших усвідомив важливість мови й духовності для становлення та існування українського народу як окремої культурної спільноти. П. Куліш прагнув поєднати традицію і поступ, щоб український народ міг утвердитися як самобутня європейська нація. У складних обставинах цензури й утисків митець послідовно обстоював українську самобутність як запоруку збереження національної гідності. І нині його постать є символом невтомного пошуку шляхів до духовної свободи, просвіти й культурного самоствердження.

Пантелеймон Куліш і Ганна Барвінок. 1977 р.

П. Куліш і М. Гоголь

П. Куліш був знайомий із М. Гоголем, захоплювався його досвідом літературної трансформації фольклорного та історичного матеріалу (особливо повістю «Тарас Бульба» та збірником «Вечори на хуторі біля Диканьки»). Займався виданням творів М. Гоголя, створив його першу біографію, що стала основою гоголезнавства. П. Куліш писав про М. Гоголя: «...Якби Гоголь не був Українцем, то не створив би нічого подібного». На переконання П. Куліша,

Михайло Дерегус.
Тарас Бульба
попереду
козацького
війська.
1952 р.

Гоголь «перший відкрив в українській старовині щось величне, він перший надав характеру стародавнього козака широких ви- мірів, він перший заговорив про поетичну сторону зниклого вже нашого минулого».

М. Гоголь теж високо цінував талант П. Куліша: «...Я бачу ба- гато вартостей у письменника, що підписує під своїми творами ім'я Куліш. Барвистий стиль і велике знання звичаїв України говорять про те, що він міг би чудово написати історію цієї землі. ...Йому належатиме важливе місце в нашій літературі».

«ЧОРНА РАДА»

Історія створення роману. «Чорну раду» П. Куліш планував ви- дати з ілюстраціями. До створення ескізів залучив Сергія де Бальмена (брата Якова, котрому Т. Шевченко присвятив твір «Кавказ»).

Автор, створюючи роман, спирався на започаткований романтиком В. Скоттом підхід до зображення історичного минулого. Він поєднав ху- дожню вигадку з історичними фактами. Джерелами для написання тво- ру були друковані та рукописні козацькі літописи (зокрема Самовидця та Г. Грабянки), численні документи, думи, історичні пісні, перекази, легенди тощо.

Написати роман на історичному матеріалі доби Руїни П. Куліша спо- нукала повість М. Гоголя «Тарас Бульба», яка, на його думку, стала но- вим словом у літературі.

Історична основа твору. Після смерті Богдана Хмельницького поча- лася боротьба за гетьманську владу між претендентами, яких підтриму- вали соціальні групи з різними по- глядами. Це спричинило скликання в 1663 р. Чорної ради, на якій мали б всенародним голосуванням обрати гетьмана. На раду, окрім козацької еліти, керівництва й старшини, були допущені також представники соці- альних низів — запорожці й селяни. Претенденти на гетьманську булаву (символ влади) поставили власні ам- біції і бажання перемогти будь-якою ціною над національними інтере- сами держави. Це зумовило рішен- ня звернутися по допомогу до поль- ської шляхти (на заході країни) та до Москви.

Пантелеймон Куліш. Ескіз ілюстрації до роману «Чорна рада». 1855–1856 рр.

Микола Богданець.
Ілюстрація до роману
«Чорна рада». 1989 р.

Тоді Україна була розколота на дві сфери впливу. На Правобережжі правив польсько-шляхетський ставленик Павло Тетеря. На Лівобережжі точилася запекла боротьба між двома претендентами на гетьманування. То були переяславський полковник Яким Сомко, обраний на старшинській раді в Козельці наказним (тимчасовим) гетьманом, хоча московський цар не затвердив його, та кошовий отаман Запорозької Січі Іван Брюховецький, відомий своїм лояльним ставленням до Москви та ідеями соціальної рівності й обмеження ролі козацької старшини.

Чорна рада відбулася 27—28 червня 1663 р. в м. Ніжині, на ній гетьманом було обрано Брюховецького. Він завоював прихильність народу хитрощами, обіцянками різних пільг, а лояльність московських ставлеників — підкупом. Отримавши владу, наказав стратити свого опонента Сомка, посилив соціальний гніт. За його гетьманства було чимало заворушень проти свавілля влади. Під час одного з них Брюховецького вбили. Цей історичний період занепаду української державності названо добою Руїни, яка тривала аж до 1687 р., доки гетьманом не став Іван Мазепа.

Композиція роману. Твір П. Куліша містить 18 частин. У ньому чітко простежуються дві сюжетні лінії: соціально-політична (вибори гетьмана) та особистісна (кохання, любовні стосунки тощо). Провідним композиційним прийомом у романі є мандрівка. Образ дороги символізує не лише зміни в долях персонажів, а й складний історичний шлях України. Герої та героїні постійно рухаються, як-от полковник Шрам і його син їдуть з Правобережної України на Лівобережну до Череваня, згодом Черевань із сім'єю та Шрами вирушають до Києва, тоді переміщуються до Ніжина і т. д.

Роман «Чорна рада» насичений динамічними пригодницькими елементами, що відповідають жанру історичного роману: епізоди викрадення козаком дівчини, лицарський двобій, запорозькі суд і кара, вибори гетьмана, таємне проникнення у в'язницю тощо.

ЧОРНА РАДА ХРОНІКА 1663 РОКУ

РОМАН
(Уривки)

I—II

1. Які чесноти ви цінуєте в людях?
2. Що таке почуття обов'язку? Чи можна пожертвувати власним добробутом через почуття обов'язку?

По весні 1663 року двоє подорожніх, верхи на добрих конях, ізближались до Києва з Білогородського шляху. Один був молодий собі козак, збройний, як до війни; другий, по одежі і по сивій бороді, сказати би, піп, а по шаблюці під рясом, по пістолях за поясом і по довгих шрамах на виду — старий козарлюга. Коні в їх потомлені, одежа й тороки позапилювані: зараз було знати, що їдуть не зблизка.

Не доїздячи верстов зо дві чи зо три до Києва, взяли вони у ліву руку, да й побрались гаєм, по кривій доріжці. І хто тільки бачив, як вони з поля повернули в гай, усяке зараз домислялось, куди вони простують. Крива доріжка вела до Череваневого хутора, Хмарища. А Черевань був тяжко грошовитий, да й веселий пан із козацтва, що збагатилось за десятилітню війну з ляхами. Річ тут про Богдана Хмельницького, як він років з десятку шарпав з козаками шляхетних ляхів і недоляшків. От тоді-то й Черевань доскочив собі незчисленного скарбу та після війни й сів хутором коло Києва. (...)

Пантелеймон Куліш. Ескіз ілюстрації до роману «Чорна рада». 1855—1856 рр.

На початку твору йдеться про полковника Шрама та його сина Петра. Полковник навчався на священника, але замолоду служив на Січі. Після поразки повстання сидів «зимовником»¹ серед дикого степу, мав дружину-туркеню, проповідував «слово правди Божої рибалкам і чабанам запорозьким». Коли Богдан Хмельницький підняв повстання, Шрам став його першим помічником, у запеклих боях заробив багато шрамів, за що його й прозвали Шрамом, хоча справжнє прізвище його було Чепурний. Згодом став священником. Тепер у бойові походи ходив його син Петро. Коли ж почалася нестабільна ситуація в країні, люди обрали Шрама полковником (керівником). Шрам із сином прямують на хутір Хмарище неподалік Києва до давнього друга — представника козацької старшини, заможного пана Череваня. Брату їм відчинив Василь Невольник.

У Череваня козаки зустріли Божого чоловіка², який розповів про страшні події в Україні. Між козацтвом панують чвари, кілька гетьманів добирають собі прихильників, гине козацька слава, руйнуються її традиції. Почувши це, Шрам зізнався, що насправді вони їдуть не в Київ, а до гетьмана Лівобережжя Якіма Сомка в Переяслав, бо хочуть заручитися допомогою, аби знищити Тетерю «окаянного», самопроголошеного гетьмана Правобережжя. Шрам кличе із собою кобзаря, бо його слухають козаки.

III

1. Як, на вашу думку, варто будувати стосунки між батьками й дітьми, щоб не порушувати особистих кордонів?
2. Зверніть увагу на те, як зображені відносини між батьками та дітьми в романі П. Куліша. Прокоментуйте.

(...) Заглянув Черевань у пекарню:

— Е, — каже, — да се ж ти мені й жениха привіз, пане бгате! (А в пекарні давно вже сидів Петро Шраменко, розмовляючи з Череванихою і з її дочкою Лесею). Бач, як у їх весело, не так, як у нас! Щебечуть, наче горобці. Що то за милий вік молодецький! Веди ж, Василю, гостей у світлицю, а я поздоровкаюсь із молодим Шраменям.

¹Зимовник — тип поселення і система ведення господарства, поширена серед запорозьких козаків: коли немає активних військових дій козаки живуть на хуторах, ведуть власне господарство, особливо взимку, аж поки знову не почнеться похід.

²Божий чоловік в українській мові має кілька значень, найчастіше вживається як старець-кобзар, прочанин або ж як символ народної совісті та моральності.

Світлиця в Череваня була така ж, як і тепер буває в якого заможного козака (що ще то за луччих часів дід або батько збудовав). Сволок гарний, дубовий, штучно покарбований; і слова з святого письма вирізані; вирізано і хто світлицю збудовав, і якого року. І лавки були хороші, липові, із спинками, да ще й килимцями позастилані. І стіл, і божник із шитим рушником округи, і все так було, як і тепер по добрих людях ведеться. Одно тільки диво було в Череваня таке, що вже тепер ніде не зуздриш. Кругом стін полиці, а на тих полицях срібні, золоті й кришталеві кубки, коновки, пляшки, таці і всяка посудина, що то на війні поздобувано. Як палили козаки шляхетські двори і княжецькі замки, то все те мішками виносили. Так-то бог тоді погодив козацтву, що тії вельможніі каштеляни і старости пишніі, неказано горді, що гукали на гайдуків, сидя із сими кубками да конвами поза столами, пішли в неволю до Криму або полягли головою в полі, а їх кубки стоять у козака в світлиці. Іще ж по стінах висять і їх шаблі, пищалі під сріблом, старосвітські сагайдаки татарськіі, шитіі золотом ронди, німецькі гаркебузи, сталеві сорочки, шапки-сисюрки, що вкриє тебе залізною сіткою — і ніяка шабля не візьме. Отже ніщо тіє не оборонило ляхів і недоляшків: допекли козакам і поспільству до самого серця. То от тепер і тії луки, і тії шаблі, і вся та зброя сіє не в одного Череваня в світлиці і веселить козацькі очі.

Тільки ж Петру, Шрамовому синові, здалось найкраще у пекарні, хоч там не було ні шабель, ні сагайдаків, а тільки самі квітки да запашніі зілля за образами й поза сволоком, а на столі лежав ясний да високий хліб. Так Леся ж усе скрашала собою так, що вже справді годилось би сказати: «У хаті в неї, як у віночку; хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка». І розговоривсь із нею Петро, як брат із сестрою. А сама Череваниха була пані ввічлива: знала, як до кого з речами обернутись. Так моєму козакові луччої компанії було й не треба: тут би він і засів на весь вечір, дивлячись на чорні дівочькі брови да на щиті рукава.

Як ось і лізе Черевань, сопучи, через поріг. Увалився у хату да, розставивши руки, до його:

— А, бгатику! — і почав ціловатись. — Ну, — каже, — бгате, не вниз ідеш, а вгору. То був козак над козаками, а тепер іще став кращий!.. Меласю! — обернувся до жінки. — От нам зятьок! Лесю, от жених тобі під пару, так-так! Га-га-га! Бач, бгате, який я чоловік? Сам набиваюсь із своїм добром. Так не бере ж бо ніхто, та й годі! Ходімо, бгате, в світлицю; нехай вони тут собі пораються. Жіноча річ коло печі, а нам, козакам, чарка та шабля.

Да, взявши Петра за руку, і потяг до світлиці. Обернувся козак, переступаючи через поріг, — і серце в його заграло: Леся не спускала з його очей, а в тих очах сіяла й ласка, й жаль, і щось іще таке, що не виловиш ніякими словами. Сподобавсь, видимо, козак дівчині.

— Ось подивись, дідусю, — каже Черевань, привівши Петра до божого чоловіка, — чи той се Шраменко, що переплив Случ під кулями? Їй-богу, я й досі дивуюсь, що таке молоде, та таке сміле! Пробравсь у лядський табір, убив хорунжого й корогов його приніс до гетьмана. Що ж би тепер воно зробило!

Божий чоловік положив Петрусеві на голову руку да й каже:

— Добрий козак; по батькові пішов. Одвага велика, а буде довговічний, і на війні щасливий: ні шабля, ні куля його не одоліє, — і вмере своєю смертю.

— Нехай лучче, — сказав батько, — поляже од шаблі і од кулі, аби за добре діло, за цілість України, що ось розідрали надвоє. (...)

Аж ось увійшла до гостей Череваниха, молодиця свіжа й повновида, пряма, як тополя, — замолоду була дуже хороша. Підійшла до Шрама під благословеніє. Він її поблагословив, да, як пані була гожа, і вони ж таки давні приятелі, то ще схотів і попросту з нею привітатись, да й каже:

— Позвольте з вами привітатись, добродійко?

А вона каже:

— Да як же зволите, добродію!

Да й поцілювались любенько. Тоді Череваниха ще обнесла гостей. Черевань випив на радощах повний кубок, бризнув під стелю да й каже:

— Щоб наші діти отак вибрикували!

А Череваниха почала вести за чаркою розмову:

— Так отсе, — каже, — ви на прощу, панотче? Святе діло!.. От, моя дружино, — обернулась до чоловіка, — от як добрі люде роблять: аж із самої Паволочі їдуть молитись богу. А ми живемо ось під самим Києвом, да ще не були сю весну й одного разу у святих угодників. Аж сором! Да вже ж як собі хочеш, а в мене не дурно ридван наготовлений. Причеплюсь за пана Шрама, да куди він, туди й я.

Кадр із кінофільму
«Чорна рада» (режисер
М. Засєєв-Руденко,
Україна, 2000)

— От божевільне жіноцтво! — каже Черевань. — Куди він, туди й я!.. А як же пан Шрам махне за Дніпро?

— То що ж? Я б не махнула? Доки сидіти нам у сьому воронячому гнізда? Ось уже которий раз переказує мій брат, щоб приїхала до його в гості! І чому б не поїхати?

— Да, їй-богу, Меласю, — каже Черевань, — я рад би душею, коли б мене хто взяв та й переніс до твого бгата, під Ніжень. Кажуть, і живе добре — таки зовсім по-панськи. Не дурно його козаки прозвали князем. (...)

Петро Шрам закохався в доньку Череваня. Шрам з Череванем домовилися одружити дітей, але Меланія Череваниха не дає згоди, бо має на думці іншого нареченого — гетьмана Яким Сомка. Вона розповіла про віщий сон, у якому нібито бачила Лесю гетьманшею. Меланія переконала чоловіка перед заручинами поїхати на прощу до Києва, і вони всі вирушили в дорогу. Петро дуже засмучений.

IV—V

Поясніть поняття «честь» і «гідність». Як ці чесноти виявляються в образах героїв та героїнь роману?

Весело й тяжко згадувати нам тебе, старий наш діду Києве! Бо й велика слава не раз тебе осіяла, і великії злигодні на тебе з усіх боків збирались... Скільки-то князів, лицарства і гетьманів добуло, воюючи за тебе, слави; скільки-то на твоїх улицах, на тих старосвітських стогнах, на валах і церковних цвинтарях пролито крові християнської! Уже про тих Олегів, про тих Святославів, про тії ясири половецькії нічого й згадувати. Ту славу, тії злигодні вибила нам із голови безбожна

Кадр із кінофільму
«Чорна рада» (режисер
М. Засєєв-Руденко,
Україна, 2000)

татарва, як уломився Батий у твої Золоті ворота. Буде з нас і недавніх споминок про твою руїну.

Іще ж от і дванадцяти літ не налічив Шрам, як у той нещасливий Берестецький рік прийшов до Києва Радзівілл із литвинами, усе попалив і пограбував, а мішане, сівши на байдаки, мусили до Переяслава втікати.

Та люта пожежа іще не зовсім загладилась: куди не кинь оком, усюди виден був по їй прослідок. На коморах, на станях, на огорожах, поміж свіжим деревом чорніють колодки, а інде гарний колись сад стоїть пустирем незагороджений; на спустошалому дворісті стирчать тільки печі да ворота; а де чи діловання, чи щит над ворітьми, чи яка хоромина, то все те нове, іще й дерево не посиніло.

Смутно, було дивитись Шрамові на тії признаки пожежі. Тільки й краси було в Києві, що церкви божії, да городи з червоними маками, да ще тії гори крутоярі, з зеленими покотами. (...)

Побратим Шрама Тарас Сурмач святкував день народження сина. Він запросив полковника випити з ним, але той відмовився, бо їде до церкви. Ображені козаки погрожують Чорною радою. Прочани пішли оглядати монастир. Дійшовши до дзвіниці, почули гамір. Ченці пояснили, що це запорожці «прощаються зі світом», адже, постарівши, вони йдуть у ченці й перед цим відходом від світського життя влаштовують пишні гуляння та різні витівки. На зворотному шляху їх наздогнали запорожці-побратими Кирило Тур та Богдан Лісогор, які обговорюють, як вони викрадуть Лесю.

VI—VII

1. Що означає поняття «довіра до людей»? Чи довіряєте ви людям? Кому? Поясніть.
2. Що таке «тримати слово»? Чи доводилося вам тримати слово?

(...) Із великої церкви повернули наші прочане до печер, коли ж дивляться — іде з печер против їх хтось у дорогих кармазинах, високий і вродливий; а по кармазинах скрізь комір і поли гаптовані золотом; зверху кирея підбита сободем; підпиравсь срібною булавою. А за ним купа людей чимала, все в кармазинах да в саятах. Ченці їх проводжали. Шрам аж затремтів, як глянув:

— Боже мій! — каже. — Да се ж Сомко!

А той собі зрадів, побачивши Шрама. Обнялись, поцілювались і довгенько держали один одного, обнявшись.

Далі привітався гетьман і з Череванем. Черевань так зрадив, що нічого й не зміг сказати на гетьманське привітання, да вже обнявшись, промовив тільки:

— А, бгатику мій любезний!

Череваниху назвав гетьман, вітаючись, рідною ненею. Вона аж помолодшала і вже нащобетала йому всячини.

— А ось і моя наречена! — сказав Сомко, обернувшись до Лесі. — Вам, ясна панно, чолом до самих ніжок!

І взяв її за руку і поцілював як дитину.

— Давно ми, — каже, — не бачились за військовими чварами, да ось немов господь нас ізведе навіки докупі.

Леся почервоніла, да аж нахилилась, як повна квітка в траві, і пригорнулась до матері, обнявши її руку.

Тут-то вже Петро мій догадався, що за гетьман снівся Череванісі. У них, мабуть, давно вже було з Сомком поладжено. Дивно тільки здавалось йому, що Черевань про те ані гадки; да, видно, се така була пані, що справлялась і за себе, і за чоловіка.

Тепер уже нічого було думати про Лесю Петрові. Хоть він був і значний козак, да не против гетьмана; хоть він був юнак уродливий, да не против Сомка. «Сомко був воїн уроди, возраста і красоти зіло дивної» (пишуть у літописах); був високий, огрядний собі пан, кругловидий, русявий; голова в кучерях, як у золотому вінку; очі ясні, веселі, як зорі; і вже чи ступить, чи заговорить, то справді по-гетьманськи. Так куди вже із ним міряться Петрові!

Не пустив Шрама Сомко у печери, завернув до себе з усіма на козацьке подвір'я. А козацьке подвір'я було не вкупі з монастирем; бо мирянам здумається гримнути іноді й лишній раз кубком або загомоніти буйними речами; так щоб не вводили братії в іскушенів, стояв на одшибі про такий случай хуторець. Туди Сомко повів своїх гостей.

Кадр із кінофільму
«Чорна рада» (режисер
М. Засєєв-Руденко,
Україна, 2000)

Увійшли у світлицю, а там уже все готове на столі до обіду.

Шрам іще раз обняв Сомка.

— Сокіл мій, — каже, — ясний!

— Батьку мій рідний! — каже Сомко. — Я здавна привик звати тебе батьком!

Тоді Шрам сів кінець стола, підпер руками сиву голову і гірко заплакав.

Усі засмутились. Здивовався гетьман. Знав він Шрамову тугу натуру; сам був притомен, як принесли до Шрама козаки сина, сім раз наскрізь пробитого кулями. Старий попрощавсь із мертвим тілом мовчки і без плачу й жалю поблагословив на погреб. А тепер ось іллється сльозами, мов на похоронах у Хмельницького, на тих смутних похоронах, що три дні гримали самопали, три дні сурмили смутно сурми, три дні лились козацькії сльози.

— Батьку мій! — каже гетьман, приступивши до Шрама. — Що за біда тобі склалась?

— Мені! — каже, піднявши голову, Шрам. — Я був би баба, а не козак, коли б заплакав од свого лиха.

— Так чого ж, бога ради?

— А хіба ж нічого?.. У нас окаянный Тетеря торгується з ляхами за християнські душі, у вас десять гетьманів хапається за булаву, а що Україна розідрана надвоє, про те усім байдуже!

— Десять гетьманів, кажеш? А нехай хоть один за неї вхопиться, поки я держу в руках!

— А Іванець? А Васюта?

— Васюта старий дурень, з його химери сміються козаки; а Іванець гетьманує тільки над п'яницями. Давно я потоптав би сю ледар, да тільки честь на собі кладу!

— Так, ледар-то вони ледар, да й не дають твоїй гетьманській зверхності розширяться по Україні!

— Хто тобі сказав? Од Самари до Глухова вся старшина зове мене гетьманом, бо в Козельці на раді всі полковники, осаули, сотники, всі значні козаки присягли мене слухати.

— Аже ж сьому правда, що Васюта подав у Москву лист против твого гетьманства?

— Правда, і якби не сива голова Васютина, то зробив би я з ним те, що покійний гетьман із Гладким.

— Ну, і тому правда, що Іванця в Січі огласили гетьманом?

— І тому правда; так що ж? Хіба не знаєш юродства запорозького? У них що ватажок, то й гетьман.

— Знаю я його добре, пане ясновельможний! Тим-то й боюсь, щоб вони не заподіяли тобі якої пакості. Окаянна сірома нишпорить усюди по Україні да баламутить голови поспільству. Хіба не чув ти поголоски про чорну раду?

— Химера, батьку! Козацьке слово, химера! Нехай лиш виїдуть у Переяслав царські бояре, побачимо, як та чорна рада устоїть против гармат! Запорожців тоді я здавлю, як макуху, гетьмана їх поверну в свинопаси, а дурну чернь навчу шанувати гетьманську зверхність!

Подумав Шрам да й каже:

— Од твоїх речей душа моя оживає, яко злак од божої роси. Тільки смущає мене, що запорозькі гультаї баламутять не одно сільське поспільство, бунтують вони й міщан против козацтва.

— Знаю й се, — каже Сомко, — і, правду тобі сказати, воно мені й дармо. Нехай наш казан закипить іще й з другого боку, щоб ізварилась каша. А то козаки дуже вже розопсіли: «Ось ми-то люде, а то все грязь! Нехай годує нас поспільство, а наше козацьке діло — тільки по шинках вікна да пляшки бити». Потурай тільки їм, то якраз заведуть на Вкраїні шляхетські звичаї і заколотять миром не згірше. Уже ж, здається, Польща нас добре провчила, уже пора нам знати, що нема там добра, де нема правди. Ні, нехай у мене всяке, нехай і міщанин, і посполитий, і козак стоїть за своє право; тоді буде на Вкраїні і правда, і сила.

Шрам за сі слова обняв і поціловав гетьмана.

— Дай же, — каже, — боже, щоб твоя думка стала думкою всякого доброго чоловіка на Вкраїні!

— І дай, боже, — додав Сомко, — щоб обидва береги Дніпровії приклонились під одну булаву! Я отсе, скоро одбуду царських бояр, хочу йти на окаянного Тетерю. Виженем недоляшка з України, одтиснем ляхів до самої Случі, да, держачись за руки з Москвою, і громитимем усякого, хто покується ступити на Руську землю!

Шрам аж помолодшав од такої речі.

— Боже великий! Боже милосердний! — каже, простягнувши руки до образа. — Положив еси йому в душу мою найдорожчу думку, поможи ж йому й доказати сю справу!

— Годі ж уже про великі діла, — каже Сомко, — давайте ще про малії. Не добро бути чоловіку єдиному. Треба, щоб у гетьмана була гетьманша. Отже ознаймую перед усіма, хто тут єсть, що давно вже зложив руки з панією Череванихою за її дочку Олександру. Тепер благослови нас, боже, ти, панотче і ти, паніматко!

Да так говорячи, узяв за руку Лесю, да й поклонились обоє батькові і матері.

— Боже вас благослови, дітки мої! — каже Черваниха.

А Червань щось хоче сказати, да не зможе вимовити й слова, а тільки — «бгатику!» да й замовкне.

Шрам глянув на свого Петра, а Петро стоїть коло вікна білий, як крейда. Може, старому й жаль стало сина, тільки не такий Шрам був батько, щоб дав кому догадатися.

— Що ж ти нас не благословляєш, панотче? — каже Сомко Череваневі.

— Бгатику, — каже Черевань, — велика мені честь оддати дочку за гетьмана, тільки вона вже не наша, а Шрамова: учора в нас було півзаручин.

— Як же се так сталось, паніматко? — обернувся тоді Сомко до Череванихи.

Вона хотіла вимовитись, но Шрам припинив її, взявши за руку, і рече:

— Нічого тут не сталось, пане ясновельможний. Я сватав Лесю за свого Петра, не знаючи про ваш уклад. А тепер лучче я свого сина оддам у ченці, ніж би став тобі з їм на дорозі! Нехай благословить вас бог, а ми собі ще найдем. Сього цвіту, кажуть, багато по всьому світу.

— Ну, будь же ти в мене за рідного отця, і благословіте нас укупі.

Тоді Шрам став поруч із Череванем; діти їм уклонились до землі; вони їх і благословили.

Як ось під вікном хтось:

Пугу-пугу!

Сомко усміхнувся:

— Се, — каже, — наш юродивий Кирило Тур. І звелів одвітовати по-запорозьки: «Козах з Лугу», бо запорожці здоровкались, мов хижептаство в степу.

— Не знаю, синку, — каже Шрам, — що за неволя тобі водиться з сими пугачами. Городовому козакові треба стерегтись їх, як огню.

— Правда твоя, батьку, — каже Сомко, — низовці зледащили після Хмельницького, а все-таки між ними єсть люде драгоцінні. От хоч би й отсей Кирило Тур. Не раз він мені ставав у великій пригоді. Добрий він, і душа щира, козацька, хоть удає з себе ледащицю і характерника. Да вже без юродства в їх не буває.

— Щоб їх лихий злизав із їх юродством! — каже Шрам. — Їм усе смішки! Не раз і самому Хмельницькому підносили вони гіркої.

— А все-таки не скажеш, батьку, щоб і між ними не було добрих людей.

— Гріх мені се сказати! — одвітує Шрам. — Раз, чатуючи з десятком козаків у полі, попавсь був я у таку западню, що без їх якраз поліг би головою. Обскочили мене кругом ляхи. Уже нас осталось тільки четверо; уже підо мною й коня вбито; я одбиваюсь стоя. А їм, окайним, хочеться взяти мене живцем,

Михайло Дерегус. Козацька рада. 1952 р.

щоб поглумитись так, як над Наливайком і іншими бідолахами. Коли ж тут звідки не візьмись запорожці: «Пугу-пугу!» Ляхи врозтіч! А було їх із сотню. Дивлюсь, а запорожців нема й десятка.

— О, між ними єсть добрі лицарі! — каже Сомко.

— Скажи лучче, синку, були да загули. Перевелись тепер лицарі в Січі: зерно висіялось за війну, а в кошу осталась сама полова.

— Овва! — гукнув тут на всю світлицю Кирило Тур, показавшись у дверях.

Увійшов у хату, не знімаючи шлика, узявсь у боки да й дивиться на Шрама, покритивши губу.

Шрам так і загорівсь.

— Що то за «овва»? — каже, підступивши до запорожця.

А той ізнов;

— Овва, панотче! — да й заложив за вухо лівого уса (себто — знай, не боюсь тебе). — Перевелись? — каже. — Де тобі перевелись? Хіба ж дармо співають: «Течуть річки з всього світу до Чорного моря»?

Як вода в Чорному морі не переведеться, поки світ сонця, так і в Січі до віку вічного не переведуться лицарі. З усього світу злітаються вони туди, як орли на недоступну скелю... От хоч би й мій побратим... та не про його тепер річ. Чолом тобі, пане ясновельможний! (Тоді вже зняв шлик). Чолом вам, панове громадо! Чолом і тобі, пане полковнику. Ну, дак як же ти вернувсь до табору, не маючи коня.

— Іроде! — сказав Шрам, грізно насупивши на його білії брови, — коли б не таке місто, то навчив би тебе шануватись!

— Себто вийняв шаблюку та сказав: «Ану, Кириле, поміряємось, чия довша?» Козацьке слово, я оддав би шалевий свій пояс за таку честь! Та сього зроду не буде! Лучче, коли хоч, розрубай мене надвое од чуба до матні, а я не зніму руки на твої шрами і на твою рясу!

Знав-бо, що й сказати, запорожець. Зараз старий і вгамовавсь.(...)

Так говорив Кирило Тур, розгладжуючи уси і поглядаючи на всю компанію, а очі такі лукаві, що разом, здається, й щиро говорить, разом і морочить. (...)

Виявилося, що колись Кирило в битві з ляхами врятував життя старому Шрамові, а Сомко дуже йому довіряє. За столом Тур відверто заявив, що йому подобається Леся, тому він її вкраде і відвезе в Чорногорію, на батьківщину свого побратима. Петро дуже засмутився через втрачене кохання. Кирило Тур з побратимом таки викрали Лесю, Петро намагався її врятувати. Розпочався двобій між Кирилом і Петром. Пораненого Петра відправили на лікування на хутір Хмарище до Череванів... Минуло чимало часу. Козаки, селяни, ремісники, міщани збиралися на раду до Ніжина. Пройшла чутка, що за Сомка люди одягають сорочку з червоною стьожкою, а за Брюховецького — з блакитною.

XIII—XIV

Що таке право вибору? Як ним скористатися?

(...) Виїхали на узлісся, аж людська юрма усе поле вкрила, а найбільш чернь-мужики. Мужики ж і міщане валять купами, а козацтво йде лавою під місто. А під містом розіп'ято царський намет і московське військо з боярами стало. З правого боку суне з своєю стороною Брюховецький, а з лівого Сомкове військо виступає. Тільки ж за тими купами люду мало що можна було й розгледіти. Хіба по корогвах можна було розпізнати, де запорожці, а де городові. У запорожців на білих корогвах тільки червоні хрести, а в городових орли і всяке мальованне з золотом. Гомін чинивсь по полю скрізь такий, мов підступає орда. Одне конем їде, друге піхом; той у кармазинах, а тії в личаках та в семрягах. Поперед себе звелів Гвинтовка їхати чотирьом козакам, а то б і не протовпивсь до намету. (...)

Се ж з одного боку. А з другого, поки пробрались трохи проміж людом, чує Петро таку розмову:

— Як ти думаєш? Чия візьме?

— А чия ж, як не Івана Мартиновича!

— Е, постривай лиш! Он у Сомка, кажуть, в обозі доволі гармат і чорного проса; є чим у вічі заглянути; а він-то не таківський, щоб оддав доброхить булаву з бунчуком.

— Будуть наші й гармати, як біг pomoже. Вже козакам давно обридло стояти в старшини в порога. Хто не в кармазинах, того й за стіл не посадять.

Проїхали ще трохи. (...)

Знов зупинивсь поїзд: зустрів Гвинтовка знакового якогось пана. Той почав правити про Сомка й Іванця, як вони зустрілись у князя Гагіна. Князь іще раннім ранком зазвав козацьку старшину на пораду, і там-то було послухати, як привітав Іванець Сомка!

Кадр із кінофільму
«Чорна рада» (режисер
М. Засєєв-Руденко,
Україна, 2000)

— О, Іванець — собака! — каже, знизивши голос, Гвинтовка. — Як уїється в кого, то вже свого докаже. Як же зложили бути раді? По-нашому?

— Авжеж!

— І Сомко згодивсь?

— Згодивсь поневолі. Тільки бач: Брюховецький, по уговору, пішо і без оружжя веде свою сторону, а Сомко на конях, шатно і при оружжю. Хоче, кажуть, з гармат бити, як не по його рада станеться.

Гвинтовка тільки засміявся.

Проїхали й мимо сих. Що ближче к царському намету, то все трудніш було пробиратись. Коло намету б'ють у бубни, а тут проміж народом ходять окличники да все кричать: «У раду! У раду! У раду!» Хоть народ і без окличників звідусюди мов плав пливе. А найбільш преться того мужицтва.(...)

Гляне Петро, аж поміж старшиною козацькою тільки де-не-де видно у комірі червону стрічку: усе повипускали голубії. Ошибло його страхом: тут щось недобре скомпоновано!

І Черевань щось помірковав. Обернувся до Василя Невольника:

— От, бгате Василю, яка тут чудна мода завелась на стьожки! У нас червоні, а тут — дивись — усе блакитні!

А той похитав головою да тільки:

— Ох, боже правий, боже правий! (...)

Але ось крізь царський намет увійшов і Сомко з своєю старшиною — усі в панцирах і мисюрках, з шаблями й келепами, як до бою. У руках Сомко держить золоту булаву Богданову; над ним розпустили хорунжі і бунчукові військову корогов і бунчук. Два тимпанники стали перед його з срібними бубнами.

«Гордий, пишний і розумом високий гетьман! — подумав Петро. — Да на кого ти опираєшся, коли б ти тільки відав! Диявол давно вже од-

Кадр із кінофільму
«Чорна рада» (режисер
М. Засєєв-Руденко,
Україна, 2000)

лучив од тебе вірнії душі!.. По тонкій кризі ступаєш ти на свого ворога... Жаль мені тебе, золота голову, хоть ти й перепинив мені дорогу!»

Так думав Шраменко, стоячи позад Гвинтовки. А кругом радного колеса крик і гомін такий, мов Чорне море грає. Однак почув Сомко, як закричали йому брюховці:

— Положи й ти булаву! Положи бунчук і корогов, переяславський крамарю!

Сомко звелів ударити своїм тимпанникам у срібні бубни. Ущухнув трохи галас. Він тоді голосом чистим і поважним, мов у золоту трубу, протрубив:

— Не положу! Нехай скажуть мені мої підручники (і поглянув гордо на обидва боки). А вас, голодранців, я не знаю, звідки ви втерлись між козацьке лицарство!

Боже! Як схопитись гвалт! Інші вже совались із колеса наперед, щоб зчинити бой; бо січовики, хоть прийшли й без оружжя, як сказав їм князь, да припасли по кийку під полою. Може б, без бучі й не обійшлось, да сивії діди, батьки січовії, стоячи перед братчиків, зупинили.

— Стійте, — кажуть, — діти, стійте, ладу ждіте!

А з боку Сомкового старий Шрам, стоячи у первій лаві, поглянув на обидва боки, на своєї сторони старшину, да й каже:

— Бачте, діти, з ким нам довелось важитись за гетьманство! Чи достойні ж сі буї вепри дніпровії, щоб трактовать з ними по-людськи? Шаблею ми з ними розправимось! Шаблею та гарматами протверезимо сих п'яниць нікчемних!

Петро хотів би пробратись до панотця. Знав добре, що тут без лиха не минеться, так хотів заздалегідь пристати до невеличкої купки вірних, що стояли круг старого Шрама з червоними стрічками. Да вже не можна було тепер жодним побитом протиснутись. А круг його стоять усе тії окаяннії зрадці у блакитних стьожах да в голубих жупанах і вже не боючись голосно розмовляють.

— Ну, брате, — каже один, — дождали ми свого празника; будемо панами на Україні! Нехай усяке козака знає!

— Над ким же ми пануватимем, — питає другий, — коли всяка душа буде рівна?

— Хто тобі сказав?

— А як же? Он, бач, тепер між козацькою старшиною бовваніють, наче гриби в траві, товстопикії бургомістри од міщан. А он пороззявляти роти на раду і мужицькі виборнії.

— Ге-ге-ге! Не знаєш же ти Івана Мартиновича. Я не таке чув, гуляючи вчора з його джурою. «Один, — каже, — тому час, що батько в плахті. Нехай повеличаються, як порося на орчику, а там доволі з їх буде й греблі гатити. Буде кому панувати на Україні і без мугирів. Івану Мартиновичу аби козацтво пригорнути до свого боку».

Як ось ударили голосно в бубни, засурмили в сурми. Виходить із царського намету боярин, князь Гагін, з думними дяками. У руках царська грамота. Його підручники несуть царську корошов козацькому війську, кармазин, оксамит, соболі од царя у подарунок старшині з гетьманом. Усі послы, по-московському звичаю, з бородами, у парчевих соболевих турських шубах; на ногах у князя гаптовані золотом, виложені жемчугом сап'янці. Поклонились обом гетьманам і козацтву на всі чотири сторони. Усі втихли, що чуто було, як бряжчали в бояр шаблюки на золотих ланцюгах коло пояса. Перехрестивсь князь великим хрестом, од лисини аж за пояс, потряс головою, щоб порівнялись сивії патли, підняв грамоту високо — два дяки йому руки піддержували — і почав вичитовати царське ім'я.

Як ось, позад брюховців, сільська голота, не чуючи нічого, що читають, почала гукати:

— Івана Мартиновича волимо! Брюховецького, Брюховецького волимо!

А Сомкове козацтво задне собі, чуючи, що оглашають гетьманом Брюховецького, почало гукати:

— Сомка, Сомка гетьманом!

І по всьому полю зчинивсь галас несказаний. Тоді й передні бачать, що всі байдуже про царську грамоту, почали оглашати гетьманів — усе ближче, все ближче, аж поки дійшло до самої першої лави.

— Брюховецького!

— Сомка!

— Не діжде свиноїзд над нами гетьмановати!

— Не діжде крамар козацтвом орудовати!

— Так от же тобі!

— Візьми ж і ти од мене!

І зачепились. Хто шаблею, хто кием, хто ножакою.

— Стійте, стійте лавою! — крикне Сомко на своїх. — Даймо шаблями їм одвіт!

Хто ж виймає шаблю да горнеться до гетьманського боку, а хто, ніби з ляку, тиснеться назад, кричучи:

— Не наша сила, не наша сила! До табору! Втікаймо до табору!

А запорожці схопили Іванця за руки да вже й на стіл саджають, і булаву й бунчук до рук дають. Зіпхнули й князя з думними дяками, як поперлись.

— Гетьман, гетьман Іван Мартинович! — кричать на все горло.

— Діти! — крикне на своїх старий Шрам. — Так отсе ми потерпимо таку наругу! Спихайте Іванця к нечистій матері!

І кинулись купою до столу. Січуть, рубають низовців, саджають на сталець Сомка. А запорожці, як злії оси, не боячись нічого, з одними киями да ножаками, лізуть і б'ють Сомкову сторону. Вирвали в Сомка бунчук і переломили надвое, одняли й булаву.

Оглянеться Сомко, аж при йому тільки зо жменю старшини.

— Ей, — каже, — годі! Нема тут наших!

Старшина гляне, аж кругом самі запорожці. Іванець, махаючи булавою, кричить:

— Бийте, небожата, крамаря! Шапку червінців за добру руку!

Тоді Сомкова старшина бачить, що лихо, скупилась тісно, плечем повз плече, да назад до намету. А інші там же поклали голови. За наметом стояли їх коні. Може б, і тут не влизнули, да московське військо, що прийшло з Гагіним, пропустивши до намету Сомка з старшиною, заступило їх од запорожців.

Тим часом Черевань усе скрикував Сомка гетьманом.

— Що се ти, вражий сину, репетуєш, стоячи між нашими? — крикнуть на його запорожці.

— А що ж, — каже, — бгатці? Я свого зятя на всякому місті оберу гетьманом.

— Еге! — закричав отаман. — Се крамарів тесть! Бийте його, кабанячу тушу!(...)

Поїхали генеральнії старшини з полковою старшиною по всіх полках, по всіх сотнях шикovati до бою військо. Сомко, увесь палаючи, поблискує поміж лавами своїм срібним панциром. Одна в його думка — ударити на Іванців табор, розметати, як полову, тії гайдамацькі купи, силою вирвати бунчук і булаву в харцизяки, коли не стало ні розуму, ні правди на Вкраїні!

(...) Бачить тоді Сомко, що зовсім лихо, побіг з старшиною на конях до царського намету, до князя. Уходять у намет, а Іванець там од князя царські дари приймає. Круг Іванця Вуяхевич і інші значні сомківці з запорожцями.

— Га-га! — крикнув клятий на радощах. — От яка рибка в сак ускочила!

Кадр із кінофільму
«Чорна рада» (режисер
М. Засєєв-Руденко,
Україна, 2000)

А Сомко, нічого не слухаючи, до князя:

— Що се ти, князю, дієш? Хіба на те послав тебе цар на Вкраїну, щоб ти потакав запорозьким бунтам?

А князь стоїть, мов тороплений, бо ще й до себе не прийшов за великим гвалтом поміж військом. У Московщині він зроду такої хуги не бачив.

А Сомко:

— Нащо ж ти й військо з Москви на наш хліб привів, коли воно стоїть, не ворухнеться? Не доведе вас до добра така політика, щоб меншого на старшого підпирати? Давай мені свою воєводську палицю — я одіб'ю твоїми стрільцями голоту од табору!

Князь тільки переступав з ноги на ногу. Як тут гукне Брюховецький:

— Властю моєю гетьманською бороню тобі, князю, втручатись у наші справи! Козаки самі собі судді: два з третім, що хотя роблять. А візьміть, небожата, та вкиньте в глибку сього бунтовника!

— Так нема ніде правди? — каже Сомко. — Ні в своїх, ні в чужих?

А Іванець:

— Єсть правда, пане Сомко, і вона тебе покарала за твою гордість! Візьміть його, братчики, та забийте в кайдани.

— Пане гетьмане! — каже вірна старшина, обступивши Сомка. — Лучче нам положити усім отут голови, ніж оддати тебе ворогу на наругу!

Заплакав тоді Сомко, поглянувши на своє товариство.

— Братці мої, — каже, — милії! Що вам битись за мою голову, коли помирає Україна! Що вам думати про мою наругу, коли наругавсь лихий мій ворог над честю й славою козацькою? Пропадай шабля, пропадай і голова! Прощай, безщасна Україно! — і кинув об землю свою шаблю.

Усі круг його тяж покидали свої шаблі. Щиро заплакали вірні козаки.

— Боже правосудний! — кажуть. — Нехай же наші сльози упадуть на голову нашому ворогу!

Кадр із кінофільму
«Чорна рада» (режисер
М. Засєєв-Руденко,
Україна, 2000)

Дуже звеселився тоді Брюховецький. Зараз ізвелів Сомка, Васюту і всю їх вірну старшину взяти за сторожу, а Вуяхевичу — на Москву листи писати, що ось нібито Сомко з своїми підручниками на царя козацтво бунтує, Гадяцькії пункти ознаймує людям, радючи царського величества одступати.

А князь Гагін собі komponує, як би тих нещасних іще більш притушковати, щоб не спливла наверх неправда, що, взявши од Іванця великі подарунки, його неситій злobie потурає. Тим часом повів нового гетьмана з старшиною в соборну ніженську церкву до царської присяги. А вийшовши з церкви, гетьман запросив князя з послами до себе на обід, у двір до бурмиистра Колодія. Там мішане наготовили бучний бенкет Брюховецькому зі старшиною. (...)

Прийнявши присягу, Брюховецький запросив до себе князя Гагіна, а чернь почала троцити крамниці, відбулися заворушення, бо обіцяна новим гетьманом рівність не настала. Тим часом зрадник Гвинтовка вже висватав Лесю Череванівну за писаря Вуяхевича. Петро кинувся рятувати Лесю, але зустрів батька й дізнався про арешт Сомка.

Брюховецький порушив козацькі закони й звичай. Кирило Тур вирішив визволити Сомка з в'язниці, втерся в довіру до Брюховецького і запропонував йому вбити гетьмана. Брюховецький повірив запорожцю і дав йому перстень, за яким Кирила мають пропустити до в'язниці. Тур в образі монаха таємно проник у в'язницю, запропонував Сомкові перевдягнутися і вийти на волю. Сомко відмовився, і Тур повернувся до старого Шрама з поганою звісткою. Невдовзі полковник Шрам повернувся у Паволоч, де його вбили за наказом Тетері за те, що він підбивав павлочан до непокори. Петро опинився в Хмариці й там дізнався про те, що Кирило Тур, скориставшись силою персня, визволив Лесю, а сам подався з побратимом на Чорну Гору. Петро залишився в Череваня й одружився з Лесею.

Кадр із кінофільму
«Чорна рада» (режисер
М. Засєєв-Руденко,
Україна, 2000)

● Дерево термінів

Роман — складний за побудовою і великий за розміром епічний прозовий (іноді віршовий) твір, у якому широко охоплені життєві події та багатогранно змальовані персонажі. Серед форм цього жанру вирізняють історичний роман — епічну розповідь про минулі епохи, події, історичних осіб. Часто такі твори побудовані як романи-хроніки, тобто події в них описано хронологічно послідовно.

Екранізація «Чорної ради»

За романом П. Куліша у 2000 р. кіностудія імені Олександра Довженка створила мінісеріал «Чорна рада» (режисер Микола Засєєв-Руденко). У 2022 р. було представлено скорочену версію твору. Сценарій фільму наближений до оригінальної версії роману П. Куліша, хоча режисер стрічки вніс деякі зміни. *Подивіться фільм. Укажіть подібності та відмінності фільму й літературного твору.*

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Про яку реальну історичну подію ідеться в романі «Чорна рада»?
2. Які географічні об'єкти, місцевості, регіони (топоніми) є в романі? Назвіть їх.
3. Назвіть реальних і вигаданих персонажів твору. Яких персонажів більше?
4. Розкажіть про любовну лінію твору. Кого насправді обрала б Леся, якби від неї залежало сватання?
5. Завдяки кому Брюховецький переміг на виборах гетьмана?

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

6. Чим зумовлене прагнення старого Шрама звернутися по допомогу до Сомка в боротьбі проти свавілля гетьмана Тетері?
7. Які перестороги озвучив Божий чоловік, розповідаючи про реальну ситуацію в Україні?
8. Чого прагнула досягнути Череваниха, віддавши заміж свою дочку за Сомка?
9. Навіщо Брюховецький носив «простий» одяг та обіцяв козакам не цілком реальні речі?

10. Чому після перемоги на виборах Брюховецький різко змінив свою поведінку?

Творче самовираження

11. Напишіть есе, використавши як основну думку цитату: «І дай, Боже, — додав Сомко, — щоб обидва береги Дніпровії приклонились під одну булаву!».

Цифрові навички

12. За допомогою інтернету дослідіть вислів «соціально бажана поведінка». Випишіть ознаки такої поведінки. Кому з героїв / героїнь твору вона притаманна? Чи завжди соціально бажана поведінка є позитивним явищем?

Дослідження і проєкти

13. Дослідіть інтерпретації «Чорної ради» в сучасній пресі. Випишіть 2—3 думки, які вам особливо сподобалися. Поясніть чому.

Життєві ситуації

14. Чи повинні батьки вирішувати за дітей їхню долю? Аргументуйте вашу думку.
15. У яких формах нині виявляється маніпуляція суспільною свідомістю? Як запобігти цьому явищу?

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Оксана Думанська (нар. 1951)

А розмова молоді мені навіть подобається. Вони розкуті... можуть сказати якусь нетривіальну річ, якось особливо вставити якесь слово — і вже бачиш, що це слово заграло зовсім по-інакшому.

Оксана Думанська

Які літературні твори чи фільми про школу і шкільні стосунки ви читали або дивилися? Чи сподобалися вони вам? Розкажіть про 1—2 з них.

Оксана Іванівна Думанська — сучасна українська письменниця, перекладачка, доцентка кафедри видавничої справи і редагування Української академії друкарства. Народилася в селі Локня, що на Сумщині. У 1973 р. закінчила філологічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Спершу працювала педагогинєю, бібліотекаркою, пізніше — журналісткою в районній молодіжній газеті. Нині займається творчою діяльністю, викладає, проводить зустрічі з читачами. Нагороджена відзнакою імені Дмитра Нитченка «За оборону українського слова» (2004) та літературною премією імені Ірини Вільде (2007). Популярні такі твори Оксани Думанської: «Ексклюзив», «Графіня з Куткора», «Куди зникає час...», «Бабусина муштра», «Оповідки з жіночої торебки», «Романи на одну ніч», «Собаке життя кота Хитруна», «Бабусині вірші» та ін.

Письменниця переконана, що майбутнє української нації залежить від формування грамотного читача, тому всіляко популяризує українську книжку. Вважає, що українській сучасній літературі для дітей необхідно звернутися до реальності. «Книжки потрібні різні, але коли переважає літературна казка і якась, перепрошую, суцільна чортівня, то виникає враження, що ми намагаємося відсторонити дітей від реаль-

ного життя, — сказала Оксана Думанська в одному з інтерв'ю. — Кудись зник такий жанр, як шкільна повість чи роман, у якому письменник, наприклад, оповів би про дітей із особливими потребами, які вчаться краще за інших, чи про конфлікт підлітків-неформалів із залишками радянської педагогіки».

«ШКОЛЯРКА З ПЕРЕДМІСТЯ»

Твір, написаний у формі записів-спогадів дівчини-школярки кінця XX століття, адресовано ровесникам героїні. Розповідь ведеться від першої особи. Ознаки жанру щоденника виявляються в хронологічній послідовності подій, реалістичному зображенні дійсності, сповідальній манері оповіді, самохарактеристиці головної героїні та її внутрішніх монологів. Оксана Думанська створила чудовий зразок щоденникової прози в сучасній літературі для підлітків.

Головна героїня — безіменна школярка. У повісті вона вже подорослішала, стала студенткою і навчається на спеціаліста з піар-технологій з екологічних проблем у Данії. Колись бабуся привчила її до щоденника, мотивуючи це тим, що вона повинна розвивати писемний стиль. Знайшовши той щоденник через якийсь час, студентка із сумом гортає сторінки, пригадуючи своє шкільне минуле... У повісті немає жодного імені, герої та героїні навмисно деперсоналізовані, щоб читачі могли простежити типовість подій і характерів.

Дівчина живе з бабусею, колишньою вчителькою, яка є головною людиною в її житті. Мама після розлучення з батьком уже тривалий час перебувала на заробітках у Греції, щоб забезпечити щасливе життя своїй доньці. Батько створив нову сім'ю, і школярка ображена на нього, у її душі живуть спогади про раннє дитинство, коли вони були щасливі разом.

Кадр
із телесеріалу
«Школа»
(режисери
І. Литвиненко,
С. Толкушкін,
С. Уманець,
Україна,
2018–2019)

Школярка не любить школу, тому що зазнала в ній прикрощів та образ від учителів, однокласників і однокласниць.

Бабуся була абсолютним авторитетом для школярки, тому вона розповідала їй про власні емоції і переживання, про стосунки з хлопцями, про конфлікти в класі. Записи щоденника від імені головної героїні переплітаються з бабусиними порадами.

У повісті порушено чимало актуальних проблем — шкільні й родинні взаємини, дорослішання, сприйняття себе та інших людей, а також тема заробітчанства, життя за кордоном.

ШКОЛЯРКА З ПЕРЕДМІСТЯ (2008)

ПОВІСТЬ

(Уривки)

Початок жовтня...

Що таке соціалізація? Як цей процес впливає на формування особистості?

Сьогодні наша украля надумалася перевірити, чи спроможні ми написати переказ. Тобто, не підглядаючи в ті потерті збірники, які щороку купують випускники за кілька гривень, щоб на іспиті вирвати потрібні листки, а залишок віддати своїм молодшим друзям. Для цього вона позичила урок в англійки та урок в математика і додала до свого.

Текстець був ще той. Ніякого сюжету, ніякої дії, лиш «роздуми письменника над долею рідного краю». А що там письменникові роздумувати? Нехай пише щось захопливе — і рідний край прославить... В кінці переказу — творче завдання: треба самому наплести щось таке, щоб пов'язати з лейтмотивом тексту. А якщо в тексті чужий мені лейтмотив? Бабуся справедливо зауважує, що нас і досі навчають не з того боку. Але то таке.

Два уроки я шкробала чернетку, і ніби вже й переказала «своїми словами, близько до тексту», як нагадувала украля, та ніяк не могла доштовпувати до письменницьких роздумів свої. І вирішила піти навмання. «Про долю рідного краю зараз більше думають ті українці, що поїхали наймитами по всьому світу, бо якби вони сиділи дома без роботи, то їхні родини пішли б жебракувати...» Подруга штовхнула мене в спину: «Дай списати закінчення!» Я посунула зошит на край парти, а сама почала шукати в заплечнику ручку. Подруга засміялася, за що отримала зауваження. Мені не шкода — нехай списує. Якщо її айкю так зреагувало на мої слова, значить не все втрачено.

Ще один урок на переписування із чернетки... Можна здуріти! Під кінець в мене аж рука затерпла. А що буде на іспити? Та так і буде. Принесуть нові збірники з двома сотнями текстів, ми їх дружно купимо, вирвемо листки... Щоправда, творчі додатки доведеться таки обміжкувати. Але коли то ще буде!

На перерві подруга підійшла миритися. Це було видно з того, як вона дістала з-під парти дві великі ранетки. Ми жували яблука і не згадували про мого сусіда. Мій колишній хлопець стовбичив неподалік і не смів підійти. Я не витримала перша: «Ти не хочеш скористатися своїм законним правом стояти біля нас?» «А маєте для мене яблуко?» — посміхнувся він. «Надкушене будеш?» — відгукнулася подруга. Крига скресла. Він якби знехотя підійшов, відкусив шматок яблука у подруги і так вже й залишився до самого дзвінка. В душі я відчувала над ним якусь зверхність, бо дивилася на нього, а думала про іншого. І від того мене починало лихоманити: нарешті я переживаю те, про що стільки читала в грубих книжках, успадкованих ще від прабабусі, гімназистки-василіянки і випускниці учительської семінарії.

Після уроків зайшла кера. Ми напали на неї з усіх боків, щоб вона нарешті зорганізувала давно обіцяну поїздку в Карпати, доки нема дощів. Кера замахала руками, як вітряк. І почала нас виховувати: ми, бачте, тільки й думаємо про розваги, а це ж останній клас, тому потрібно наполегливо вчитися. Така материнська турбота вже всіх дістала! «Та ми ж вчимося...» — несміливо сказала наша вічна відмінниця. «Це ти вчишся! — заперечила кера, — а решта тільки дарма штани протирають!» «Не всі ж у штанях, хтось і в спідниці...» — це вже я вставила свого п'ятака. «Ну, ви дивіться, яка мудра!» Кера не приховувала своє «симпатії» до мене. Далі я почула про «неблагополучні сім'ї», в яких не займаються вихованням дітей, а тільки сподіваються на школу, про ідіотські зачіски (я, до речі, свої кіски розплела), про неповагу до старших. Повний ка-

Кадр
із телесеріалу
«Школа»
(режисери
І. Литвиненко,
С. Толкушкін,
С. Уманець,
Україна,
2018–2019)

пець! Ніхто в Карпати нас не повезе, а якщо згуртуємося самі, то вдома не пустять. І першою повстане моя бабуся...

(...) А з Карпатами мені не щастить. Я там була двічі ще дитиною — і все. Коли збиралися класом, бабуся мене не пускала. Казала: «Ти там скакатимеш, як коза, горами, а в мене серце буде не на місці». І я мусила вигадувати якусь поважну причину, щоб з мене не насміхалися за бабусині перестороги. Цікаво, якби мене туди повіз сусід, а не кера, бабуся би на таке погодилася? Треба її про це запитати...

Листопад...

1. *Які чесноти ви цінуєте в людях? Чому?*

2. *Що таке прагматизм? Як він проявляється в сучасних реаліях?*

Вранці я прокинулася першою і поставила чайник. Пес хropів під бабусиним диваном, здригаючись уві сні. Старенький вже, нервовий. За людським віком йому вже стукнуло вісімдесят, тобто він старший за бабуся. Та ще й пережив учора стрес...

Згодом вийшла і бабуся, дивуючись моїй поведінці. Як правило, вона щоранку мало не стягувала мене з ліжка. А мене розпирало бажання обговорити вчорашнє. Що вона думає про сусіда?

Бабуся терла сир і з янгольським терпінням, смиренно, спокійно пояснювала мені черговий «урок». Мовляв, хлопець як хлопець, дуже прагматичний, але то не гандж, зараз усі такі; не соромиться називати речі своїми іменами, не вдає із себе кращого, ніж є насправді... «Але як так можна — піти здобувати вищу освіту, щоб працювати на ринку!? Щоб мати шматок полядвиці — на хабаря!» — я аж кипіла від вчораш-

Кадр
із телесеріалу
«Школа»
(режисери
І. Литвиненко,
С. Толкушкін,
С. Уманець,
Україна,
2018–2019)

нього, бо увечері не встигла затіяти цю розмову — бабуся засіла дивитися інформаційні програми, перемикаючи з одного каналу на інший. «Твої батьки також заробляють на життя непрестижною працею!» — відповіла бабуся. «Так то ж обставини примусили! Їхні заробітки — не ліві...» «А його обставини таким виховали! І нема на то ради! До речі, і татові, і мамі теж доводиться вдаватися до певних хитрощів, щоб їх не обідрала держава». Так, приїхали! Зараз знову я почую, що в житті багато чого намішано і не можна нікого осуджувати за те, що він думає і чинить саме так, що нікому силоміць мізки не змieniш. Тоді можна виправдати усе на світі!

Бабуся вловила мій стримуваний гнів: «Ну, гаразд, мені теж не подобається, що він бачить себе важливою фігурою на ринку... Тобто він зразу визначив свій заробіток, щоб бути забезпеченою людиною. У свої двадцять два роки міг би й про інше мріяти...» «От бачиш...» «Але, — продовжила бабуся, — ти вже його на свій штиб не перевиховаєш. Може, його щастя полягає в тому, щоб заробити добрі гроші і потратити їх на себе. Таких людей багато, вони ніколи не шкодують, що саме так живуть. Кесарю — кесарево, слюсарю — слюсареве...»

Ми так і не зійшлися в поглядах, бо мені треба було бігти до школи. А коли я повернулася, на бабусиному дивані спала мама, накрита пледом... Я навшпиньки вийшла на подвір'я і сіла на лавку під кущем бузку — тут же вигрівався на сонці наш шкідливий пес. Бабуся в саду дозбирувала останні яблука.

Маму довелося будити, бо сідало сонце. Бабуся завжди мені казала, що коли проспати цей момент, болітиме голова. Ми увімкнули тихеньку музику — і мама розплющила очі. За якихось двадцять хвилин я виклала їй усі новини. Не сказала лиш про тата. Але мене мама про нього ніколи й не питала.

За вечерею мама похвалилася, що незабаром переїде на роботу в Данію. (...) Я зігнорувала уроки свідомо — мені хотілося побути більше з

Кадр
із телесеріалу
«Школа»
(режисери
І. Литвиненко,
С. Толкушкін,
С. Уманець,
Україна,
2018–2019)

мамою. Не знаю, коли бабуся встигла їй розповісти про тата, ніби ж весь час ми були разом... Але мама витягла мене на нашу галявинку і почала розпитувати про нову татову дружину. Я розповіла те, що бачила. «Ага, — сказала мама, — це його ще шкільна пасія. Вона відкрила невеличку кав'ярню на Привокзальній. Я її знаю — нічого така, гарненька. Раніш працювала у вагоні-ресторані. Дасть усьому лад! Татові там буде комфортно». Не чекала я від мами таких схвальних слів...

Увечері прийшов сусід — і я, побачивши його у хвiртці, забула усі свої сумніви щодо його базарної перспективи, вилетіла назустріч. Чому для мене його обійми важливіші за його прагматизм? Що з цього приводу сказав би мій колишній хлопець, зациклений на психології?

За маминої присутності я могла собі дозволити запросити сусіда до своєї кімнати і просидіти там з ним до полуночі. Ми майже не розмовляли. Сиділи на дивані і цілувалися. Можливо, саме така ситуація посприяла одруженню того данця з українкою — мова поцілунків важливіша за мову як таку?!

Під ранок заграла мамина мобілка, і вона кілька хвилин впівголоса розмовляла з кимось по-англійськи. Я не чула слів, але інтонація була м'яка і ніжна. Так не спілкуються з роботодавцями. Значить, мама теж сховала якийсь скелет у шафі?

Три дні маминого перебування перетворилися на суцільне свято, бо можна було в будь-яку мить підійти до неї, пригорнутися, понюхати її легке попелясте волосся і спитати, як у дитинства: «Мамо, ти мене лю...?» «Лю...» — відповідала мама.

Коли вона почала збиратися в дорогу, я помітила, що цього разу ніби навіть радіє... Ну, радіє — не радіє, але якось по-інакшому рухається з кімнати в кімнату. «Тобі що — не сумно нас із бабусяю покидати?» — спиталася я. «Та скільки ж можна сумувати! Пора звикнути до того, що доводиться жити далеко. І потім — це ж добре, що я там маю роботу! Знаєш, скільки жінок хотіло б опинитися на моєму місці? Та їм не стане сміливості ризикнути!» — бадьоро відповіла мама. «Знаю, що заздрять. Наприклад, наша кера... Але якщо всі виїдуть...» — почала заперечувати я. «Всі не виїдуть! — в маминому голосі вчувалася безапеляційність, — більшість зостанеться.» «А ти не хочеш приєднатися до більшості?» «Ні за які гроші!» — твердо відповіла мама. І правда на її боці. Як правда і на боці кери: хто ж учить дітей, якщо педагоги панькатимуть старих примхливих баб по грецях та італіях?

Наш спосіб ніжного спілкування бабуся називала «цвірінканням» або «пташиним щебетом» — залежно від настрою. Коли чогось сердила, то казала: «Хіба обов'язково так цвірінкати? Не можна по-людськи сказати ласкаві слова?» «По-людськи — примітивно! Ніякої загадковості!» — оборонялася я. Хоча яка там загадковість у перших звуках — лю?! Цю гру ми затіяли давно. Коли я лишень навчилася вимовляти сло-

ва. Бувало, йдемо вулицею до автобусної зупинки, щоб зустріти тата з роботи, і я, тримаючи маму за руку, питаюся: «Мамо, ти мене лю...?» А коли виходив з автобуса тато, я бігла йому назустріч із тим самим питанням. «Лю...!» — сміявся тато і підхоплював мене на плечі... Мені й зараз здається, що якби ми отак з мамою вийшли назустріч татові, то він би до нас повернувся. Тоді б ми усі разом мешкали в нашому старому домі і ніхто б нікуди не їхав. Як не хочеться цього разу думати про мамин від'їзд...

Березень...

Що таке усвідомлена поведінка? Як вона проявляється?

Бабуся одужала. Вона вже навіть поїхала до міста і отримала від мами переказ. Увечері ж довго говорила телефоном із якоюсь своєю приятелькою, при цьому себе називала «твоя перестаріла подруга». Другого дня по тому я зазнайомилася із бабусиною співрозмовницею, приїхавши на перший урок «поглибленого вивчення» англійської. І зразу прикипіла до неї. То була гарненька делікатна жінка з дуже доглянутою зовнішністю: легенький макіяж, прозорий лак манікюру, пофарбоване каштанове волосся бездоганно причесане, а одяг, навіть домашній, рожевуватих відтінків. Від неї ніжно пахло французькими парфумами. Її голос заворожував, коли вона садвила мене в крісло, сама сідала навпроти і починала діалог. Я й не зчувалася, як із пам'яті виринали фрази у відповідь. І летіла тричі на тиждень до бабусиної приятельки, як на свято. Навіть трохи призабула свої тривоги, свої страхи із-за такого вже й недалекого від'їзду. Ці уроки мене просто лікували. Ми розмовляли щораз на іншу тему, і це не були набридлі шкільні «топіки», від яких

Кадр
із телесеріалу
«Школа»
(режисери
І. Литвиненко,
С. Толкушкін,
С. Уманець,
Україна,
2018–2019)

вже на зубах оскома... «Чому людям подобаються детективи?» — питала мене бабусяна приятелька. І я відповідала, навіть часом домішуючи українські слова, які вона м'яко замінювала англійськими, що западали в глибини моїх мізків, готові при потребі вискочити на поверхню. Ні, такої науки я в школі не мала! «Розкажи мені, що поробляє твоя бабуся?» «О, на це питання відповісти найпростіш... і найскладніш, бо домашні справи такі прозаїчні!» Хіба в школі можливо спілкуватися з учительською таким чином?

Я настільки захопилася, що почала вдома сама з собою розмовляти англійською, аж бабуся стривожилася. Але мені було в кайф вимовляти не заяложені блоки-кліше, а живі теплі слова! Уранці я зверталася до бабусі: «Леді, вам чай з молоком і медом? А чи не будемо ми з вами іржати після вівсянки?» «А зараз — поволі друге речення! Я там не все зрозуміла!» — просила мене бабуся. Одне слово, я сама себе не впізнавала...

Мій несподіваний вибрик у класі швидко забули, принаймні ніхто не виказував образи. Вічна відмінниця, щоправда, перестала списувати домашні завдання з англійської, бо я почала їх виконувати, додаючи здобуте в бабусиної приятельки, що відразу помітила англійка: «Ти вчишся ще й на курсах?» «Ні, приватно...» «А-а-а...» І вона схвально хитнула головою. Після того вічна відмінниця теж почала бігати на уроки англійської, та це їй допомогло мало: вона просто не була здібною, а лишень зубрила. Зате порівняти її оцінки і мої — небо й земля!

Але то таке! Бабуся не сварила мене за «п'ятірки» з математики, а гуманітарні науки я легко дотягувала до «десятки» і не зважала на те, що завучевий син постійно мене в цьому переганяє. Та нехай має те, що хоче! Він же не в мене краде! Просто шкода украляу і деріка, які похапцем зупиняють його, коли він починає заплітати, як небіжчиця ногами. (...)

Перед Паскою приїхала мама — вона схудла, але не втратила бадьорості. Її очі таємничо зблискували, коли я заходила після школи до хати

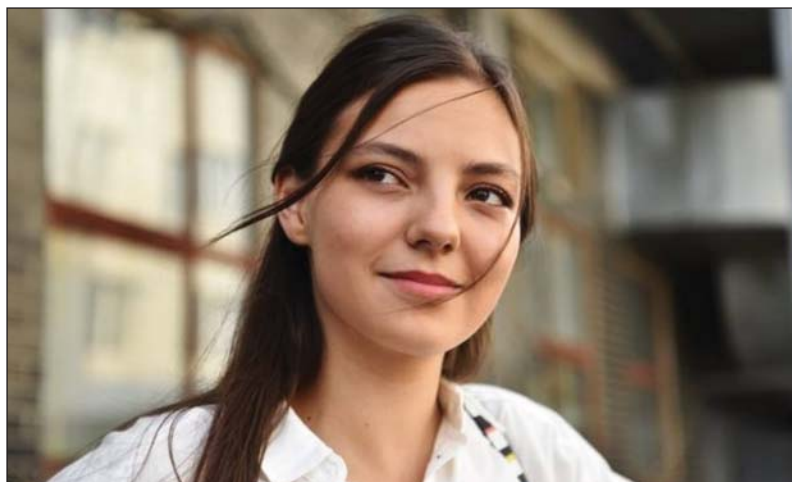
Кадр
із телесеріалу
«Школа»
(режисери
І. Литвиненко,
С. Толкушкін,
С. Уманець,
Україна,
2018–2019)

і заставляла їх із бабусею за розмовами. «Мамо, ти мене лю...?» — питалася я, пригортаючись до неї. «Лю...» — відповідала мама, цілуючи мене в маківку.

Одного вечора прийшов тато, і бабуся чогось раптом покликала мене із собою до своєї давньої знайомої «на каву». Яка там кава на ніч? Але я слухняно пішла, тобто поїхала з бабусею в інший кінець міста. Звісно, пили не каву, а чай з акацієвим медом. Мені довелося вислухати чимало цікавих історій із їхньої спільної молодості, перегортаючи альбоми в оксамитових оправах. (...) Ми досиділися до пізнього часу, і довелося викликати таксівку, бо весь громадський транспорт вже зупинився. Що йому до двох громадян, які ніяк не могли вийти із гостинного помешкання третьої?!

На диво, тато ще не пішов і навіть не почав збиратися, коли ми з бабусею переступили поріг. «Ну от, — подумала я, — тепер ще й йому доведеться викликати таксівку. Знали б, то не відпустили нашої...» Що це за дивна ніч, коли нікому не хочеться спати? Чому всі якісь не такі?

Тепер ми сиділи вчотирьох за столом, і я помітила, що ні тато, ні мама навіть не торкнулися тістечок і фруктів, а відкоркована пляшка вина хіба раз вилила із себе третину всієї рідини, що так і не була випита із бокалів. Але вони обоє якісь м'які і зворушені, дивилися один одному в очі, промовляючи звичайні слова, між якими вгадувався потаємний зміст. Мама позбулася своєї категоричності, якою відлякувала від себе тата в минулі свої відвідини, а посміхалася йому і навіть розкуйовдила його сивувату чуприну, згадуючи, яке колись він мав неслухняне волосся. Бабуся теж додала свої п'ять копійок: вона розповіла, як в перші місяці по одруженні тато повертався з роботи і не виходив із кімнати на кухню, доки мама не повернеться із занять. Соромився бабусі й дідуся... Бідний мій, яким же це треба було бути затисненим, закомплексованим, щоб тамувати голод якимись карамельками, але не вечеряти без мами?!

Кадр
із телесеріалу
«Школа»
(режисери
І. Литвиненко,
С. Толкушкін,
С. Уманець,
Україна,
2018–2019)

«Та мені здавалося, що я забагато їм...» — пояснив тато. «Хіба я тобі в миску заглядала?» — спиталася бабуса. «Ні, але я все одно чувся ніяково...» От і маєш! Що б на це сказав мій колишній хлопець, зациклений на психології?

Тато лишився у нас до ранку — йому постелили на дивані у вітальні, і я чула, засинаючи, як мама все ще розмовляла з ним про якісь дрібниці.

Наступного дня я прогуляла уроки, бо прокинулася пізно. Вдома не було нікого, окрім пса, що хропів, мов дядько після доброї чарки. Бабусині розпорядження, написані каліграфічним почерком, були короткі: помити посуд, купити хліба, закип'ятити молоко. І все.

Я вперше не поспішила їх виконувати, а, обійшовши всі чотири кімнати, знову лягла в ліжку і задрімала. Мені ввижалося щастя... Тато й мама більше не розлучатимуться, і я щодня чутиму різкий запах «Дубельвіскі». Ми відремонтуємо наш будинок, проведемо опалення нагору, в мансарду, і облаштуємо там для мене кімнату, в якій я зможу зустрітися з сусідом, уникаючи контролю з боку дорослих. Мама піде працювати в якесь туристичне агенство, а тато нехай собі возить той секонд-хенд, якщо йому так хочеться.

Від'їзд в далекі краї видавався мені чимось нереальним, надуманим, бо чого кудись їхати, коли в теплому бабусиному кубельці завжди так затишно і приємно? Та й моя лав сторі ніяк не сягне кульмінації, а кульмінацією я вважала... одруження. Я цього хотіла... Хоча сусід ні разу не змальовував переді мною цієї перспективи. Чекав, доки я закінчу школу? Не поспішав, бо мав наскладати грошей на весілля?

І я знову заснула. Крізь сон чула, як повернулися бабуса із мамою, як тихенько перемовлялися про вчорашнє, співчутливо кажучи про тата, що йому доведеться нелегко — підіймати двох дітей... Чому двох? Мене вже не треба підіймати — я сама стою на ногах. А той хлопчик бігає, як заведений. Мама шелестіла целофаном, показуючи бабусі якісь речі: це добре

Кадр
із телесеріалу
«Школа»
(режисери
І. Литвиненко,
С. Толкушкін,
С. Уманець,
Україна,
2018–2019)

буде на осінь, а це такий конверт — у них там ніхто не загортає дитину в коцики. Комбінезончик найменшого розміру, а це трохи більший...

Вони заскочено озирнулися, коли я вийшла із кімнати. На дивані — як на виставці дитячого одягу. І той одяг переважно рожевих і білих барв. Для маленької дівчинки... «У тата буде ще одна донечка!» — поспішила з поясненням бабуся.

Ще одна... Крім мене... Чого ж вони так тішаться? Я знизала плечима і зачинила двері.

Саме зараз не хотілося сидіти в кімнаті наодинці зі звісткою, але й не було ніякого сенсу виходити до вітальні, коли там таке радісне збуження.

Тато мене зрадив. У нього все менше буде часу забігати до нас, і я не цілуватиму на прощання його посивілі скроні. Він вже не заходитиме до нас за тиждень до мого дня народження, щоб порадитися із бабусяю про подарунок... «Дарованому коню в зуби не дивляться, але побажання висловлюють», — почула я з-за дверей, коли вони з бабусяю обговорювали мій «ювілей» — шістнадцять літ. Це було ніби в іншому вимірі...

Але ж мене тут не буде — я поїду з мамою! Так що все одно не бачитимуся з татом. Відний мій, носи на плечах своїх маленьких дітей, бо я вже виросла!..

АКТИВНОСТІ

Комунікація

1. Чому дівчинка не любила школу?
2. Як бабуся ставиться до оцінок школярки?
3. Як дівчинка реагує на приїзди матері?
4. Чому дівчинка вважає свого батька зрадником? Прокоментуйте.

check
yourself

Аналіз та інтерпретація

5. Спираючись на зміст щоденника, доведіть, що дівчинка була розумною і талановитою.
6. Як ви вважаєте, чи мали продовження стосунки школярки із сусідом-ветеринаром?
7. Чому дівчинка писала в щоденнику те, що не могла озвучити публічно?

Творче самовираження

8. Спираючись на текст, створіть образи трьох жінок: школярки, її бабусі та матері. Намалюйте ілюстрацію або згенеруйте зображення за допомогою ШІ. Поясніть свій вибір кольорів і символів.

Цифрові навички

9. Які зараз є електронні сервіси для ведення записів — електронних щоденників, нотатників тощо? Підготуйте розповідь про 1—2 з них, якими ви користуєтеся. Чи мають вони переваги над паперовим варіантом?

Дослідження і проєкти

10. Створіть серію коротких записів у форматі щоденника від першої особи про навчання в школі, про події та враження (6—8 записів). Можливі кілька варіантів: а) від імені школярки; б) від власного імені; в) від імені бабусі / мами / тата школярки; г) власний варіант.

Життєві ситуації

11. Напишіть лист або повідомлення в соцмережі з порадами школярці та / або її родичам.
12. Що спонукає людей покидати рідну землю і перебувати в чужій країні?

Зміст

Книжкові мости єднають світ	3
Як працювати з підручником	4

ВСТУП

Літературні жанри та стилі	7
Жанри художньої літератури	7
Стили загальні та індивідуальні.....	10

1 розділ. ДОБА ПРОСВІТНИЦТВА: РОЗУМ, ПРИРОДА, ОСВІТА

Історичні умови, провідні ідеї та напрями Просвітництва	14
Йоганн-Крістоф-Фрідріх Шиллер.....	24
<i>Рукавичка</i>	28
<i>До радості</i>	31
Йоганн-Вольфганг Ґете	33
<i>Травнева пісня</i>	36
<i>Рибалка</i>	39
Григорій Сковорода	40
<i>Афоризми</i>	44
<i>Розмова п'яти подорожніх</i> <i>про істинне щастя в житті (Уривки)</i>	47
Джонатан Свіфт	52
<i>Мандрі Лемюеля Гуллівера (Уривки)</i>	58
Григорій Квітка-Оснoв'яненко.....	79
<i>Сватання на Гончарівці (Уривки)</i>	84

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Крістіне Нестлінґер.....	100
<i>Маргаритко, моя квітко (Уривки)</i>	103

2 розділ. У СТИХІЇ ПОЧУТТІВ: РОМАНТИЗМ

Романтизм у літературі та мистецтві.....	118
Генріх Гейне	127
<i>На півночі кедр одинокий...</i>	133
<i>Не знаю, що стало зо мною...</i>	134
<i>Коли розлучаються двоє...</i>	135
Джордж-Ноел-Гордон Байрон	138
<i>Хотів би жити знов у горах...</i>	144
<i>Мій дух, як ніч...</i>	146
<i>Мазепа (Уривки)</i>	150
Тарас Шевченко.....	160
<i>Причинна</i>	165
<i>Катерина (Уривки)</i>	170
<i>Гайдамаки (Скорочено)</i>	174

ВІДГОМІН

Іван Драч	180
<i>Скиньте з Шевченка шапку...</i>	181
Михайло Петренко.....	183
<i>Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...</i>	184
Віктор-Марі Гюго.....	186
<i>Собор Паризької Богоматері (Уривки)</i>	195
Пантелеймон Куліш	211
<i>Чорна рада (Уривки)</i>	216

ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСТ У СЬОГОДЕННЯ

Оксана Думанська	236
<i>Школярка з передмістя (Уривки)</i>	238